

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE
OLDURGANLIK ÇATI EKLERİNİN İŞLEVLERİ
VE GÖRÜNÜMLERİ**

Şelale ATASOY

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2018

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE OLDURGANLIK
ÇATI EKLERİNİN İŞLEVLERİ
VE GÖRÜNÜMLERİ**

Şelale ATASOY

T.C.

**Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir

2018

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Şelale ATASOY tarafından hazırlanan “Türkiye Türkçesinde Oldurganlık Çatı Eklerinin İşlevleri ve Görünümleri” başlıklı bu çalışma 18.06.2018 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Emine KOLAÇ

**Üye Dr. Öğr. Üy. Dilek ATAİZİ
(Danışman)**

Üye Prof. Dr. Erdoğan BOZ

ONAY

.../ .../ 2018

**Prof. Dr. Nurullah UÇKUN
Enstitü Müdürü**

...../...../.....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Şelale ATASOY

ÖZET

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE OLDURGANLIK ÇATI EKLERİNİN İŞLEVLERİ VE GÖRÜNÜMLERİ

ATASOY, Şelale

Yüksek Lisans-2018

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üy. Dilek Erenoğlu ATAİZİ

Türkiye Türkçesinde oldurgan çatı kategorisinin, çatı şekillerinin sahip olduğu özel işlevlerinden dolayı türetme ya da çekim eki kategorilerinden herhangi birine konulamadığı, varlığının tartışmaya açık bir konu olarak kabul edildiği görülecektir. Bu kategoride kullanılan ve işlevlerini üzerlerinde taşıyan terimlerden birisi de oldurganlık konusudur. Oldurganlık: Oldurgan (ol-dur-gan; “olur” hale getiren), fiillerin kendi niteliklerine ait bir terimdir.

Oldurgan çatı şekilleri, leksem (sözlükbirim) üretimi midir? Getirildikleri tabanlarda kalıcılaştırmış oldurgan çatı şekillerinin çatı işlevinde olup olmadıkları nasıl ayırt edilir? Türkiye Türkçesinde "oldurgan çatı" var mıdır? Oldurgan çatı şekilleri sadece yüklem durumundaki fiil kelime şekillerinde mi gözlenir? Soruları araştırmamızın konusudur. Gramerlerimizde oldurganlığın morfoloji esas alınarak işlenmesi, bazı konuların kapsam dışı kalmasına neden olmaktadır. Dil sonuç olarak işlev temelli bir olgudur ve işlevi esas alarak bazı açıklamalar yapmak mümkündür.

Geleneksel dilbilgisinin çok fazla irdelemediği bir başka konu, oldurganlık morfemleriyle genişleyen eylemlerin söz dizimsel çerçevelerinin yeniden sunulmasıdır.

Oldurganlığın yalnızca morfolojik kategori olmadığı, leksikolojik hatta sentaktik öğelerle de karşılanabildiği düşünülebilir. Oldurgan görünümüleri sorgulamadan önce bir de oldurganlığı belirleyen anlambilimsel ölçütler üzerinde durulmalıdır.

Araştırmamız, Türkoloji alanında çalışanların ve öğretmenlerin eğitim-öğretim faaliyetinde kullanabileceği malzemeyi ortaya koyması, çalışmalarda kullanılabilecek örnekleri içermesi bakımından önemlidir. Yukarıda adı geçen çalışma, özellikle araştırmacılarımızın oldurgan çatı üzerinde fikir birliğine varabildikleri konuları irdelemek bakımından çalışmaya değer bulunmuştur.

Çalışma Türk romanından alınan örneklerden hareketle, oldurgan çatı kategorisi ile ilgili tespitler yapmayı amaçlayan metin merkezli bir incelemedir. Çatı kavramı üzerine yayımlanmış, kaynakça bölümünde belirtilecek belli başlı dil bilgisi kitapları ve makaleler, bilimsel bildiriler taranmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın amacı, problemi, kapsam ve sınırlılıkları, yöntemi ve kuramsal çerçevesine yer verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde "oldurgan çatının ne olduğu" literatür taraması yapılarak incelenmiştir. Tezin bu bölümünde oldurganlık hakkında kaynaklarda yazılanlar özetlenmiş ve değerlendirilmiştir. Araştırmacıların çatı kavramı ve bunun tasnifi konusundaki farklı görüşlerine yer verilerek oldurgan çatı hususunda çözülemeyen, görüş birliğine varılamayan noktalara dikkat çekilmiştir.

İkinci ve üçüncü bölümde, çatı kavramıyla ilgili modern teoriler ışığında oldurganlığın neden ettiren çatı kavramı içinde değerlendirilmemesi gerektiği açıklanmaya çalışılmış ve oldurganlık ekleri sıralanarak gösterilmiş, anlam türleri belirlenmiştir. Oldurganlık çatı eklerinin işlevleri belirtilmiştir.

Dördüncü bölümde, oldurgan çatı şekillerinin örnek metinler üzerinde görünümü romanlardan tanıklanan cümlelerle verilmiştir.

Tezin son bölümünde ise, çalışmada elde edilen sonuçlar özet şeklinde sıralanmıştır.

Kaynakça kısmında tezde istifade edilen ve atıfta bulunulan literatürün listesi verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Çatı, oldurgan çatı, oldurgan çatı oluşturma yöntemleri, oldurganlık işlevleri, Türkiye Türkçesi.

ABSTRACT

FUNCTIONS AND ASPECTS OF CAUSATIVE VOICE IN TURKISH

ATASOY, Şelale

Master Degree - 2018

Turkish Language and Literature Department

Advisor: Assist. Prof. Dilek Erenoğlu Ataizi

It will be realized that causative voice category in Turkish Language cannot be placed in any category of derivation or inflexional suffix due to specific functions of the transitivised voice and that its existence was considered as an detable topic. One of the terms used in this category and having its own functions is the subject of causativisation. Causativisation: 'to make it 'transitivised' is a term related to own qualities of the verbs.

The questions that are the subject of our research are "Are causative voice types the lexical (lexical morpheme) production?" "How can they be distinguished whether they are voice functions of the conventional voice forms on the structures which they are brought into? " "Is there 'Causativisation voice' in Turkish Language?" "Is 'causativisation voice' observed only in the verb word forms that are verbs in the sentence structure?" In our grammars, covering the causativisation on the basis of morphology causes some subjects to be out of scope. Language is ultimately a function-based phenomenon and it is possible to make some explanations based on the function.

Another issue that conventional grammar does not examine thoroughly is the re-presentation of the syntactic frameworks of verbs that expand with the morpheme of causativisation.

It can be considered that causativisation is not only a morphological category, but it can also be met with lexicological and even synaptic factors. Before questioning transitivised aspect, the semantic criteria that determine the transitivisation must be emphasized.

The research is important to include the materials that can be used in the education and training activities by teachers and employees working in the field of Turcology. The study above-mentioned were found worthy of study in order to examine the issues that our researchers can reach consensus on transitivised voice.

The study is a text-centered research aiming to make determinations on transitivised voice category with reference to the samples taken from Turkish novel. Books and articles, scientific notifications that are published on the concept of voice, and that will stated in the reference section were reviewed.

The purpose, cause, scope and limitations, methodology and theoretical framework of the research were given in the introductory part of the study.

In the first chapter of the study, "what the causative voice is " was examined by reviewing the literature. In this chapter of the thesis, the information written in the sources about the transitivisation were summarized and evaluated. The points that cannot be solved about the concept of the voice and that don't come to an agreement were underlined by including different opinions of the researchers on the concept of voice and its classification. In the second and third chapters, it was tried to be explained why the causativisation should not be considered within the concept of the causative voice in the light of the modern theories about the concept of the voice, and the relation of complementary distribution between the transitivisation suffixes were shown and meaning types were determined by listing the transitivisation suffixes. In the fourth chapter, the aspect of the causative voice forms on the sample texts were given with the sentences that were demonstrated in the novels. In the last section of the thesis the results obtained from the study were given as summary. In the chapter of the references, the list of the literatures that were used and referred in the thesis were given.

Keywords: Voice, Causative voice, Causative voice creation methods, Causation functions, Turkish Language.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLOLAR LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
İŞARETLER LİSTESİ.....	xiii
TARANAN ESER KISALTMALARI	xiv
ÖNSÖZ	xv
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

ÇATI KAVRAMI

1.1. DÜNYA DİLLERİNDE VE TÜRKÇEDE ÇATI KATEGORİSİ.....	4
1.2. ÇATI KAVRAMI ÜZERİNE	8
1.3. ÇATININ KONUMU	15
1.4. TÜRKÇEDE ÇATI OLUŞTURAN YAPILAR.....	25
1.5. ÇATI EKLERİNİN DİLBİLGİSEL İŞLEVLERİ	27
1.6. ÇATI KATEGORİSİNİN SÖZLÜKSEL İŞARETLEYİCİLERİ.....	36

2. BÖLÜM

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE OLDURGANLIK KATEGORİSİ

2.1. OLDURGANLIK KAVRAMININ KAYNAKLARDA GÖRÜNÜMÜ	37

3. BÖLÜM

OLDURGANLIK BİÇİMBİRİMLERİ

3.1. -Dİr- BİÇİMBİRİMİ	73
3.2. -t BİÇİMBİRİMİ	77
3.3. -(I)r BİÇİMBİRİMİ.....	81
3.4. -zir BİÇİMBİRİMİ	84

4. BÖLÜM

OLDURGAN ÇATI ŞEKİLLERİ VE İŞLEVLERİNİN ÖRNEK METİNLER ÜZERİNDE GÖRÜNÜMÜ

4.1. -Dİr- EKLİ ÖRNEK CÜMLELER	86
4.2. -t- EKLİ ÖRNEK CÜMLELER	89
4.3. -(I)r EKLİ ÖRNEK CÜMLELER.....	91
4.3.1. -Ar- Ekli Örnek Cümleler	93
4.4. -zir EKLİ ÖRNEK CÜMLELER.....	94
4.5. SÖZLÜKSEL OLDURGAN ÇATI İŞARETLEYİCİLERİNE ÖRNEK CÜMLELER.....	94
SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA	103

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 : Taranan Eserlerde Oldurgan Çatıya Değinen, Alt Başlık Altında Veren ve Hiç Değirmeyenler 65

Tablo 2 : Türkiye Türkçesinde Oldurgan Çatı Eklerinin Üst Üste Kullanılabilirlik Durumu 66

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz. (bkz.)	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
db.	: Dilbilgisi
D.Ö.	: Dilbilgisel Özne
E.T.	: Eski Türkçe
M.Ö.	: Mantıkça Özne
N.	: Nesne
Ö.	: Özne
S.	: Sayı
s.	: Sayfa (sayfalar arası)
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TS.	: Türkçe Sözlük
TT.	: Türkiye Türkçesi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
Y.	: Yükleme
Yay.	: Yayınlar/ Yayınlayan

İŞARETLER LİSTESİ

+	: Ad kökü/tabanı, ad köküne gelen ek
–	: Fiil kökü/tabanı, fiil köküne gelen ek
[ ]	: Altbiçimcik
{ }	: Biçimbirim (= ek)
*	: Tanıklanmamış tahmine dayalı biçim
Ø	: Sıfır biçimbirim
D	: /d/, /t/ ünsüzlerini gösterir
A	: /a/, /e/ ünlülerini gösterir
I	: /ı/, /i/ ünlülerini gösterir
I ⁴	: /ı/, /i/, /u/, /ü/ ünlülerini gösterir
°r	: -ar, -er biçimbirimciklerini gösterir
(...)	: Alınan metinden bağlamı vermek maksadıyla atlanmış kısım
<	: Daha eski bir şekilden gelir
>	: Daha yeni bir şekle gider
/	: veya
(+i)	: Yükleme durum biçimbirimi
(+e)	: Yönelme durum biçimbirimi
(+de)	: Bulunma durum biçimbirimi
(+den)	: Ayrılma durum biçimbirimi
(+in)	: İlgı durum biçimbirimi

TARANAN ESER KISALTMALARI

TDK, İK	K, Tarık Dursun (2014), İnsan Kurdu, YKY’de 1. bs., 160 s., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
CK, HBY	KUDRET, Cevdet (2012), Havada Bulut Yok, 2. bs., 239 s., İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
Eİ, KD	İŞINSU, Emine (2012), Küçük Dünya, 2. bs., 174 s., İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
RHK, AP	KARAY, Refik Halid (2009), Ay Peşinde, 206 s., İstanbul: İnkılâp Yayınları.
İOA, GK	ANAR, İhsan Oktay (2014), Galîz Kahraman, 181 s., İstanbul: İletişim Yayıncılık.
HAT, KYG	TOPTAŞ, Hasan Ali (2017), Kuşlar Yasına Gider, 16. bs., 248 s., İstanbul: Everest Yayınları.
FE, HBM	EDGÜ, Ferit (2016), Hakkâri’de Bir Mevsim, 32. bs., 198 s., İstanbul: Sel Yayıncılık.
MCA, İG	ANDAY, Melih Cevdet (2013), İsa’nın Güncesi, Everest’te 1. bs., 225 s., İstanbul: Everest Yayınları.
AK, BGKO	KUTLU, Ayla (2016), Bir Göçmen Kuştı O, 9. bs., 243 s., Ankara: Bilgi Yayınevi.
PS, MNK	SAFA, Peyami (2016), Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, Ötüken’de 32. bs., 319 s., İstanbul: Ötüken Neşriyat.
EŞ, BVP	ŞAFAK, Elif (2015), Baba ve Piç, Doğan Kitap’ta 70. bs., İstanbul: Doğan Kitap.
Aİ, YTB	İLHAN, Attilâ (2002), Yaraya Tuz Basmak, 420 s., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

ÖNSÖZ

Türkçe her yönüyle derin araştırmalar yapılabilecek bir dildir. Hem tarihî derinlik hem de kullanım genişliği bunun ispatı konumundadır. Bir dil üzerinde araştırma yapıldıkça gelişir, zenginleşir ve yaygınlaşır. Çatı kategorisinin dilbilgisi içerisindeki tasnif sorunu pek çok araştırmaya konu olmuştur.

Türkçede çeşitli adlarla kategorize edilen çatı eklerinin hem tarihsel hem de modern alanlarında aslında birbirinin görevini yüklenecek mahiyette kullanıldığı ifade edilmektedir. Gramer kitaplarında araştırmacıları en çok meşgul eden konulardan biri de çatı kavramı ve bu kategorinin sınıflandırılmasıdır. Çatı eki olarak adlandırılan eklerin Türk dili içerisinde birden çok işleve sahip olması ve bu işlevlerin aynı bağlamda birbiri ile çakışması bu kategorinin anlatılmasını ve anlaşılmasını güçleştirmektedir.

Tezimizin konusu olan “oldurgan” fiiller ve bu fiillerin ettirgen fiillerden farklı incelenmesi gerektiği görüşü, Türkiye dilciliğinde tartışmalara yol açmıştır. Araştırmacıların çoğu oldurganlık ve ettirgenliği birbirinden ayırmadan incelemişlerdir. Ettirgen fiillerde işi yapan başka bir ögenin, aracının bulunduğu; oysa oldurgan fiillerde böyle bir aracının bulunmadığı, öznenin doğrudan fiili gerçekleştirdiği görüşü bir ayrıma gidilmesi gerektiğinin kanıtı niteliğindedir.

İşlevleri dikkate alındığında, oldurganlık terimini ettirgenlik ile karşılamamak daha uygun görünmektedir. /-Dİr-/ , /-(l)t-/ , /-°r-/ ile /-(l)z-/ ekleri, oldurgan ve ettirgen çatı kavramı alanına giren biçimbirimlerdir.¹ Bunların “ettirgenlik” başlığı altında toplanıp toplanamayacağı işlevlerinin ortaklığına bağlıdır. Oldurganlık ekleri; nesne alamayan dönüşlü fiilleri, oluş fiillerini, hareket bildiren etken fiilleri ve sıfır biçim birimini alan edilgen fiilleri yapma anlamıyla geçişli-kılış gövdelerine dönüştürürler. Söz konusu fiil gövdeleri iki eyleyene ihtiyaç duyar: özne ve nesne. Yapan özneli fiillerde, geçişli-kılış çatısındaki özne aracı eyleyen konumundadır. Fiilin ardı ardına, sıklıkla veyahut hızlıca gerçekleştiğini ifade eden görevli elemanlar da oldurganlık ekleridir.

---

¹ Biçimbirim: Dilde en küçük anlamlı birim, en küçük gösterge olan, sözcüklere dilbilgisi bakımından biçim veren, çoğu ek durumundaki dilsel öge, morfem. (Kâmile İmer vd., *Dilbilim sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. İstanbul, 2001, s. 52.)

Bu çalışmada oldurđan çatıyı oluşturan yapılar ve oldurđanlık işlevleri elde edilen verilerle tespit edilmiştir.

Yüksek lisans döneminde bana emeği geçen Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'ndaki tüm hocalarıma, çalışmamın her aşamasında bilgisinden ve fikirlerinden yararlandığım değerli danışmanım ve hocam Dr. Öğr. y. Dilek Erenoğlu Ataizi'ne saygılarımı sunuyor, teşekkür ediyorum. Tez çalışmam sırasında yaşadığım bütün sıkıntıları sabırla paylaşan, hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen sevgili aileme teşekkürlerimi sunuyorum. Tez yazım sürecinde desteğini ve teşvikini esirgemeyen arkadaşım Cem şentürk'e hassaten teşekkür ederim.

şelale ATASOY

Ankara, 2018

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı

Çalışmamızın amacı, oldurğan çatı şekilleri ile ilgili verileri Türkiye Türkçesi edebiyat malzemesine uygulayarak sınamak ve çatı şekillerini Türk dili malzemesinden yararlanarak işlemektir. Araştırma, Türk romanından alınan örneklerden hareketle, oldurğan çatı kategorisi ile ilgili tespitler yapmayı amaçlayan metin merkezli bir çalışmadır. Bizim bu çalışmadaki temel amacımız Türkiye Türkçesinin oldurğan çatı kategorisi ve görünüşü üzerinde tartışılan noktaları ortaya koyarak çözüme katkıda bulunmaktır.

Araştırmanın Problemi

Türkçede çeşitli adlarla kategorize edilen çatı eklerinin hem tarihsel hem de günümüzdeki çalışma alanlarında aslında birbirinin görevini yüklenecek mahiyette kullanıldığı ifade edilmektedir.

Öncelikle oldurğan çatı eklerinin ele alınış şekli gramer kitapları temel alınarak sınıflandırma ve açıklama niteliğine göre araştırılmıştır. Genel olarak gramer kitaplarında çatı başlığı altında yer alan "oldurğanlık" teriminin kullanımında tam bir tutarlılık yoktur:

1. Oldurğanlık terimi kullanılmamış ve bu çatı ettirgenlik çatısı başlığı altında incelenmiştir.
2. Oldurğanlık çatısı altında incelenen bazı örneklerin ettirgen çatıya ait olduğu görülmüştür.

Çalışmanın problemi, "Oldurğanlık- Ettirgenlik terimlerinin her ikisi de aynı bilgiyi mi ifade ediyor?" "Eğer öyleyse neden iki farklı terime ihtiyaç duyulmuş?" "Biri diğerinin alt başlığı olabilir mi?" "Oldurğanlık ayrı bir çatı mıdır?" soruları çerçevesinde tanımlanabilir. Bu araştırmanın amacı sıralanan ilişkilerin cevabı niteliğindedir. Söz konusu eklerin cümlede kazandıkları anlam ve işlevleri doğrultusunda bu terimlerin, çatı kavramı içinde ayrı ayrı ele alınması gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır.

Fiilden fiil yapım ekleri, diğer türetim ekleri gibi, sözlük elemanı olabilecek kelimeler meydana getirirler. Ancak aynı başlık altında incelenenler bile sözlük anlamından çok söz dizimsel işlevleri olan ekler de vardır. "Çatı ekleri" olarak bilinen bu ekler, cümlede öge değeri taşıyan birimleri düzenler, anlama katkıda bulunur, cümle yapısını değiştirir ve bunlara bağlı olarak işlevlerine göre adlandırılır.

Eskiden beri yapılagelen araştırmalarda Türkiye Türkçesi atı kategorisinin ettirgen, edilgen, işteş ve dönüşlü olmak üzere dört şekilden oluştuğu ve tartışmaya açık bir konu olarak kabul edildiği görülecektir. TT. atı şekillerinin belirlenmesi ve sınıflandırılmasında üzerinde uzlaşılmış bir tasnif yoktur. atı konusunun ele alındığı çalışmalar incelendiğinde, bu kavramın öğretiminden ziyade söz konusu eklerin ğretimi üzerinde durulduğu görülmektedir. Ancak sadece belirli kuralların öğretilmesine dayalı bilginin uygulamada bilgiyi tam olarak verememesi, kullanılan kavram ve terimlerin neyi karşıladığının belirsiz oluşu, gramer öğretimindeki problemin asıl kaynağını teşkil etmektedir ve çözülmesi gereken ilk sorun da budur.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Çalışmamız, TT. bünyesinde bulunan oldurgan çatı şekillerinin ve görünümlerinin incelenmesiyle sınırlandırılmıştır. Oldurgan atı eklerinin etimolojisi üzerinde durulmayıp, söz konusu şekiller yerine getirdikleri işlev açısından değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra araştırma, kaynakçada belirtilecek olan eserlerle sınırlıdır. Bu eserler:

Peyami Safa- Matmazel Noraliya'nın Koltuğu

Cevdet Kudret- Havada Bulut Yok

Refik Halit Karay- Ay Peşinde

Attilâ İlhan- Yaraya Tuz Basmak

Tarık Dursun K.- İnsan Kurdu

Ferit Edgü- O/Hâkkari'de Bir Mevsim

Melih Cevdet Anday - İsa'nın Güncesi

Emine Işınsu-Küçük Dünya

Ayla Kutlu-Bir Göçmen Kuştu O

Elif şafak-Baba ve Pi

İhsan Oktay Anar- Galız Kahraman

Hasan Ali Toptaş - Kuşlar Yasına Gider

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada tespit edilen işlevlere örnek teşkil eden anlatımlar, farklı edebî türlerde, farklı yazarlarca kaleme alınan eserlerin taranması sonucunda elde edilmiştir. Bu eserlerden seçilen örnekler rasgele (random) tekniğine göre belirlenmiştir. Elde edilen tüm malzemenin çözümlenmesinde araştırma yöntemlerinden doküman inceleme ve veri çözümlleme yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle araştırma

konusu olan eserlerdeki fiillerin taraması yapılmış ve ayrıca bu eserlerdeki oldurganlıkla ilgili örnekler derlenmiştir.

Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi

Çatı konusunun Türkçedeki yeri ve önemini dikkate alarak, yeni yaklaşımlar ışığında oldurgan çatı ile ilgili bir çalışma yapılmıştır. Oldurgan çatı ve ettirgen çatı ayrımı konusunda henüz bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu durum çatı kategorisinin öğretilmesinde ve incelenmesinde bazı güçlükleri de beraberinde getirmektedir.

Evrensel dilbiliminde çatı ekleri biçimsel sözdizimi ve sözdiziminin araştırma alanıdır. Yine çatı ekleri fiil başlığı altında aspect (görünüş) dairesi içerisinde incelenmektedir.

Dil biliminde dil olgularının betimlenmesi için kullanılagelmiş, “geleneksel” olarak adlandırılabilen iki farklı yöntemsel yaklaşım bulunmaktadır: Eş zamanlı ve art zamanlı yaklaşım.

Araştırmamızda oldurgan çatı şekillerinin tarihsel gelişimi üzerinde durulmayıp, mevcut durumu betimlenmeye çalışılmıştır. Çatı şekillerinin zaman içinde nasıl ve niçin değiştiği art zamanlı araştırmaların konusudur. Dolayısıyla bu çalışmanın sınırları içinde söz konusu şekiller eş zamanlılık açısından incelenecektir.

Eş zamanlı yaklaşım, bir dilin belli bir evresindeki, belli bir zaman dilimi içindeki durumunu, evrim etkenini göz önünde bulundurmadan ele alan yöntemdir. Dil, böylece belli bir anda sunduğu durum ya da yapı çerçevesindeki işleyişi açısından, dış etkenlere yer verilmeden betimlenir.²

Gerçekte herhangi bir dil olgusu tarihsel değişim sürecinden bağımsız olarak ele alındığında, eksiksiz bir şekilde betimlenemeyeceğinden araştırmamız belli bir dönemin kullanımıyla sınırlandırılmış olsa da söz konusu dil olgularını açıklamak için ihtiyaç duyulduğunda eşzamanlı yaklaşımdan da yararlanılmıştır.

Oldurgan çatı şekillerinin ait oldukları dizi içerisindeki anlam ve işlevinin dikkate alınması, bu eklerin niteliğinin belirlenebilmesi açısından da gereklidir.

Kimi dil bilgisi çalışmalarında varlığı kabul edilen oldurgan çatı, kimi çalışmalarda ise kabul edilmemektedir. Kabul edenlerin bu çatı için verdikleri

---

² Vardar, B. vd. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2002, s.95.

örnekler, bu çatıyı kabul etmeyenlerin eserlerinde ettirgenlik başta olmak üzere diğer çatı başlıkları altında verilmektedir. Bu nedenle, oldurgan çatının yerine getirdiği işlevin net bir şekilde tanımlanması ve örneklerinin ayrılabilir niteliklerle listelenmesi gerekmektedir.

İncelenen çalışmalarda oldurgan ile ettirgen çatı birbirinden kesinlikle ayrılmış olmakla birlikte görünüş kategorisine giren örneklerle ilişkilendirildiği için oluş fiilleriyle oluşabilecek karışıklığı giderememekte ve yine eksik kalmaktadır. Bu nedenle, çalışmamızda, bu çatı yeniden sağlam temellere dayandırılıp tanımlanmış ve yapılan bu tanım doğru örneklerle desteklenmeye çalışılmıştır.

Hangi bilimsel disiplinde araştırma yapılırsa yapılsın o araştırmayı yapmanın temel amacı, o alanın hakkında bilgi sahibi olmak ve temel kavrayışlara ulaşmaktır. Türkçe yapı olarak mükemmel bir sisteme sahiptir. Bu sistem içindeki en önemli konulardan biri de çatı konusudur. Oldurgan çatının işlevlerinin belirlenmesi bu mükemmel sistemin anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

1. BÖLÜM

ÇATI KAVRAMI

1.1. DÜNYA DİLLERİNDE VE TÜRKÇEDE ÇATI KATEGORİSİ

Çatı kategorisi için İngilizce *voice*, Almanca *diathese*, Rusça *zalog*, Fransızca *voix* terimleri kullanılmaktadır.

Çatı kategorisi dünya dillerinde veya farklı dillerde anlam ve fonksiyon açısından farklı konumlandırılır. Bir dilde çatı kategorisi içerisinde adlandırılan bir çatı türü, başka bir dilde bu kategori içerisinde yer edinmeyebilir.

Türkoloji alanında çatı kavramı ve kategorisi ile ilgili görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu konu literatürümüzde çok tartışılmış ve dolayısıyla problemli bir mesele haline gelmiştir.

Türkçede çoğunluğun kategoriye dâhil ettiği bazı çatı türlerinin başka dillerde bu kategoriye dâhil edilmediğini görmekteyiz. Örneğin İngilizcede fiil yapısının değiştiğini dönüşlülük reflexive, işteşlik reciprocal (cooperative), ettirgenlik causative verb bir çatı kategorisi olarak değil morfoloji konusu sınırları dâhilindedir.

Çatının geleneksel gramerde çok eski bir konu olduğu varsayılmaktadır. Genel anlamda çatı kategorisi, fiili bir çatı formuna sokarak sentaksın o çatıya özgü örnekbiçimini oluşturur.

Bu bilgiler dâhilinde çatı kategorisi yalnızca yapı konusu olmaktan çıkıp fiilin morfolojik ve sentaktik özelliklerini de bağlar. Çatı eyleyenlerle, cümleye katılanlarla ilgilidir. Cümle diziminde fiilin eyleyeni (kılıcısı/agent), etkileneni (patient) ve konumu (location) gibi unsurları da taşıyan diğer öğeleri de bulundurur. Fiilin istemi (valency) konusu altında ele alınır. Seçimlik ve zorunlu istem olarak iki başlıkta incelenir.

Farklı dillerdeki fonksiyon farklılıkları bir dilde çatı kategorisi başlığına giren bir türün başka bir dilde bu kategori içine giremeyebileceğini de gösterir.

Türkçede kaç tür çatı olduğu, hangi başlıklarda inceleneceği, bu kategorinin türetimlik (yapım eki) mi yahut bir dilbilgisel işlev mi olduğu konusunda fikir ayrılıkları meydana gelmiştir. Bu fikir ayrılıklarının kaynağı, Türkçeyi herhangi bir yabancı dille mukayese edip mi tasniflendirdiği yoksa bir dilbilgisi veyahut dilbilim ekolüne göre mi bu ayrımın yapıldığı söz konusudur.

Türkçe haricinde diğer dünya dillerinde bu kategorinin nasıl oluşturulduğu, yöntemi, kapsadığı alanlar ve ayrılıkların farklı olduğu gerçektir. Her dilin kendine özgü bir dinamiği olduğu ve bağlamın da bu ayrımın yapılmasında etkili olduğu farklı betimlenip tanımlandığı görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde, çatı genellikle “fiil çatısı” veya “fiil çatısı” terimleri ile karşılanmaktadır. Eski gramer kitaplarında bu kategori için bina, taban, yapı, görünüş, örgü terimleri de kullanılmıştır.

TT.’de fiil çatısı genel kabul görmüş terim olarak karşımıza çıkar. Ancak diğer Türk lehçelerinde aynı kategori isimlendirmesi için bir terminoloji ortaklığı söz konusu değildir.

Türk lehçelerinde fiilin çatıları çok az incelenmiş bir kategori olduğundan onun yapısı, sözlüksel- dilbilgisel özellikleri hakkında ortak bir fikir yoktur.

Bu kategori uzun süre tanımlanamamış, onlardan genellikle fiillerin söz türeticiliği olgusu incelenirken bahsedilmiştir.

Çatı konusunun Türk dil bilgisine kim tarafından dâhil edildiğine ve ilk kez nasıl ele alındığına dair Zeynalov şu bilgileri verir:

“Türkbilime fiillerde çatı sorununu ilk defa N. K. Dmitriyev sokmuştur. O bu kategorinin içeriğini «özne ile hareket nesnesi arasında ilişki yaratan» bir araç olarak izah etmiştir. Sonradan bu konuyla meşgul olan bilginlerin çoğu fiilin çatılarını belirlerken en başta bu konuya, yani nesneyle öznenin birbiriyle olan çeşitli münasebetlerine dayanmışlardır. N. A. Baskakov ise bu münasebetten başka hareketin bizzat kendinin özne ve nesneyle olan ilişkisini de fiilin çatılarında başlıca etkenlerden biri olarak kabul eder.”³

Fiil çatıları, yani nesneyle öznenin birbirine olan münasebeti hem yapıbilimsel yolla ve hem de hiçbir biçimsel ek olmadan sözlüksel yolla ortaya çıkabilir. Sonuncu halde fiilin aksettirdiği sözlüksel-anlamsal manaya dayanmak, yola ondan çıkmak lazımdır. Fiilin çatı kategorisi muhtelif Türk lehçelerinde birbirinden farklı adlarla anılır.⁴ Örneğin; növ (Azerbaycan Türkçesi), derece (Türkmen Türkçesi ve Özbek Türkçesi), derice (Uygur Türkçesi), daraca (Başkirt Türkçesi), etis (Kazak Türkçesi), mamile (Kırgız Türkçesi), feyiltüri (Karakalpak Türkçesi), yöneliş (Tatar Türkçesi), zalog (Rusça Kumuk Türkçesi ve diğer Türk lehçeleri) terimi kullanılmaktadır.

Musaoğlu, lehçeler arası Türkçe çatı terimi konusunda bir birliğin olmadığını, İngilizce veya Rusça çeviri terimlerle isimlendirme yaptıklarını belirtir.⁵

Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın birlikte hazırladıkları Kava'id-i Osmaniye'de fiil başlığı altında çatı tasnifine yer verilir.⁶

Türk Dili Grameri'nde, Deny, fiilin bildirdiği işin yapılmasında failin bulunduğu hal ve şartların değiştirilmesini özgeleştirme olarak tanımlar ve bu sebeple özgelemeçler terimini kullanır.⁷

TT'de gramer ve leksik kavramlarının sıklıkla birbirine karıştırıldığı görülür.

³ Ferhad Zeynalov, Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi, Çev. Yusuf Gedikli, Cem Yayınevi, İstanbul, Birinci basım, s.327-331.

⁴ Ferhad Zeynalov, Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi, (Türkiye Türkçesi: Yusuf Gedikli), Cem Yayınevi, İstanbul, s.331

⁵ Bkz. Mehman Musaoğlu, “Türkçede Çatı”, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s. 207-234.

⁶ Bkz. Nevzat Özkan, Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa, Kavâ'id-i Osmaniyye, TDK yay., Ankara, 2000, s. 89-91.

⁷ Jean Deny (çev. A.U. E) Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), Maarif Mat., İstanbul, 1941, s.343.

Dilbilgisi kitapları, sözlükler ve ansiklopedilerde çatı kategorisi birbirinden çok farklı tasnif edilmekte, kategori içine giren çatı türlerinin sayısı da farklılıklar göstermektedir. Funda Kara makalesinde bu görüşleri maddeler halinde şöyle özetler⁸:

1. Çatının özne-fiil ilişkisine göre belirlenmesi (Ortak düşünce)
2. Çatının hem özne-fiil hem de nesne-fiil ilişkisine göre belirlenmesi
3. Tümleçlerin çatılarla ilişkisi
4. Çatıların söz dizimine etkileri
5. Etken çatının varlığı ve içeriği
6. Geçişlilik ve geçişsizlik kavramlarının çatı olarak değerlendirilmesi
7. Oldurganlık çatısının varlığı ve konumu
8. Ettirgenlik çatısının kapsamı
9. Sesteş çatı eklerinin farklı anlam ve işlevlerde bulunmaları
10. Çatıların anlam ve işlevlerine göre belirlenmesi
11. Çatı eklerinin türü, neler olduğu, sırası ve işlevi.

Gülensoy, çatı terimini bir yapının, bir evin damını kuran parçalar bütünü olarak tanımlar ve çatmak fiilinin kökeninin “birleştirmek”ten geldiğini söyleyerek E.T.’de çat- fiilinin “çatmak, birleştirmek, katmak, rastlamak” anlamlarıyla kullanıldığını belirtir. Anadolu ağızlarında “çatı” kelimesinin şu anlamlara geldiğini tespit eder: 1. Bacak arası; 2. ara duvarı; 3. tahta kova; 4. birbirine tutturulan kereste; 5. büyük kıl çuval; 6. baca; 7. İnce ince örülerek birbirine bağlanmış saç; 8. ip, urgan; 9. iki ucunda su taşınan çengelli kova.⁹

Hançerlioğlu çatı terimini özne ve nesne bakımından bir fiilin niteliği bir fiilin geçişli geçişsiz, etken, edilgen, dönüşlü olması ya da işteşlik anlatması” şeklinde tanımlamıştır.¹⁰

⁸ Funda Kara, “Çatı Kavramı İçinde Sıfır (/ø-/) Biçim Birimi” Türk Dil Bilgisi Toplantıları-II Türkiye Türkçesi: Ses ve Şekil Bilgisi Sempozyumu, Konya, 2014, s.105.

⁹ Tuncer Gülensoy, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.222.

¹⁰ Orhan Hançerlioğlu, Türk Dili Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s.55.

Dilbilgisi kitaplarında çok sayıda çatı türünden söz edilir fakat üzerinde uzlaşmaya varılan tür beş tanedir: Etken fiil, edilgen fiil, dönüşlü fiiller, işteş fiiller, ettirgen fiiller.

1.2. ÇATI KAVRAMI ÜZERİNE

Dilde yönetici, kurucu kimliğiyle yükleme biçilen rol, kuracağı cümleye giren-çıkan ögeleri yönetmek, onların hangi durumda olacağının kararını vermekle sınırlandırılır. Ögelerin hangilerinin zorunlu, hangilerinin seçimlik oluşları dilin yapısal özelliklerine göre biçimlendirilir. Yüklem, özne, nesne, tümleç olma koşulları, bu ögelerin sınırları, nitelikleri, kapsamaları vb. özellikleriyle ilgili söz dizimi, biçim bilgisi kuralları yol gösterir. “Eyleyen- fiil arasındaki ilişkiyi inceleyen”¹¹ bir dil bilgisi kategorisi olan çatı (Osm. Bina, Alm. Diathese/ Diathesis-Genus Verbi, Fr. Voix, İngilizce Voice) kavramı, birçok bilim adamı tarafından araştırılmış ve çatıyla ilgili şekil, anlam, işlev açısından birbirinden farklı birçok tasnif yapılmıştır.

Ömer Demircan’a göre fiillerin içsel ve dışsal olmak üzere iki grup katılanı vardır. İçsel üye yapan, etkileyen, etkilenendir; dışsal üye ise yararlanan, araç, ettiren, aracı ettirendir. Doğal katılanlar yükleme edimsel bir ek getirilmeden bağlanırlar. Dışsal katılanlar ise yükleme getirilen eklere göre cümleye katılırlar. Bu durumda dışsal katılanların yüklem ile özne arasındaki ilişkilere, çatıya bağlı olduğu söylenebilir.¹²

Her öge, cümle içinde bir değere sahiptir. Ögelerin değerleri, dilin kuralları doğrultusunda işlevsel amaçlara uygun olarak değiştirilebilir, birbirlerine aktarılabilir, birleştirilebilir, kaydırılabilir. Bu işlem için belirlenen yollardan biri çatı değiştirmedir. Fatma Erkman Akerson bu işleme “değer kayması” adını verir.¹³

Türkiye Türkçesinde çatı kurma, morfolojik, sentaktik ve leksik yöntemlerle gerçekleştirilir. Bunlar içinde Türkçe için en uygun olan, morfolojik yöntemdir. Morfolojik yöntemde çatı ekleri adı verilen fiil işletme ekleri çatı değiştirmek için kullanılır. Sentaktik yöntemde çatı eklerini kullanmadan eklenen sözcük/sözcük öbekleriyle çatı değişimi gerçekleştirilir. Kaynaklarda morfolojik yöntem, sentaktik yöntem ve leksik yöntemden söz edilmekle birlikte Türkçede çatı değiştirme genellikle morfolojik yöntemle yapılır. Ömer Demircan, yüklem öznesini silme ya da yükleme

¹¹ Muhsine Börekçi, “Türkçe Öğretimi Açısından Çatı Kavramı”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.489.

¹² Ömer Demircan, Türk Dilinde Çatı, İstanbul: Papatya Yay, 2003, s.19.

¹³ Bkz. Fatma Erkman- Akerson, Dile Genel Bir Bakış, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2008, s. 253-260

özne ekleme durumlarında katılanla fiil arasındaki ilişkinin değişiminin çatı değişimini gerçekleştirdiğini belirtir.¹⁴

Eylem kök ve gövdesine getirilen ekler, çatı değişimini sağlayan, eylemin niteliklerini değiştiren, cümleye ekleme- çıkarma- değiştirme yöntemiyle öge girişini sağlayan dil birimleridir.

Kısaca bunlar, özne – yüklem arasındaki ilişkileri düzenleyen eklerdir. Genel olarak çatı ekleri biçiminde tanımlansalar da işlevlerine göre adlandırılırlar. Özne – yüklem ilişkisi, yargının ortaya çıkış biçimiyle ilgilidir. Yüklem bildirdiği bir fiil vardır, özne bu fiili yapar.

Örneğin yaptırıcılık, sebep-sonuç ilişkisine bağlayarak anlatılabilir: Hoca istediği için sekreter notları yazdı./ Hoca sekreterin notları yazmasını sağladı (Hoca notları yazdırdı, sekreter notları yazdı.) vb. Çatı değişiminde fiilin tamamen değişmesi üzerine kurulan leksik yöntem ise şöyle açıklanmaktadır:

“Türkçede sözcüksel düzeyde çatı çeşitlenmesi mevcut değildir. Ancak çatı eki almamış bazı fiiller, çatının anlamsal boyutu içerisinde bir anlama sahip olabilirler. Örneğin ‘Ahmet Ayşe’yi üzdü.’ ‘Adam camı kırdı.’ ‘İş makinası duvarı yıktı.’ cümlelerinde üz-, kır-, yık- fiilleri ettirgen/oldurgan olmasalar bile derin yapıda ‘Ahmet, Ayşe’nin üzülmeye neden oldu.’ ‘Adam, camın kırılmasına neden oldu/ kırılmasını sağladı.’ ‘İş makinası duvarın yıkılmasına neden oldu/ yıkılmasını sağladı.’, anlamlarıyla ettirgenliğin anlamsal boyutu içerisine girer.”¹⁵

Türkçede en fazla kullanılan, dikkate alınan, dil bilgisi kitaplarına giren çatı değişimi, eklerle yapılan morfolojik çatıdır.

Çatı türleri fiilin niteliklerini anlatır ki bunlar, fiilin yüklem göreviyle cümle kuruluşunda belirleyici olacaktır ve ögelerin cümleye giriş çıkışları, bu nitelikleri doğrultusunda denetlenecektir. Çatı özellikleri, birincil olarak fiili, ikincil olarak cümleyi ilgilendirebilir.

Dil bilgisindeki pek çok konu gibi çatı da çok yönlü olarak oldukça fazla tartışılan, kaynaklarda farklı biçimlerde işlenen bir konu olmayı sürdürmektedir. Çünkü bilgi, durağan değil değişkendir ve her bilgi, bilimsel nitelikli olma koşuluyla farklı bakış açılarıyla yoğrulmayı, kendinden yeni bilgilerin üretilmesini, başkaları tarafından kullanılarak çoğalmayı bekler. Bu nedenle gerek çatının tanımı gerek

¹⁴ Bkz. Ömer Demircan, Türk Dilinde Çatı, İstanbul: Papatya Yay, 2003, s. 9-15.

¹⁵ Muharrem Yıldız, “Eski Türkçede İşlevsel Bağlamda Çatı Ekleri”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s.17.

kapsama alanı sorgulanmakta, farklı bakış açılarıyla değerlendirilmektedir. Hâlâ çatı eklerinin türetme eki mi, işletme eki mi olduğu, sözlüksel konuma mı dil bilgisel konuma mı sahip olduğu kesinleşmemiştir.

Seda Yılmaz, “Gösterenleri Aynı Gösterilenleri Farklı Fiillere Yönelik Bir İnceleme” adlı çalışmasında konuyu şöyle irdeler: Çatı şekillerinin hangi alana ait olduğu, diğer bir deyişle leksem, türetme ya da kelime çekimi işlevlerinden hangisini yerine getirdiği üzerine literatürde farklı görüşler mevcuttur.¹⁶

K. Lübmov, M. Özdemir ve G. König Çatı şekillerinin bağımsız sözcük birimi alanına sahip kelimeler türetmek amacıyla kullanılmadığı, dolayısıyla çekim eki olduğu düşüncesindedir.

A. C. Emre, T. Banguoğlu, M. Ergin, H. Dizdaroğlu ve S. Özel çatı şekillerini türetme eki olarak değerlendirmişlerdir.

Grunina ise, çatıyı türetme ekleriyle çekim ekleri arasında bir yerde değerlendirilmelidir görüşündedir.

Çatının dil bilgisinin hangi alanında incelenmesi gerektiği; fiilin mi, cümlemin mi konusu olduğu; çatıdan söz etmek için cümleye gereksinim olup olmadığı açıklığa kavuşmamıştır. Örneğin evrensel dil biliminde çatı, biçimsel söz dizimi ve söz diziminin araştırma alanına girer, çatı ekleri görünüş kategorisinde incelenirken geleneksel dil bilgisinde biçim bilgisi altında ele alınır.

Tartışmaların ya da farklı görüşlerin odağında çatı kavramına bakış yatmaktadır. 14. 10. 1995 tarihinde TDK’ nin düzenlediği Gramer Sorunları Toplantısı’nda sunulan bildirilerde bu konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.¹⁷ Özellikle geçişlilik, geçişsizlik ve oldurgan fiillerin çatı hususunda değerlendirilmesi konusunda bir fikir birliğine varılamadığı ve çatı kategorisinin farklı araştırma alanlarının kapsamına girdiği konusunda tartışmalar meydana gelmiştir.

Üstünova özne-yüklem ilişkilerini biçimlendiren çatı kategorisinin, nesne-yüklem ilişkilerini düzenleyen geçişlilik–geçişsizlik kategorisiyle sıkı ilişki durumunda olduğunu söyler, çünkü her iki nitelik de yüklem için yetki belirleyicidir.¹⁸

¹⁶ Seda Yılmaz, “Gösterenleri Aynı Gösterilenleri Farklı Fiillere Yönelik Bir İnceleme”, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları, V: 8, I: 1, 2013, s.2878.

¹⁷ Türk Gramerinin Sorunları II, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1999, s. 151-257.

¹⁸ Bkz. Kerime Üstünova, Fiil İşletimi, Sentez Yayınları, İstanbul, 2016, s. 21-26.

Geleneksel dil bilgisinde çatı, sıklıkla yüklem–özne, yüklem – nesne arasındaki ilişkinin biçimlenmesi olarak görülür. Hatice Şirin User, bu konudaki geleneksel tutumu şöyle eleştirir: Geçişlilik-geçişsizlik fiil anlamıyla ilgilidir, kendisine özgü morfolojik bir görüntüsü yoktur; fiilin nesneyle bağlantısı, geçişlilik– geçişsizliğidir; fiilin özneyle bağlantısı ise çatı kavramını ortaya koyar. Literatürde bu şekilde açıklık getirilmiş olmasına rağmen bu konu bazı çalışmalarda hâlâ çözülememiştir.¹⁹ Nitekim yapılan çalışmalar, sadece yüklem–özne ilişkisinin çatı kavramı altında ele alınması gerektiğini ortaya koyar.

Lübimov tartışmalara farklı bir bakış açısı getirir ve geçişlilik-geçişsizlik kategorisinin bir leksik kategori, çatı kategorisinin ise bir gramer kategorisi olduğuna dikkat çekmiştir.²⁰

Korkmaz, Lübimov’un aksine geçişlilik–geçişsizlik özelliğinin çatı eklerinden kaynaklanmadığını belirtir. Korkmaz’a göre, bu özellikler değişken değildir. Yapısal bir özellik de olmadığı gibi herhangi bir ekle anlam verilip ya da herhangi bir kullanımla ortadan kaldırılamayacağı sonucuna varmıştır. Geçişlilik ve geçişsizliğin her fiilin kendi bünyesinde var olduğunu ve dolayısıyla bir fiilin geçişli veya geçişsiz olmasının çatı türü olamayacağını belirtir.²¹

Bilal Yücel ise, “Konuya nesne alıp almama açısından bakarsak, Türkçedeki bütün fiillerin, geçişli ve geçişsiz olmak üzere ikiye ayrıldığını görürüz. Bu durumda, geçişli ve geçişsiz fiilleri çatı kabul edenlerin, öteki çatılarla çatı eklerinden söz etmemeleri gerekir” görüşündedir.²²

Börekçi, bir fiilin nesne alıp almamasının anlam bilimsel bir durum olduğundan söz eder. Çatı, çalışmalarda tartışmalı olmakla birlikte, genellikle özne-yüklem arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir kategori olarak benimsenir. Börekçi, çatı kategorisini, özne-yüklem ilişkisini düzenleyen, Türkçenin dinamizmine büyük ölçüde

---

¹⁹ Hatice Şirin User, “Runik Türk Yazıtlarında Anlamsal Açıdan Geçişlilik ve Geçişsizlik Özelliğini Ortaklaşa Taşıyan Fiiller Üzerine”, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish of Turkic, C: 6, S: 1, s. 590.

²⁰ Bkz. Konstantin Lübimov “Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller”. Türk Dili, C: 13, S: 147, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s.150-155.

²¹ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.236

²² Bilal Yücel, “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”. Türk Gramerinin Sorunları II. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.167

katkıda bulunan, anlatımı geliştirip zenginleştiren bir yapı özelliği olarak görür.²³ Bu tanımdan hareketle özne-yüklem ilişkileri çatı kapsamına girmeli, denilebilir.

Ömer Demircan da “Sözel bilgi akışına bağlı olarak, fiile katılanlardan yapan / etkilenen/ yaptıran ile yüklem arasındaki ilişkileri belirleyen biçimlenmeye ya da eklemlenmeye çatı denir.”²⁴ Diyerek çatının özne-yüklem-nesne ilişkilerini konu edinmesi gerektiğine dikkat çeker. Dil bilgisinde, çatı eki almamış bütün fiiller, ister kök/ gövde konumunda olsun- etken sayılırlar. Her fiilin bir öznesi olmalıdır. Öznenin yüzey yapıda yer almaması, gizlenmesi özensizlik olarak yorumlanmamalıdır. Ömer Demircan’ın deyiimiyle öznesiz olmakla öznesiz kalmak birbirinden ayrılmalıdır. Türkçede etken çatıyı gösteren herhangi bir ek yoktur. Edilgenlik, işteşlik, ettirgenlik, oldurganlık, dönüşlülük adı verilen çatı nitelikleri de eklerle fiile yüklenir. Her birinin özne-yüklem ilişkilerini yönlendiren özellikleri vardır.

Dilin bir düzen olarak kabullenışı, çatı kavramının da bu izan bağlamında ele alınmasını, Türkçenin yapısal özellikleri doğrultusunda dil bilgisinin diğer konularıyla ilişkilendirilerek kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Tamamen morfolojik yaklaşımla yapılan bu tespitler, yüklem özne ve nesneyle kurduğu ilişkiyi ifade etmemize, işin sözlüksel bağlamını görmemize ortam sağlamaktadır.

Bu yüzden ki araştırmacılar çalışmalarında önce nesneyi sorgulamaya başlar. Korkmaz, geçişlilik ve geçişsizlik özelliğinin çatı eklerinden kaynaklanmadığını belirtir.²⁵ Muhsine Börekçi ise, bir fiilin nesne alıp almamasının anlambilimsel bir durum olduğundan söz eder.²⁶

Ömer Demircan, geçişliliğin biçimsel bir ölçüt olmadığını doğal bir ilişkiyle belirlendiğini, bu özelliğin sözcüklere değil sözlüksel anlam girdilerine yansıdığını ileri sürer. Ancak bütün sorgulamalarda nesne denilince yüklemde anlatılan işten etkilenen ve {-I}/{-Ø} ekli nesne isteyen fiil olarak görülür. Daha çok, geçişlilik-geçişsizlik çatı kapsamında mı ele alınsın, geçişlilik-geçişsizlik yapısal mı anlamsal mı, sözcüğe yansır mı vb. durumlar sorgulanmaktadır. Geçişliliğin biçimsel bir kıstas

²³ Bkz. Muhsine Börekçi, “Türkçe Öğretimi Açısından Çatı Kavramı”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.487-489.

²⁴ Ömer Demircan, Türk Dilinde Çatı, Papatya Yayınevi, İstanbul, 2003, s.129.

²⁵ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 543.

²⁶ Muhsine Börekçi, “Türkçe Öğretimi Açısından Çatı Kavramı”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.2004, s.489.

olarak değerlendirilmediğini, kendine özgü şekilsel bir özellik olduğunu, bu özelliğin sözcükler değil sözlüksel anlam ilkelerinden belli olduğunu ileri sürer.²⁷

Yüklem–nesne (tümleç) ilişkisini gösteren geçişlilik–geçişsizlik özelliği yapısal bir özellik değildir. Bunlar da tıpkı etken olma gibi fiilde kendiliğinden var olan niteliklerdir. Bu yüzden çatı kategorisi başlığında değerlendirmek yerine kavramsal, sözlüksel bir ayrım olarak ayrıca incelenmelidir.

Türkçede cümleye giren çıkan ögeler, yüklem kontrolündedir. Fiil, nitelikleri doğrultusunda öge kabul eder ya da reddeder. Çatı, fiil–özne ilişkilerini düzenleyen bir kategoridir. Türkçede çatı kategorisi, sistemde fiile getirilen eklerle gerçekleştirilir. Fiilin doğal katılanları için – ki bunlar birincil özneye birincil nesnedir –fiile herhangi bir ek getirilmez. İkincil öznelerin cümleye katılımı çatı ekleri aracılığıyla sağlanır. “Yapan/ eden özne”nin “etkilenen özne” konumuna geçişi, çatı ekleri aracılığıyla sağlanır.

Türkçedeki fiil çatıları, Türkologlarca gerek dil bilimsel, gerekse dil bilimsel açıdan tanımlama, bölümlendirme, işlevsellik ve örneklerle açıklama açısından çeşitli şekillerde değerlendirilmiştir. Araştırma için gerekli veriler, Türkiye Türkçesi gramerleri ile dil bilim kitaplarından toplanmıştır. Araştırma konumuz olan oldurgan çatı şekilleri ve görünümüne geçmeden önce bu bölümde, çatı terimine dair gerekli açıklamaları yapmayı, konuyu belirginleştirmek ve herhangi bir karışıklığa meydan vermemek açısından yararlı buluyoruz. Çatı kavramıyla ilgili olarak, bu gramer ve dil bilim kitaplarının farklı yaklaşımları ortaya konularak bu konudaki genel kabuller tespit edilmeye çalışılmıştır.

D. M. Nasilov, modern dilbiliminde en aktif incelenen problemlerden birinin gramer ve leksik arasındaki irtibat ve dilin bu iki sınıfı arasındaki etkilenme derecesini tespit etme problemi olduğunu dile getirir. Leksik manalarda birbirine yakın olan fiillerin benzer gramer niteliklerine de sahip olduğunu söyler.²⁸

Her fiilin bir taraftan denotatif içeriği (yani hakikî bir olayı, fiili, ilişkileri yansıtan), diğer taraftan da söz konusu olayların gerçekleşme şartlarını (yani nitelik ve nicelik şartlarını) ifade ettiğine dikkat çekmemiz gerekiyor.

²⁷ Ömer Demircan, Türk Dilinde Çatı, Papatya Yayınevi, İstanbul, 2003, s.129.

²⁸ Dmitriy Mihayloviç Nasilov, “Fiilin Leksik Semantiği ve Kelime Yapım Sınıfları Etkilemesine Dair”, 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, TDK Yayınları, Ankara, 1996, s.782.

Çatı kategorisinin özü eski gramer kitaplarında ve hâlâ bazı kaynaklarda fiilin özne ve nesne ile olan ilişkilerine dayandırılmaktadır. Genel geçer bir bakış açısı olarak çatı kavramı, genellikle yüklem olan fiilin yüklemi birinci dereceden tamamlayan özne ve tümleç ile ilişkisi olarak fiiller başlığı altında değerlendirilmektedir. Bazılarında ise özne- yüklem bağlantısında değerlendirilir.

Eker, dilin boyutları ve işlevleri ile anlamı iletme amacına yönelik bir iletişimin özgesi olduğu için, fiil çatılarını belirlemede en önemli ölçütün yine anlam olması gerektiğini belirtir. Bu anlatımdan yola çıkarak tüm sözdizimsel yapıların, dilin anlam dizgesinden ayrılmadan ele alınması, değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Çatıları asıl işlevleriyle belirlemenin yolu da tümce içindeki anlamı yani sentaktik ve anlam bilgisel yani semantik boyutudur. Çatıların belirlenmesinde anlam ön planda olmak zorundadır.

Çatı ekleri, ancak söz dizimsel yapıda üstlendiği görevle gerçek işlevini kazanabilir. Yani morfolojik bakımdan çatı görünümündeki herhangi bir ek, aslında farklı bir görev ve işlevde bulunabilir. Çatı kategorisinin ayrıca sözlüksel bir konuma mı dil bilgisel bir konuma mı sahip olduğu en çok tartışılan konulardan biri durumundadır. Yani çatı ekleri birer yapım eki olarak kabul ediliyorsa çatı kavramını özne/nesne-yüklem ilişkisini düzenleyen bir dil bilgisel kategori olarak tanımlamalı bir kökün farklı türevleri olarak algılanmalıdır.

Doğal olarak, çatı eklerinin morfolojik sınıflandırması, bizleri her zaman doğru sonuca ulaştırmayabilir. Eker'e göre, fiil çatılarını morfosentaktik yapıda, söz dizimindeki işlev, görev ve anlam üçgeninde araştırmak gerekir.²⁹

Çatı kavram ve terimini açıklarken özne ya da nesne gibi söz dizimine ait kavram ve terimlerin kullanılması çatı kategorisinin söz dizimine ait bir unsur olarak nitelendirilmesi anlamına da gelir. Konu bilimsel ortamlarda sıkça tartışılmaktadır. Çatı, eylemi değişik anlam yükleriyle tümcenin diğer öğelerine bağlamaktadır. Konuya eleştirel yaklaşılmalı ve yapım eki olarak kabul edenler kavram ilişki kurma işlevini; çekim eki olarak kabul edenler de zaman zaman görülen türetme işlevini göz ardı edilmemelidir.

---

²⁹ Bkz. Süer Eker, Çağdaş Türk Dili, Grafiker Yayınları, Ankara,2003, s.273-274.

Buna karşın Üstünoğlu her şeyden önce çatı ekleri türetme eki olmadığı üzerinde durur. Çünkü bu ekleri alan fiiller, yeni hareketleri karşılamazlar. Yaz- /yazdır- arasında ayrı bir hareketi göstermek adına bir fark olmadığını, bu nedenle çatı kategorisinin fiil işletimi altında, çatı eklerinin de fiil işletme ekleri arasında değerlendirmek gerektiğini düşünür.³⁰

Mehman Musaoğlu Türkçenin dil biçimlenmeleri, zamanı, mekânı ve her türlü hareketi, faaliyeti ve durumu bilişsel algılama özelliğiyle yeniden kategorileştirilmesi gerektiğini öne sürer.³¹ Çünkü dünyayı ve zamanı algılama her bir dilde farklılıklar gösterir.

Bu nedenle duygu, hareket, faaliyet, durum ve algı fiilleri gibi kendine özgün bir biçimde ifade edilen Türkçe fiillerim, özne ve nesneye göre gerçekleşen söz dizimsel nitelikli yan anlamlarıyla ve çatı morfemleriyle dil bilgisel olarak yeniden tasnif edilmesi gerekir.

1.3. ÇATININ KONUMU

Türkiye Türkçesinin dilbilgisi kitaplarında, çeşitli makalelerde ve araştırmaya konu olan tezlerde çatı kavramı ve çatı eklerinden etraflıca söz edilmiştir.

Eylemlerde çatı konusunu ele alan gramer çalışmalarında, çatı kavramı, az çok benzer ifadelerle tanımlanmıştır.

Genel dil bilimi ve dil bilgisi çalışmalarında en yaygın görüşe göre çatı kavramı; fiillerin kendilerine mahsus niteliklerinin, sözlük anlamlarının ve aldıkları belli başlı eklerin (kimi kez zamirlerin yardımıyla) cümledeki eyleyenleri (özne, nesne, tümleç) nasıl değiştirdiğini, söz dizimine, anlama nasıl etkide bulunduğunu inceleyen bir dilbilgisi kategorisi olarak tanımlanır.

Yine bu araştırmaların birçoğunda konu çoğu zaman sözlüksel – dilbilgisel nitelikteki bir kategori olarak açıklanmaktadır. Bu tanımdan fiil çatısının, fiilden fiil türetmede temel fiilin anlamına bağımlı olduğu ve gramer özünü cümlede ifade ettiği anlaşılmaktadır.

“Çatı nedir?” sorusunu bir grup “fiilin özne ve nesne ile ilişkisi” (Gencan, Bilgegil, Koç, Korkmaz) ve bir başka grup da yalnızca “fiilin özneyle ilişkisi”

³⁰ Bkz. Kerime Üstünoğlu, Fiil İşletimi, Sentez Yayınları, İstanbul, 2016, s. 30- 58.

³¹ Mehman Musaoğlu, “Türkçede Çatı”, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Akçağ Yayınları, Ankara, s.207-234.

(Topaloğlu, Ediskun, Banguoğlu) olarak iki farklı şekilde tanımlamışlardır. Buna ek olarak, Türkçede çatının sınırları belirlenirken kaynaklarda yer yer bu iki gurubun yaptığı tasnifin iç içe geçtiği gözlemlenmiştir.

Çatı kavramının işlendiği pek çok çalışmada bu kavramın farklı biçimde ele alındığı, bununla beraber genellikle bu kategoriye ait şekillerin fiilin, söz diziminin görevli öğelerinde nesne ve özne ile olan bağıntısını dile getirdiği görüşünün kabul edildiği ve söz konusu dil kategorisinin “nesne” ve “özne” gibi söz dizimsel kavram ve terimler kullanılarak tasnif edildiği taranan eserlerde görülmektedir.

Çatı kategorisinin dilbilimsel ve dilbilgisel anlamda tanımını yapıp bu kavram hakkındaki yaklaşımlara yer vereceğiz.

Dilbilim terimi olarak *çatı* herkes tarafından kabul edilen bir terim değildir.

J. Deny'nin Türk Dili Grameri, Osmanlı Lehçeleri (5. Fasikül) eserini çeviren Elöve, çatı yerine özgelemeç terimini kullanır. Deny bu eklerin ilk temele, yani kök durumundaki fiillere getirildiğinden bahseder. Deny eserinde, özgelemeç kavramını Fransızca ile mukayese ederek ve bu dilden de örnekler vererek açıklama yolunu seçer.

Deny'e göre, bina bildiren fiil türetme ekleri, fiilin bildirdiği bir iş, davranış ya da olayın gerçekleşmesinde failin içinde bulunduğu durum ve şartları değiştirip dönüştürmektedir. Bu değişim fiil kök ve gövdelerine özgelemeç ekleri getirilerek oluşturulmaktadır. Deny, çatı eki almayan fiil kök ve gövdelerini 'ilk taban', çatı ekleriyle oluşan fiilleri ile 'özgelemeçli taban' olarak adlandırır.³²

Hatiboğlu terimi, “Özne veya nesne durumlarına göre, belirli çatı eklerinin fiil kök veya gövdelerine getirilmesiyle meydana gelen türev.” olarak niteler.³³

Tahir Nejat Gencan ise detaylandırmaz, tasnife yönelik bir tanım yapar: Fiillerin nesnelere, öznelerine göre olan özellikler olduğunu belirtmiştir. Bu tanıma göre, nesne alıp almadıklarına göre fiiller iki gruba ayrılır: Geçişli ve geçişsiz. Geçişsiz fiillerin, fiilin bildirdiği oluştan etkilenen bir nesneye sahip olduklarını ve buna karşın da geçişsiz fiillerin bünyesinde nesne barındırmayan fiiller olduğu söylenmektedir.

³² Jean Deny, (Çev. Ali Ulvi Elöve.), Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), Maarif Mat., İstanbul, 1941, s.343.

³³ Vecihe Hatiboğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü ,TDK Yay., Ankara, 1978, s. 33

Yine aynı eserde Gencan ikinci bölümde ise, öznelerine göre fiillerin çatıları/ özne – yüklem ilişkisini irdeler.³⁴

Türk Ansiklopedisi’nde Bina adı ile bir dilbilgisi terimi olduğu bilgisi verilerek tanımlanmıştır. Fiile ait “gramatikal kategori”lerden biri de çatıdır. Daha sonra Dünya dillerindeki adlandırmaları verilerek kısa bir açıklama yapılmıştır. “Yunancada diathesis (=durum), Latince de vox (= ses, Fr. voix) veya genera verbi (= fiil cinsleri, Alm. Genus, Handlungsform) denilmekte; bizde de, buna karşılık, tercüme yolu ile bazen çatı terimi kullanılmaktadır.”³⁵

Türkçede eklerle belirlenen eylemin, özne ve nesneyle ilişkisi açısından görev ve anlamca tamamlanmasını sağlayan biçimine *çatı* adını veriyoruz.

Dilbilim araştırmalarında da bu kategoriye yer verildiğini görüyoruz. Çatı, fiil kök ya da gövdelerine, çatı ekleri adını verilen eklerin getirilmesiyle oluşur. Fiilin, hangi çatı ekini alacağını, yani isteminin, özne ve nesne durumlarına göre değişir.

Çatı kavramını, fiilin özne ile olan ilişkisi açısından değerlendiren bir başka dilci ise Haydar Ediskun’dur. Tanımında, çatı eklerinin görevleri üzerinde durmuştur. Fiilin belli bir yapıcı ya da belli bir etkilenici isteyip istemediği, yapıcı ile etkileniciyi kendinde birleştirip birleştirmede, kendi hareketinin birden çok yapıcı tarafından meydana getirilip getirilmediği o fiilin kök ya da gövdesinden anlaşılabileceğini söyler. Fiilin kök ya da gövdelerinin gösterdikleri bu özelliklere fiil çatısı adını vermiştir.³⁶

Ahmet Topaloğlu çatıyı tanımlarken biçimbirimlerin kelimeye kattığı anlam üzerinde durmuştur. Öznenin yüklem belirtiği işi yapmasına, bu işin etkisi altında kalmasına veya bunlar dışında onunla belli biçimlerde ilgili olmasına göre, belirli çatı eklerinin fiil kök ve gövdelerine getirilmesiyle oluşturulan türeve “çatı” demiştir.³⁷

Koç, diğer tanımlardan çok uzaklaşmayarak, özne veya nesne durumlarına göre fiilin kök veya gövdesinde meydana getirilen yapı değişikliği olarak belirtmiştir.³⁸

Hengirmen’in terimi “Fiillerin nesne alıp almadıklarına ya da öznelerin durumuna göre çatı eklerinin fiil kök ya da gövdelerine getirilerek yeni fiil

³⁴ Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, TDK Yay., Ankara, 1979, s.329.

³⁵ İnönü Ansiklopedisi / Türk Ansiklopedisi, C: 6, 1981, s. 400.

³⁶ Bkz. Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 219-222.

³⁷ Ahmet Topaloğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989, s.49.

³⁸ Nurettin Koç, Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1992, s.62

türetilmesine çatı denir.” şeklinde açıklar. Ona göre, çatı ekleri türetimlik ekler olmakla beraber aynı zamanda gramer vazifeli eklerdir.³⁹

Tümcenin yüklem üzerine kurularak meydana geldiği ve kendine has bir düzen barındırdığı söylenebilir. Öncelikle yüklem, tümcenin içyapısını yönetecek özneyi seçerek işe başlar. Ardından tümce yapısının örülmesi gelir, yani söz dizimi. Böylece tümce oluşturulurken fiilde bu kuruluşun oturacağı bir alan hazırlanmış olacaktır. İşte konumuz olan “çatı” bu ortamın hazırlanmasıdır. Düşünce birimi de denilen dilin temelden çatıya değin bu iskelet üzerinde yükseldiğini söyleyebiliriz.

Türkçede tümcede ögelerin seçimini yüklem yapar. Bilindiği gibi yüklem fiil ya da ekfiildir. Bu durumda yüklem kendi yapısında ögelerin seçimi ve yerleştirilişi ile ilgili bazı değişimler olur. Tümcede ögelerin seçimi ve yerleştirilmesini sağlayan yüklemdeki yapı değişikliğine çatı dendiğini gördük. Çatı, yüklem anlattığı iş, oluş, kılışın özne ve tümleçle ilişkisini belirler. Fiillere farklı işlevler yükler. Bu işlevlerle tümcenin öteki ögelerine bağlar. En önemlisi de tümcede özne-nesne bağlantısını düzenlemesidir.

Çatı, fiilin nesne ve özne ile bağıntı türünü gösteren bir kategoridir. Geçişsiz fiilin geçişli duruma getirilmesiyle fiili yaptıranın, özne olarak tümceye girdiğini ve fiili yapan, yani asıl öznenin, nesne durumuna geçer.

Ömer Demircan Türk Dilinde Çatı isimli eserinde koldaş dilcilerin tasnifinden çok farklı olarak çatı olgusunu ele alır. Bir tümceyi bir bağlamın ya da metnin bir parçası olarak düşünmek gerektiğini söyleyen Demircan, her iş, oluş, hareket ya da olgunun kendine göre katılanları (arguments) ya da etkileşenleri ile anlatılan olayın konumlayıcıları (tümleçler) bulunduğunu ifade etmiştir. Fiile katılanlar ile yüklem arasında iki türlü ilişkiden söz eder: öznel ve edimsel ilişki. Fiile katılanlardan yapan/etkilenen/yaptıran ile yüklem arasındaki ilişkileri belirleyen biçimlenmeye ya da etkilenmeye çatı dendiğini söyler. Ona göre, çatıya konu olan ögeler olaya katılanlar ile fiilin kendisidir. Fiil kök ve gövdelerinde ekler aracılığıyla meydana gelen değişimler de çatı olarak adlandırılmıştır ve “fiillerin özne ve nesnelere göre ilişkileri” olarak tanımlanır.⁴⁰

³⁹ Mehmet Hengirmen, Türkçe Temel Dilbilgisi, Engin Yayınları, Ankara. 1998,s. 202

⁴⁰ Bkz. Ömer Demircan, *Türk Dilinde Çatı*, Papatya Yayınevi, İstanbul, 2003,s. 9-12.

Adalı, fiilin tabiatı itibariyle; özneyi, öznenin sayısını ve nesnenin varlığını veya yokluğunu ifade edebilme kabiliyetinde olduğunu söyler. Çatıyı ise buradan hareketle, fiilin; özneyi, öznenin sayısını ve nesnenin varlığını veya yokluğunu ifade edebilme kabiliyetinde olduğunu söyler. Çatıyı oluşturan eklerin de fiile eklenerek özne ve nesneyle ilgili daha başka bilgiler getiren ardıllar olduğunu söylemiştir.⁴¹

Korkmaz konuyu fiilin nesne ve özneyle olan ilişkisine göre aldığı eklerle uğradığı şekil değişikliği olarak değerlendirir. Fiilin aldığı bu eklerin esas itibariyle fiilden fiil yapma eki olduğunu ancak; çatı bahsinde bunların gramer vazifeli ekler olarak görev yaptığını belirtir.⁴²

Fiil tabanının sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe yol açmadan fiilden fiil yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan ilişkisine konu olan durum değişikliğine çatı demiştir. Eğer bu tanıımı biraz daha açmak gerekirse, fiilin anlam değişikliği göstermeyen, ancak, cümledeki özne ve nesneye hükmeden şekil değişikliğidir.

E. N. Uzun Modern dilbilgisi kuramlarında geleneksel çatı kategorisinin, fiili merkeze koyarak ele almanın yaygın bir yaklaşım olduğunu ifade eder. Her fiilin en az bir katılımcıdan meydana gelen üye yapıları bulunduğunu söyler.

Çatı, cümlede yer alan öğelerin, geleneksel ifadeyle cümle öğelerinin sayı ve görev açısından Uzun'un deyişiyle yüklemcil fiille olan anlamsal ilişkilerine dayanan bir dilbilgisel kategoridir.⁴³

Çatı terimi çoğunlukla gramer sözlüklerinde benzer tanımlarla ve müstakil bir başlık olarak verilmiştir. Vardar; Öznenin eylemi yapmasına, eylemin etkisi altında kalmasına veya bir şekilde onunla ilgili olmasına göre eylemin sunduğu durumu çatı olarak tanımlar.⁴⁴ Çatı, özneyle nesne bağlantısına ilişkin bir kategoridir. Geleneksel dilbilgisinde, yüklem, eyleme eklenen öğelerle kurduğu ilintileri ortaya koymak için iki ya da daha çok form var olduğunda çatıdan söz edilebilir. Genellikle, eylemin sözü edilen değerini açığa çıkarmak için çatı eklerinin kullanıldığı söylenilir.

⁴¹ Bkz. Oya Adalı, Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler, Papatya Yay., İstanbul, 2004, s. 52-53

⁴² Bkz. Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.35; "Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler", Belleten, 1999, s. 150; Türkiye Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 2003, s.538.

⁴³ Nadir Engin Uzun, Biçim Bilim Temel Kavramlar, Papatya Yay., 2006, s.75.

⁴⁴ Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, 2. baskı, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2012, s.49

Çatı kelimesinin Türk Dil Kurumu sözlüğünde farklı anlamları verilmiştir⁴⁵: “7. db. Özne, nesne durumlarına göre, belirli çatı eklerinin fiil kök veya gövdelerine getirilen türev, bina”. Sözlükte verilen tanımlardan, bizim konumuzu ilgilendiren yedinci anlamdır, yani çatı kelimesinin terim anlamıdır.

Erdoğan Boz, çatıyı, kısaca tümcede fiilin özne ve nesneye göre şekillenmesi olarak belirtmiştir. Yukarıdaki tespitlerin aksine çatı kategorisinin yalnızca biçimbirimsel açıdan değil, bu şekillenmenin biçimbirimsiz de olabileceğini dile getirir. Daha açık ifadeyle çatı, özne-yüklem ve nesne-yüklem ilişkisini belirlediğini söyler.⁴⁶

Kara ise çatı kavramını; fiillerin kendilerine mahsus niteliklerinin, sözlük anlamlarının ve aldıkları belli başlı eklerin (kimi kez zamirlerin yardımıyla) cümledeki eyleyenleri (özne, nesne, tümleç) nasıl değiştirdiğini, söz dizimine, anlama nasıl etkide bulunduğunu inceleyen bir dilbilgisi kategorisi olarak tanımlar.⁴⁷

Lübimov çatı eklerinin fiilin leksik anlamını değiştirmedeğini ancak fiile yeni gramer anlamları verdiğini belirterek çatı kategorisini yedi grupta incelemiştir. Lübimov çatı eklerini birer yapım eki olarak görmez. Bütün fiillerin birer leksik ve gramer anlamlarının olduğunu söyleyen Lübimov, leksik anlamların fiilin kök veya gövdelerinde mevcut olduğunu, gramer anlamlarının ise fiillerin muhtelif şekilleri ile yapıldığını belirtir. Lübimov’a göre yazmak, gelmek, gülümsemek, başlamak, temizlemek, kuvvetlenmek, iyileşmek fiillerinin ayrı ayrı leksik anlamları vardır. Ancak; yazılmak, yazışmak, yazdırmak ayrı fiiller değil, bunlar bir fiilin ayrı gramer şekilleridir, bir fiilin ayrı gramer anlamlarıdır. Lübimov’a göre çatı kategorisi, şahsın fiili nasıl ve kimin için yaptığını göstermektedir: “Çatı kategorisi, bir fiilin hususî eklerle vücuda getirilen gramer şekillerinin bir sistemidir. Çatı kategorisi fiillerin şekil yapma kategorisidir; bir fiilin çatı şekilleri, bu fiilin leksik anlamını değiştirmez, fakat bu fiile yeni gramer anlamları verir. Çatı kategorisi bir gramer kategorisi olup şahsın

⁴⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=70787, 11.05.2018.

⁴⁶ Erdoğan Boz, Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denemesi). Ankara: Gazi Kitabevi, 2012, s.52.

⁴⁷ Funda Kara, “Oldurganlık ve Ettirgenlik Çatı Eklerinin İşlevleri”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, C:5, S:3, s.1205.

fiil nasıl (kendi mi veya başkaları vasıtasıyla mı, yalnız mı veya başkaları ile beraber mi) ve kimin için (kendisi için mi veya bir başkası için mi) yaptığını gösterir.”⁴⁸

Lyons “çatı”nın (Latince vox) Romalı dilbilimcilerce ilk başta iki ayrı, ama bağıntılı anlamda kullanıldığından söz eder: İlk olarak ‘ses’ anlamında (Yunanca phōné teriminin çevirisinde, insan dilinin söylenişinde kullanıldığı anlamda) özellikle ses tellerinin titreşimiyle çıkarılan sesler anlamında kullanılmıştır; ünlü teriminin de buradan geldiğini zikreder. İkincisi de, bir sözcüğün anlamına karşıt olarak ‘biçimi’ anlamındadır. Bu iki anlamdan birincisi dilbiliminde ötümlü, ötümsüz ses ayrımında bugün de kullanılmaktadır. İkinci anlamda “ses” çağdaş dilbilim kuramında ortadan kalkmıştır. Bunun yerine terim, yukarda ikincide kaynaklanan, fiillerin etken ve edilgen “biçimlerine” gönderimde bulunan üçüncü bir anlam kazanmıştır.

Bir fiil kategorisi olarak çatı için kullanılan geleneksel Yunanca terim diathesis idi (durum, tutum, işlev vb.); kimi dilbilimciler terimin bu anlamı için çatı yerine diathesis’i yeğlerler. Ancak “çatı”nın sesbilimsel ya da sesbilgisel anlamıyla dilbilgisel anlamı arasında karışıklık olasılığı çok azdır.⁴⁹

Aksan da çatının, fiiller için söz konusu olan dizim ve dolaylı olarak anlamla ilişkili bir kavram olduğunu belirterek tanımlara bir de anlam bağlantısını katmıştır.⁵⁰ Güneş ise fiillerin, gösterdikleri hareketin oluş tarzına bağlı olarak; farklı şekillere girdiğini dile getirir. Ya hareketi yapan varlığın (yüklenenin) yani öznenin, ya da hareketten etkilenen varlığın (nesnenin) konumuna göre gerçekleşen bu şekil değişikliklerinin her birine çatı adı verildiğini söylemiştir.⁵¹

Geleneksel dilbilgisinde, çatı fiilin biçim değiştirmesi olarak ele alınır. Çatı değişikliklerinden fiil de etkilenir.

Börekçi çoğunluğun tersine çatının, eyleyen- fiil ilişkisini düzenleyen bir dil bilgisi kategorisi olduğunu belirtir. Ancak sözlüksel boyutu da vardır. Bu kategorinin,

⁴⁸ Bkz. Konstantin Lübimov, “Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller”, Türk Dili, C: 13, S: 147, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1963, s. 150-155.

⁴⁹ John Lyons, Çev. Ahmet Kocaman) Kuramsal Dilbilime Giriş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.333.

⁵⁰ Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim, Ankara: TDK Yay., 1980, s.105.

⁵¹ Sezai Güneş, Türk Dili Bilgisi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 1996, s.188

Türkçenin anlatım gücüne önemli ölçüde katkı sağladığından, ifadeyi zenginleştiren bir yapı özelliği olduğundan söz etmiştir.⁵²

Çatı, Yılmaz'a göre, fiilin gövdesince karşılanan fiilin fail ya da meful olan nesneyle bağlantısının ve gerçekleştiriliş biçiminin dile getirilebilmesini sağlayan morfolojik bir dil aracı olarak tanımlanmıştır.⁵³

Banguoğlu fiilden üreme fiiller bahsinde çatı eklerinin gramer işleyişi ölçüsünde değişiklik yaptığını, bunların çekim eki sayıldıklarını söylemektedir. Ancak çatı eklerinin hemen hepsinin bir açıdan fiil kökünün anlamında kalıcı değişiklikler de yaparak yeni kelimeler oluşturduklarını da belirtmiştir. Çatı eklerini sözcüğün yapısında köklü bir değişiklik meydana getirmediği için çekim eklerinden saydığını anlatır: “Türkçede fiilden fiiller, kök fiilin anlamına değişiklik getiren bir takım eklerle yapılıyor.

Gramer işleyişi ölçüsünde bu değişikliği fiil çatı ekleri yapmaktadır ki bunları çekim eklerinden sayarız.”⁵⁴ Çatıyı fiil tabanının aldığı farklı görünümünün özne ile olan ilişkisi olarak değerlendirir. Görünüş terimini ise “Fiil tabanının çekimlenmeden önce aldığı değişik şekillerden her biri” şeklinde açıklar. Fiillerin görünüş (aspekt) özelliğinden yola çıkarak bir çatı terimi tanımlar. Öznenin sözdizimi içinde fiilin gerçekleşmesinde farklı işlevler aldığı görülür: Etkiler, etkilenir, olumsuz davranır vb. Diğer bir söyleyişle, fiil tabanı farklı görünüşler olarak öznenin söz içindeki işlevini belirler. Fiil tabanının fiil çekiminden önce aldığı bu değişik şekillerden her birine görünüş denilmiştir. Türkçede fiillerin aldığı görünüşler çeşitlidir ve özel eklerle sağlanır. Fiil tabanının bu tür çeşitlenmesine çatı denildiğini söyler ve sonrasında görünüş türleri tek tek ele almıştır.

Çünkü çatılı fiilin anlamsal yapısında iki görünüşü vardır. Birincisi öznenin kategori niteliğiyle ilgili gramer görünüşü, diğeri fiilin sözlüksel – anlamsal niteliğini oluşturan sözlüksel görünüşüdür.

Ancak biz aspect teriminin çatı kavramını anlam ve işlev itibarıyla tam olarak karşılamadığı görüşündeyiz.

⁵² Muhsine Börekçi, “Türkçe Öğretimi Açısından Çatı Kavramı”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.488.

⁵³ Bkz. Seda Yılmaz, “Çatı Kavramı Üzerine”, Journal of Academic Social Science Studies, Nu: 26, Summer II., s.521-535.

⁵⁴ Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.411.

Eserlerde çatı terimin açıklaması Türklük bilimi çalışırlarının bakış açılarına göre farklılıklar göstermektedir. Verilen tanımlar doğrultusunda çatı kategorisinin ne olduğu konusunda ortak bir görüş yoktur. Fiilin özneyle veya nesneyle ilişkisi denildiğinde nasıl bir ilişki kastedildiğı tam olarak açıklanmamaktadır. Çatı konusunu araştırırken incelenen eserlerin bazılarında çatı için ayrı bir başlık açılmışken, bazılarında yapım ekleri kategorisinde bir değerlendirme ve tanımlama yapıldığı görülür. Çatı konusu, aslında cümle bilgisi ile ilgilidir. Çatıyı; ‘özne-yüklem; nesne-yüklem ilişkisi’ olarak adlandırmak daha doğrudur.

Türkçede çatı kavramı ve çatı ekleri II. Türk Gramerinin Sorunları Sempozyumu’nda etraflıca ele alınmıştır.

Bilal Yücel’in aynı toplantıda sunduğu, “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları” adlı bildirisinde bütün farklı yaklaşımları, üç grup altında vermektedir.⁵⁵

1.grup: K. Bilgegil ve T. N. Gencan’ın eserinde çatı, “fiilin özne ve nesneye göre durumu” şeklinde tanımlanmıştır.

2.grup: H. Zülfıkar, V. Hatiboğlu, D. Aksan, N. Koç ve Z. Korkmaz’ın eserinde bu terim, “fiilin özne ve nesne durumlarına göre belirli ekler almış değişik şekli.” olarak tanımlanmıştır.

3.grup: J. Deny, T. Banguoğlu, H. Ediskun, B. Vardar ve A. Topaloğlu’nun eserinde terim, “öznenin fiile belli biçimlerde ilgili olmasına göre oluşturulmuş şekil.” sözleriyle tanımlanmış; ayrıca öznenin işi yapması, başkasına yaptırması, işten etkilenmesi gibi yönleri belirtmiştir.

Tanımların hepsinde fiil ile öznenin bağlantısı esas alınırken, bazılarında nesne de göz önünde bulundurulmuştur. Fiille nesnenin ilgisi, özne sebebiyle değildir. Basit, türemiş, çatı eki almış bütün fiiller, nesne alabilen ve alamayan olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayrı bir kategoridir. Bizce “nesne”yi tanımdan çıkarıp “çatı”yı yukarıda üçüncü gruptaki gibi “öznenin fiil ile ilgisi” şeklinde görmek daha isabetli olacaktır.

Yapılan tanımlardan yola çıkarak çatı konusuyla ilgili öne sürülen görüşleri şu şekilde tasnif edebiliriz.

a. Fiil çatısını şekillendiren ekler birer fiilden fiil yapım ekleridir.

⁵⁵ Bilal Yücel, “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, Türk Gramerinin Sorunları II, TDK Yay., Ankara, 1999, s.156.

- b. Çatı ekleri gramer vazifeli eklerdir.
- c. Fiil çatısı fiilin nesneyle olan ilişkisini ortaya koyar.
- d. Fiil çatısı fiilin özneyle olan ilişkisini ortaya koyar.
- e. Fiil çatısı fiilin değişik görünümünü ifade eder.

Verilen tanımlarda tüm çatıların nesneye ya da özneye göre tanımlandıkları görülmüştür. Genel geçer evrensel dilbilgisi görüşüne göre fiillerin geçişli- geçişsiz olma durumu, fiillerin sözlükteki ulamsal özellikleri ile ilgilidir. Bu özellikler fiilin nesne isteyip istemediğini belirler. Yani, geleneksel dilbilgisinin fiili nesnesine göre geçişli, geçişsiz çatı adlandırması, bu bağlamda pek doğru görünmemektedir.

Fiil çatısının çeşitli tanımlarında özne ve nesne ilişkileri ön plana alınmakta, ama cümledeki işlevleri farklı ölçülerle değerlendirilmektedir. Türkçede çatı fiillerinin işaretlerine dil kategorisinin türü açısından bakılırsa daha çok sözcük türetme alanına ait olduğu karşımıza çıkmaktadır. Bu dilciler, çatı kategorisini yalnız söz yapma yolunda bir çare saymaktadırlar. Çatı, hiç şüphesiz, aynı zamanda bir gramer kategorisidir. Çatı eklerinin leksik görevleri de vardır, bu ekler yardımıyla yeni fiiller türetilir.

Elvira A. Grunina'nın "Fiil Çatısı Üzerine" makalesinde, çatının içeriğini ve işleyişini anlamak için çatılı fiil öbeğinin anlam düzeyinin incelenmesi gerektiği zikredilmiştir.⁵⁶

Makaleden hareketle fiil çatısı konusunda şu sonuçları çıkarabiliriz:

1. Türkiye Türkçesinde fiil çatısı üst kategori niteliğindeki bir gramer düzlemidir. İfadesi bakımından morfoloji tipine ait ve fiilin anlamsal ve dil bilgisel yapısına dâhil olan bu kategori, çekimli kelimenin yapım kısmında gördüğümüz özellikleri taşır.

2. Fiil çatısı söz dizimsel yapılarda gerçekleşen özne – nesne ilişkilerinin oluşturduğu işlevsel anlamsal bir alan olup içindeki çatı türleri kategori niteliğinin yoğunlaşması oranına ve kendi işlevsel özüne göre sıralanmıştır.

---

⁵⁶ Bkz. Elvira Alexandrovna Grunina, "Fiil Çatısı Üzerine", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, [2000] 1997, s.195-213.

3. Fiil çatısının düzlemindeki kategori değeri olan özne veya nesne fiil ilişkileri, kategorinin öğelerini birleştiren bir değerdir.

Fatma Ülken, Türkçe Fiillerde Çatı, Bir Örnekleme Girişimi makalesinde önemli notlar paylaşır. Tesnière' in “Elements de Syntaxe Structurale” adlı yapıtında çatı konusuna önemli bir yer ayırdığından söz eder. Bağımsal dilbilgisi okulunun fiili tümcede yönetici öge olarak benimsediğinden, her fiilin de belli sayıda (sıfır da içinde olma koşuluyla) tümleci kendine bağlama yeteneği olduğundan Tesnière adı geçen geçen yapıtta ileri sürdüğünü anlatır. Bir fiilin kendine bağlayabileceği tümleç sayısı o fiilin sayısal değerlerini (Tesnière'de: valence) gösterir.⁵⁷

Ülken'in de burada tümleç olarak bahsettiği nesne'dir. Dilbilim kitaplarında yaygın bir kullanım olarak “tümleç” tercih edilmiştir.

Buna göre, tümleçlerin çekim durumlarıysa (Türkçede yalın, -i, -e, -de, -den, -in) fiilin çatı kurgusu ya da çatı değiştirme olanağı açısından belirleyicidir. Bu şöyle de dışavurabilir: Nesnelerin çekim durumları fiilin çatısına ya da çatı değiştirme olanağına göre belirlenir.

Kısacası çatı, eylemin tümleçleriyle olan niteliksel (çekim eki alma- ek/ biçimbirimi bazen düşebilir, ama dönüştürücü bir yöntemle tümlecin çekim durumunu gene de saptayabiliriz-) ve niceliksel (bir eylemin kendine bağlayabileceği tümleç sayısı) ilişkisine gönderme yapan bir kavramdır.

1.4. TÜRKÇEDE ÇATI OLUŞTURAN YAPILAR

Yapı bakımından eklemeli diller arasında yer alan Türkçede ekler, önemli bir yer tutar. İlgili hemen bütün kaynaklarda, yapım ekleri ve çekim ekleri olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. Yapım eklerini kısaca tanımlayacak olursak “var olan kök ya da gövdelerden yeni fiil ve isim tabanları yapan” ekler; çekim eklerini ise, “kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kuran” ekler biçiminde söyleyebiliriz. Yani her iki grup arasındaki temel fark, kelimenin anlamını veya türünü değiştirme ya da değiştirmeme olarak düşünülmüştür. Ancak anlamdaki değişiklikler konusunda kesin bir ölçü yoktur.

Bazı ekler, dilin tarihi gelişim sürecinde, kimi açılardan değişerek günümüze gelmiştir. Bir kısmında sesbilgisel gelişmeler yönünde, sadece biçimsel değişiklik meydana gelmiş; bir kısmının hem biçimi hem de fonksiyonu değişmiştir.

⁵⁷ Bkz. Fatma Ülken, “Türkçe Fiillerde Çatı -Bir Örnekleme Girişimi”, Bağlam Dergisi 1981- 3, İstanbul, s. 71-81.

Hatta bazı ekler, başka ekler ve kelimelerle kalıplaşarak tanınmaz hale gelmiştir. İşlev ve kullanışları bakımından yapım ekleriyle çekim eklerinin kesişme noktasında bulunduğunu düşündüğümüz başlıca ara eklerden biri de çatı ekleri'dir.

Fiilde çatı, yüklemın özneyle kurduğu ilişkidir. İşaretleyiciler yardımıyla çatı oluşturulur. Anlamsal olarak veyahut işaretleyiciler ile cümlede yüklem- özne bağıntısı kurulur.

Geleneksel dilbilgisinde çatı Ahmet Cevat Emre⁵⁸, Hikmet Dizdaroğlu⁵⁹, Tahir Nejat Gencan⁶⁰, Muharrem Ergin⁶¹, Haydar Ediskun⁶², Tahsin Banguoğlu⁶³ biçimbirimler vasıtası ile işaretlenir.

Oysa Modern dilbilgisinde çatının yalnızca bu yol ile kurulmadığını görürüz. Türkçede bazı fiillerin bu kaideler haricinde biçimbirimsel işaretleyiciler olmadan çatı kurduğu görülür. Bu fiilin biçimbirimsel yapı dışında bir kuruluşu vardır.

Türkçede çatı üstüne yapılmış önemli çalışmalardan birisi Ömer Demircan'ın Türk Dilinde Çatı adlı eseridir. Demircan bu konunun problemli ve tartışılan bir konu olduğunu belirtir ve ardından yeni kavramlar önerir. Çatı kategorisini düz, ettirgen ve gizil başlıklarında inceler.

Akerson ise çatıyı, semantik ve sentaktik boyutla inceler ve çatının bu anlam çerçevelerinde önemli yer tuttuğunu belirtir. Çatı ekleriyle gelen anlam değişimleri sözcüğe leksik bir rol yüklemez, ögeler düzeyinde değişikliklere yol açtığını söyler.⁶⁴

Çatıyı şu şekilde tanımlayabiliriz: *“Bir fiil cümlesinde fiile katılan öznenin; yüklem ile ilişkisinde yapan, yapılan, kendisi etkilenen, karşılıklı veya birlikte yapan ve yaptıran konumlarından herhangi birisini biçimbirimsel, biçimsözdizimsel, sözdizimsel ve sözlüksel yapılarla ortaya koyan, genel olarak fiilin kök veya gövdesinin sözlük anlamını değiştirmeyen bir dil bilgisi kategorisidir.”*⁶⁵

Çalışmamızda öncelikle çatı eklerinin dilbilgisel işlevleri üzerinde durulup daha sonra sözlüksel işlevlere de değinilecektir.

⁵⁸ Ahmet Cevat Emre, Türk Dilbilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1945.

⁵⁹ Hikmet Dizdaroğlu, Türkçede Fiiller, TDK Yay., Ankara, 1962.

⁶⁰ Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, TDK Yay., Ankara, 1979.

⁶¹ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1983.

⁶² Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

⁶³ Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

⁶⁴ Fatma Erkman- Akerson, Dile Genel Bir Bakış, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2008.

⁶⁵ Bilal Uysal, “Türkçede İşteş Çatı”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2016, s. 18.

1.5. ÇATI EKLERİNİN DİLBİLGİSEL İŞLEVLERİ

Bilinen en eski metinlerde, bazı yapım ve çekim eklerinin fonksiyonları birbirine yakındır. Bir kısmının işlevi ise, tarihi süreç içinde birbirine yaklaşmış ve birçok noktada kesişmiştir.

Çatı ekleri, fiil kök ve gövdelerinden sonra, fiil çekimi eklerinden önce yer alır. Çatı eklerinin niteliği üzerinde yapılan tartışmalar, bunların birer yapım eki mi, yoksa birer çekim eki mi olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Nitekim gramerlerimizin bir kısmında çatı ekleri ayrı bir bölüm hâlinde ele alınırken, bazı gramerlerde de yalnızca fiilden fiil türeten ekler arasında ele alınmıştır. Bu durum karşısında, fiil çatısına ayrı bir bölüm ayrılıp ayrılmayacağının açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Çatı eklerinin yapım ve çekim olarak iki işlevi vardır. Çatı eklerini dilbilgisi araştırmacıları sıklıkla bu ikisi arasında müstakil bir kategori olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgular.

Araştırmacılar arasında bu çatı ekini, bağlama göre işletimsel ya da türetimsel olarak değerlendirebileceğini söyleyenler de vardır. “Kimi araştırmacılar ise her iki işlevin aynı anda olamayacağını, fiillerin birleşiminde yer alan biçimbirimlerin aynı anlatımda ya çatı ya kelime türetme işleviyle kullanıldığı, söz konusu biçim birimlerin aynı anlatımda hem çatı hem de kelime türetme işleviyle kullanılamayacağı, çatı eklerinin fiille temsil edilen fiilin nesnelerle belirli bağlantılarını dile getirmekle görevli oldukları, fiilin bağımsız anlamının kendisiyle özdeşliğini bozmadığından çatı kategorisinin ilgili morfeplerinin türetme eki olarak değerlendirilemeyeceği” görüşündedir.⁶⁶

Türkçede eklerin tasnifi üzerine Delice⁶⁷, Gülsevin⁶⁸, Başdaş⁶⁹, Turan⁷⁰ ve Boz⁷¹ çeşitli öneriler sunmuşlardır. Çatı eklerinin özel bir kategoride değerlendirilmesi

⁶⁶ Seda Yılmaz, “Gösterenleri Aynı Gösterilenleri Farklı Fiillere Yönelik Bir İnceleme”, Turkish Studies 8/1, 2013, s. 2875-2894.

⁶⁷ Hacı İbrahim Delice, “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi”, Türklük Bilimi Araştırmaları, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, S IX., 2000, s. 135-150.

⁶⁸ Gürer Gülsevin, “Türkçede Sıra Dışı Ekler ve Eklerin Tasnif Tanımlama Sorunu Üzerine”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 1267-1283..

⁶⁹ Cahit Başdaş, “Türkçede Üçüncü Grup (Ara Ekler)”, I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayında Sunulan Bildiri, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006.

⁷⁰ Zikri Turan, “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır? ”, IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II 24-29 Eylül 2000, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.1835–1844.

⁷¹ Erdoğan Boz, Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denemesi), Ankara, 2012.

görüşünü savunan ve çatı türleri, tanımı ve de tasnifi yeniden yapılandırılmalı, işlevlerinin belirtilmeli diye düşünen isimlerdir.

Yapım ekleri sözcüğe yeni sözcüksel anlam kazandırır. Çekim ekleri de cümle içinde kelimeler arasında anlam ilgisi kurar.

Çatı eklerinin tasnifi konusunda fikir ayrılığı gösterenlerin ortak bir noktaları vardır. Çatı eklerinin gramerin ögesel biçimlenişinde değişikliğe neden olduğunu söyleyen Banguoğlu, daha sonra yine çatı eklerinin fiil kökünde kalıcı değişikliğe yol açarak yani leksik anlamlar oluşturduğunu da söyler. Çatı eklerinin yapım ekleri ile fiil çekimi ekleri arasında özel bir gramer kategorisi de olabileceği belirtilir.

Sondan eklemeli dillerden biri olan Türkçe, etkin söz yapma yeteneği ile varlığını güçlü bir halde günümüze kadar taşımıştır. Bu özelliği ile dilimizde her bir hece, kelime anlamını değiştiren bir görev görebilmektedir. Türkçe anlatımda asıl yükün eklerin üzerinde olduğu söylenebilir. Çatılar “çatı ekleri” ile oluşturulur. Çatı biçimbirimleri olmaksızın Türkiye Türkçesinde herhangi bir çatı kategorisinin varlığından bahsedilemeyeceği aşîkârdır.

Çalışmamızın konusu olan çatı şekillerinin hangi alana dâhil olduğu, diğer bir deyişle sözlükbirim türetme ya da kelime çekimi işlevlerinden hangisini gerçekleştirdiği üzerine kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur. Eğer bir fiil kelime şekli lekseleşmişse, orada artık işlek bir çatı şeklinin varlığından bahsedilemeyeceği görüşü yanlış bir görüştür. Çünkü bağımsız bir leksem niteliği taşıyan, bütün fiiller çatı konusuna dâhildir. Halen kökteki anlamından izler taşımaktadır.

Delice, çatı eklerinin işlevlerinden söz ederken, şimdiye kadarki eserlerde hep cümle ögeleri esas alınarak irdelendiğini anlatır. Ortaya çıkan bu işlevler çatı kategorisinin alt başlıklarını oluşturmuştur. İşlevlerin ortak noktası ise, yüklem cümleden istediği ögelerle ilişkisidir. Yüklemin tamamlayıcı ögelerle yani özne ve nesne ile ilişkisini, gerek çatı ekli gerekse çatı eki almadan belirtilen işlevleri bu kategori içinde değerlendirildiğinde aslında çatı ekleri diye adlandırılan bazı eklerin yüklemleşerek onun tabanında var olan anlamında değişiklikler yapar. Bu değişikliklerin çatı kavramının dışında kalması gerektiğini söyler, ortaya çıkan bu işlevin yeni bir kategori oluşturduğunu belirtir.⁷²

⁷² Hacı İbrahim Delice, “Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi”, ICANAS 38 (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Ankara, 2007, s. 419-438.

Çatı ekleri elbette yalnızca çekim eki işlevinde de değildir. Fiilde bir durum değişikliği yapmaları bakımından bir bakıma çekim eklerine yaklaşılar da aralarındaki nitelik farkı sebebiyle, fiil çekiminde kullanılan ve her biri birbirinden farklı ve kendine özgü birer gramer değeri taşıyan diğer çekim kategorileri ile bir tutulamaz (kip, zaman, şahıs gibi). Çatı ekleri aslında fiilden fiil türetir. Bu bakımdan aynı şekil birliği içindeki diğer yapım ekleri ile işlevsel açıdan ortaklaşırlar. Hem fiilden fiil oluşturdıkları ve üst üste gelebildikleri için ortaklık söz konusudur.

Çatı şekillerinin bağımsız sözcük birimi anlamına sahip kelimeler türetmek amacıyla kullanılmadığı, G. König çatı eklerinden bir ya da birkaçının fiile eklendiğinde tabanın sözlük anlamı değişmediğini belirtir. König, çatı şeklinin fiil tabanına eklenmesi ile sahip olduğu anlamın ortadan kalkmadığını söylemeye çalışmıştır. Yani sözcükselleşen fiilin kök fiildeki anlamı koruduğunu söylemektedir. Fiil tabanına çatı şekillerinden herhangi biri getirildiğinde cümle yapısı ögesi olan özne ve nesne bu durumdan doğrudan etkilenir.⁷³

Çatı ekleri fiilin etki alanının dışındadır. Çatı ekleri fiilin hal – birleşimini değiştirmez, yani çatı eklerinden herhangi biri fiile eklendiğinde fiilin kök ya da gövde anlamı değişmez, yalnız fiilin özne ya da nesneyle ilişkisini ortaya koyan bir anlam oluşur.

Fiil tabanına ilave edilen çatı şeklinin söz dizimindeki yapı öğelerini değiştirmesi konunun söz dizimsel boyutunu oluşturmaktadır.

Çatı ekleri fiilin etki alanının dışındadır. Çatı ekleri fiilin hal – birleşimini değiştirmez, yani çatı eklerinden herhangi biri fiile eklendiğinde fiilin kök ya da gövde anlamı değişmez, yalnız fiilin özne ya da nesneyle ilişkisini ortaya koyan bir anlam oluşur.

Ancak Korkmaz çatı eklerinin yapım ekleri içinde yine kendilerine özgü bir durumu olduğundan söz etmiştir.⁷⁴ Gramer görevi yüklendiklerinden dolayı da çekim eklerine yaklaşılar. Fiilde bir anlam değişikliği değil, durum değişikliği yaptıkları ve yine, cümle bilgisi ile de yakından ilgili oldukları için, bunların sözlüksel değerdeki

⁷³ Güray König, “Türkçede Çatı”. H. Ü Edebiyat Fakültesi Dergisi, Özel Sayı 1983, S:1, s. 111-126.

⁷⁴ Bkz. Zeynep Korkmaz, “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler”, Belleten, 1999, s. 159-161; Türkiye Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 2003, s.539-541.

yapım ekleri ile gramer işlevi yüklenen fiil çekimi ekleri arasında özel bir gramer kategorisi, hatta bir geçiş kategorisi olduğu görüşündedir.

Yine Korkmaz aynı eserinde, çatının, gramerlerimizin yalnız morfoloji ile ilgili bir konusu olmadığını belirtir.

Fiildeki biçim değişikliğinin cümledeki özne ve nesneyi etkilemesi sebebiyle doğan değişik yapı özellikleri, sentaksı ilgilendirdiği için, çatı, bu açıdan bakıldığında fiilden fiil yapma eklerinden farklı olarak cümle bilgisi ile iç içe girişik durumdadır. Çatının cümle yapısında meydana getirdiği anlam değişiklikleri, aynı zamanda semantiği de ilgilendirdiğinden, çatı konusu bir yönü ile de anlam bilimi alanına uzanmaktadır.

Modern dil bilimi incelemelerinde sentaks ile ilgili ögeler ve çatı konusu semantik bakış açısıyla da araştırılmaya değer görülmüştür.

Yapım eklerini, kelime kök veya gövdelerine gelerek eklendikleri sözcüklere sözlüksel yeni bir değer kazandıran ekler; çekim eklerini ise kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kuran ekler şeklinde tanımlayacak olursak her iki grup arasındaki farkı kelimenin anlamını veya türünü değiştirip değiştirmeme olarak açıklayabiliriz.

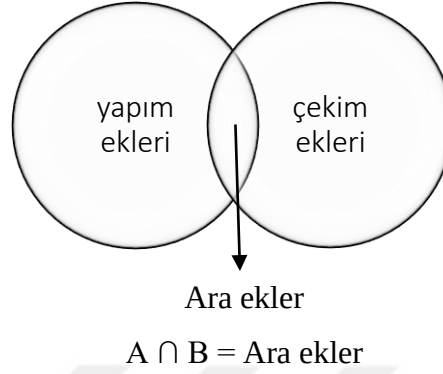
Çatı ekleri, eklendikleri sözcüğün türünde bir değişim meydana getirmediklerinden bunların birer yapım eki olup olmadıklarını yalnız fiile yükledikleri anlamları dikkate alarak belirleyebiliriz. Ancak sözcüğün yeni bir sözlüksel değere sahip olabilmesi için anlamdaki değişiklik konusunda ölçünün tam olarak ne olması gerektiği konusu tam açık değildir.

Bu bakımdan çatı eklerinin fiile yüklemiş olduğu anlamlar fiillere yeni bir sözlüksel değer kazandırmaya yeter mi; yoksa bu anlamları fiilin nesne ve özne arasındaki geçici anlam ilişkileri mi saymak gerektiği konusu tartışılmalıdır.

Cahit Başdaş, yapı bakımından eklemeli diller arasında yer alan Türkçede eklerin, önemli bir yer tuttuğunu söyler. Bazı eklerin, dilin tarihi gelişme sürecinde, çeşitli bakımlardan değişerek günümüze geldiğini ve bir kısmında fonetik gelişmeler doğrultusunda, sadece şekil değişikliği olduğu; bir kısmının hem şekil hem de

fonksiyonu değiştiğini ayırımına gider. Hatta bazı eklerin, başka ekler ve kelimelerle kalıplaşarak tanınmaz hale geldiğinden söz eder.⁷⁵

Çatı eklerini temel anlamda köklü değişiklikler yapmayanlar ekler başlığında değerlendirir.

Şema 1: Ara ekler

Cahit Başdař, ara ekler adını verdiđi ekleri yukarıdaki verdiđimiz şekilde řematize eder. Kısaca, iřlev ve kullanıřları bakımından yapım ekleriyle çekim eklerinin kesiřme noktasında bulunduđunu dűřűndűđű bařlıca ara eklerden biri de çatı ekleri'dir. (diđerleri: Vasıta hâli eki +(I)n, eski yön gösterme eki –GArU ve eřitlik hâli eki)

Ara ekler Korkmaz'ın geçiş ekleri dediği tabire benzemektedir.

Sonuç itibariyle, bütün yapım ekleri, kelimenin türűnde ve anlamında aynı oranda değişiklik yapmadığı gibi, bütün çekim ekleri de her zaman ve sadece kelimeler arasında anlam ilişkisi kurmaz.

Gűrer Gűlsevin yapım eklerini Tűretme Ekleri, çatı eklerini ise İřletme Ekleri bařlıkları altında deđerlendirerek çatı eklerini yapım eklerinden ayırır.⁷⁶

Gűlsevin, tűretme eklerinin fonksiyonunu kalıcı sűzlűksel kelime tűretmek olarak aşıklar. İřletme eklerinin gűrevlerini ne sűzlűksel kelime tűretmek, ne de kelimelerin türűnű deđiřtirmek olduđunu sűyler.

⁷⁵ Cahit Başdař, "Tűrkçede Üçűncű Grup (Ara Ekler)", I. Uluslararası Bűyűk Tűrk Dili Kurultayında Sunulan Bildiri, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006, s.1-6.

⁷⁶ Bkz. Gűrer Gűlsevin, "Tűrkçede Sıra Dıřı Ekler ve Eklerin Tasnif Tanımlama Sorunu Üzerine", V. Uluslararası Tűrk Dili Kurultayı Bildirileri I, Tűrk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.1267-1283.

Bunların, cümlede kelimeler ve kelime grupları arasında ilişki kurduğundan bahsetmektedir. Hatta bir bölümü ilişki kurarken, cümlelerin ögelerini belirlerler, yani kurdukları ilişki dizimi ilgilendirir. Bir kısmının kurduğu ilişki ise, sadece ilgili kelimeler arasındadır, söz diziminde bir görev üstlenmez ve ögelerde değişiklik yapmazlar. Çatı ekleri işletme ekleri içinde ögeleri belirleyici ekler konumundadır.

Çatı eklerinin fiile kattığı bu yeni anlamların bazen fark edilecek kadar büyük, bazen de anlaşılamayacak kadar küçük olduğu görülür.

Gramer çalışmalarının pek çoğunda çatı şekilleri türetme eki olarak değerlendirilmiştir.⁷⁷

Son olarak ek tasnifi konusunda farklı bir yorum olarak Erdoğan Boz makalesinde ekleri iki başlıkta inceler⁷⁸: İndirgeyici (minimize) ve çoğaltıcı (atomize) adlarını verdiği eklerden kısaca söz edelim.

Boz makalesinde, indirgeyici tasnifi, konuyu genel hatlarıyla vermeye çalışan ve ayrıntıyı öne çıkarmayan bir tasnif türü olarak tanımlamıştır.

Aynı makalede çoğaltıcı tasnif ise konuyu derinlemesine vermeye çalışan ve ayrıntıyı öne çıkaran bir tasnif türü olarak anlatılmıştır.

Makalenin değerlendirme ve sonuç bölümünde; Her iki tasnifin de yapısalcılık yönteminden hareketle Türkçenin ekleri çerçevesinde değerlendirildiği vurgulanır.

İndirgeyici yöntemin belli bir hedef kitlenin amacına işaret etse de tekrara düştüğü ve özensiz bir dille meydana getirilmesi sebebiyle tam manasıyla eksiksiz olduğunun söylenemeyeceğine dikkat çekilmiştir.

Çoğaltıcı yöntem ise, yine amaca bağlı kalınarak indirgeyici yöntemdeki dil anlayışı bir tarafa bırakılarak, Russell'in mantıksal atomculuk adını verdiği yönteme dayandırıldığı, dilsel ifadeleri daha derinlemesine inceleyen bir yöntem olduğu kaleme alınmıştır.

Konumuzla ilintili olarak, çatı eklerinin bu iki tasnifte yer edindiği bu konumlara kısaca göz atarsak:

---

⁷⁷ Bkz. Dizdaroğlu 1962: 42-47; Ergin 1983: 191-202; Ediskun 1992:219; Banguoğlu 1995: 411-418; Korkmaz 2003: 538-540.

⁷⁸ Bkz. Erdoğan Boz, "Türkçe Ek Tasnifinde İki Aykırı Yöntem: Çoğaltıcı ve İndirgeyici Tasnif", Türk Dil Bilgisi Toplantıları-V Türk Dilinde Eklerin Sınıflandırılması Sempozyumu, Ankara, 2016.

İndirgeyici yöntemde çatı ekleri, türetim (üretim) ekleri başlığı altında değerlendirildiği görülmektedir. (Muharrem Ergin tasnifinde türetimlik ekler yerine işletme ekleri, Tahsin Banguoğlu ise üretim ekleri terimine yer verir.)

Çoğaltıcı yöntemde çatı ekleri, genişletme, işletme ve ayrıca müstakil başlıklarla adlandırılarak incelenir.

Erdoğan Boz'un kendi tasnifinde İşletimlikler başlığında, fiil işletimlikleri alt başlığıyla tümcede yüklem- özne ve tümleç bağlayıcılar (çatı) olarak konu irdelenir.

Özetle çatı şekillerinin yapım ya da çekim eki kategorilerinden birine koyulması bu şekillerin niteliğini tam manasıyla yansıtabilmek açısından yetersiz kalmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye Türkçesinde yapım ve çekim ekleri dışında bu şekillerin konumlanacağı üçüncü bir kategori de bulunmamaktadır. Çatının asıl görevi öznenin belli gramer niteliklerini fiilin sözlüksel ve anlamsal yapısıyla bağdaştırarak söz dizimi seviyesine aktarmaktır. Fiilin farklı işlevler yüklenmesi için çatı ekleri kullanılır. Bu bağlamda biçim- anlam karşıtlığı yaşamadan ve yaşatmadan, bir cümleyi farklı çatılarda kurabilmek, çatı eklerini değiştirerek cümlenin yapısında, anlamında, işlevinde nasıl değişiklikler yapıldığının farkına varabilmek, söz konusu amaçlar doğrultusunda eklerin işlevini ayrıntılı olarak irdelemek gerekmektedir.

J. Deny çekim ekinin, tamamen şekille ilgili unsur olduğuna değinir. Aynı cümlenin kelimeleri arasındaki ilişkiyi veya bir kelimenin belirli bir gramer kategorisi ile ilgisini belirlediği üstünde durmuştur.⁷⁹

Yabancı dillerde bazen bir çekim eki aynı anda birçok gramer kategorisini belirtebildiği gibi Türkçede bir çekim ekinin sadece bir anlamı vardır.

Çatı şekillerinin bağımsız sözcük birimi anlamına sahip kelimeler türetmek amacıyla kullanılmadığı, dolayısıyla çekim eki olduğu düşüncesi bazı çalışmalarda yer almıştır.⁸⁰

⁷⁹ Bkz. Jean Deny, Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), İstanbul: Elöve, A.U.(Çev.), Maarif Mat, 1941, s.343-349.

⁸⁰ Bkz. Konstantin Lübmov, "Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller, Türk Dili, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1963, s.150; M. Özdemir "Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış", Belleten, 1967, s.201; Güray König, "Türkçede Çatı, H.Ü Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1983: S:1, s.115.

Yapılmış çalışmaların pek çoğundaysa çatı şekilleri türetme eki olarak değerlendirilmiştir.⁸¹

Türetme ekleri; Mevcut sözcüklerden başka sözcükler yapma amacıyla kullanılan dil birimleri olarak tanımlanabilir. Türetme ekleri getirildikleri tabanın temel bağımsız sözcük birimi anlamının kendisiyle özdeşliğini bozarak farklı dünya unsurlarını temsil eden kelimeler türetme işlevini yerine getirir.

TT.'de çatı kategorisinin ilgili biçimbirimleri fiille temsil edilen fiillerin özneleri, fiilin gerçekleştiriliş biçimi hakkında bilgi vermekle kalmayıp sözdiziminin görevli ögeleri olan özne ve nesneyi ve fiilin anlamsal bir özelliği olan geçişlilik-geçişsizlik özelliğini de değiştirirler. Dolayısıyla çatı şekilleri, yapım ve çekim kategorilerine ait şekillerin hiçbirinde bir arada gözlenemeyen işlevlere sahip olduklarından ya da her iki kategoriyle de ilişki içinde bulunduklarından TT.'de geleneksel olarak ekleri sınıflandırmada kullanılan türetme ve çekim kategorilerinden sadece birini ilgilendirdikleri savının kabulü güçleşir. Sonuç olarak, sözü edilen iki kategoriden herhangi birine konulamayan ekler olarak nitelendirilebilirler.

Dile ait birimler, ancak kullanıldıkları bağlamda ya da belirli bir durum içinde ele alındıklarında anlam yüklenebilirler.

Çatı şekillerinin ait oldukları dizi içerisindeki anlam ve işlevinin dikkate alınması, bu eklerin niteliğinin yani türetme eki mi yoksa çekim eki mi olduğunun belirlenebilmesi açısından da gereklidir.

Çatı eklerinin fiilin bağımsız leksik anlamının kendisiyle özdeşliğini bozmadan ona yardımcı anlam ilave ettiği için yapım eki değildirler.

Çatı ekleri nedir, sorusuna verilmesi gereken ilk cevap, çatı ekleri her şeyden önce yapım ekleri değildir, olmalıdır.

Çatı ekleri, çekim eki kategorisinde de tasnif edilemez. Öncelikle, fiiller, herhangi bir söz içinde kullanılmadan da herhangi bir çatıda olabilmekte, bağımsız

---

⁸¹ Bkz. Ahmet Cevat Emre, Türk Dilbilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1945, s.214; Hikmet Dizdaroğlu, Türkçede Fiiller, TDK Yay., Ankara, 1962, s. 42-47; S.Özel, Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Birleştirme, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1977, s.39; T.Banguoğlu Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.411- 418; Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1983, s. 191-202.

olarak da şekil farkları göstermektedirler. Çatı eklerinin bulunup bulunmaması, şu ya da bu çatı ekine sahip olması, onları bir söz diziminin parçası haline getirmemektedir.

Esasen fiillerin çatısı, çatı ekleriyle oluşturulan bir kategori de değildir. Çatı ekleri, fiillerin mevcut çatılarını amaca uygun olarak düzenleyen eklerdir. Çünkü, bir fiil ister kök halinde olsun ister olmasın, mutlaka bir çatıya sahiptir. Bunu ve fiillerdeki çatı kategorisinin ne ile alakalı olduğunu, en açık bir şekilde şuradan anlayabiliriz: Fiiller, isimler gibi, somut ya da soyut bir manayı karşılayan durağan bir manayı değil, varlıkları mutlaka bir aracı tarafından gerçekleştirilme şartına bağlı olan dinamik hareketleri karşılayan kelimelerdir.

Doğal olarak, her fiil, bir hareketi, onu icra edecek aracı ile beraber karşılayan kelimelerdir. İşte, bizce, fiilin bünyesinde taşıdığı bu icra vasıtasıyla, yine fiilin bünyesinde taşıdığı hareket arasındaki ilişki, fiillerin çatısını oluşturur.

Bu ilişki hareketin kaç vasıta ile yapılacağı yani vasitanın sayısı ve yapılan hareketi eyleyen vasıtaya göre yönünün ne olacağını tayin eder. Ancak, bağımsız bir fiilin icra vasıtaları ve cümlelerin özne ve nesne unsurları arasındaki ilişkinin aynı zannedilmesi, fiillerdeki çatı konusunda yapılan hataların temeli olmuştur, dersek herhalde hata etmiş sayılmayız.

Fiil çatısının ekleri de, bir fiil çatısını amaca uygun olarak düzenleyen ve lüzumu halinde kullanılan eklerdir.

Çatı eklerinin, yapım eklerinden sonra gelmesiyle, söz dizimindeki yerini tayin eden yapı bakımından da farklı olduğu, gözden uzak tutulmamalıdır. Bunun için bir çekimli fiil yani cümle olmaya da ihtiyaç duymaz. Sonuç itibarıyla çatı ekleri de, diğer bütün eklerden farklı oldukları için, ayrı ve eşdeğer üst kategoriye sahip ekler olarak sınıflamada yerlerini almalıdır.

Çatı kategorisini oluşturan biçimbirimler, sadece, geçişsiz fiillerden geçişli fiiller türeten yapım ekleri veya çekim ekleri olarak nitelendirilmemelidir. Çünkü biçimbirimdeki değişikliğin sözdiziminde de değişikliğe yol açtığını görmekteyiz.

Lars Johanson da, “Çatı şekilleri, sadece sözlüksel niteleyenler değildir, aynı zamanda aktantların (eyleyenlerin) sayı ve rolünü belirlemek suretiyle merkezi sentaktik bir öneme de sahiptirler” diyerek çatı şekillerinin tek boyutlu olarak incelenmemesi gerektiğini vurgular.⁸²

---

⁸² Lars Johanson, Türk Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler, (Çev. N. Demir), TDK, Ankara, 2007, s.87.

1.6. ÇATI KATEGORİSİNİN SÖZLÜKSEL İŞARETLEYİCİLERİ

Türkçede sözlüksel (çözümleme) yöntemiyle çatı değişimi bazı yardımcı fiillerle de yapılabilmektedir. Örneğin reddetmek, seyreylemek, perişan etmek vb. birleşik fiiller yüzey yapıda etken çatılı olsalar da anlam bakımından bir başka çatının sınırına girebilir. Tümcenin bağlamına bakıldığında çatı eki (biçimbirim) olmaksızın sözlüksel anlam verilebilir. Biçimbirim ekleri dışındaki çatı ifade olanaklarını ele almak gerekir.

Dilbilim araştırmalarında ise biçimbilimin; sözlüksel biçimbilim ve dilbilgisel biçimbilim olarak iki alt başlıkta incelendiğini görürüz.

Dilbilgisel ulam⁸³lar ise sözlüksel olmayan çekim eki özelliği gösteren anlam alanıdır. Bu dilbilgisel ulamlar, sözlüksel olmadığından işaretleyicileri çekim ekleridir. Ancak bazen sözlüksel ögeler de dilbilgisel ulamlar için kullanılmaktadır.

Dilbilgisel çatı işaretleyicilerinde sözlüksel ögelerin de üzerinde durulmalıdır.

Dilbilgisel çatı işaretleyicileri şöyledir: Biçimbirimsel, biçimsözdizimsel, sözdizimsel, sözlüksel işaretleyiciler. Geleneksel dilbilgisinde, ulam işaretleyicileri genellikle biçimbirimsel ögeler (=ek) olarak kabul görür. Dilbilgisel çatı işaretleyicilerinde sözlüksel ögelerin de üzerinde durulmalıdır.

Çatı hususunun genel dil bilgisi incelemelerinde yalnızca biçimbirimsel olduğu üstünde durulmuştur. Yine çatıyı meydana getiren diğer yapı ve oluşumlar dikkatlerden kaçmıştır. Dilbilgisel kategorilerin sözlüksel birimler ile karşılanması “sözlüksel işaretleme”dir. Genellikle sözlüksel anlamını korurlarken bazı durumlarda dilbilgiselleşme sürecine girerek bu anlamlarını kaybedebilirler.

Boz, terim karmaşasının yaşanmaması ve anlaşılmazlıkların olmaması için ilk olarak terimlerin açıklanarak giderilmesi yoluna gider. Kök ya da türemiş fiillerin cümlelerin temel ögeleri arasındaki ilişkileri sözlüksel olduğu için bu tür bir katılıma sözlüksel işaretleme yöntemi ya da sözlüksel çatı dendiğini söyler.⁸⁴

Biz de bu açıklamayı benzer örneklerle pekiştirecek olursak;

(1) Müdür öğrenciyi eve gönderdi.

⁸³ Boz, kategori terimi yerine ulamı tercih eder.

⁸⁴ Erdoğan Boz, “Türkiye Türkçesinde Çatı Ulamının Sözlüksel İşaretleyicileri”, VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara, 2017.

Cümlede art zamanlı olarak eylemde bir çatı eki (-der) görülür ancak eş zamanlı olarak bakıldığında bu ek kök ile bütünleşmiştir. Sözlüksel anlam taşır.

(2) (Detay) gözümünden kaçırdım.

(3) (Detay) gözümünden kaçtı.

İkinci cümlede çatı işaretleyicisi olarak yüklemde {-ır} biçim birimini görmekteyiz. Üçüncü cümlede ise yüklemde bir çatı işaretleyicisi yoktur. Bu cümle bağlamında gözümünden kaç- eyleminin gözümünden kaçır- anlamında kullanıldığı açıktır. Ancak bu iki cümle arasında önemli bir ayrımı dikkatlerden kaçmamalıdır. İki cümle arasında sözdizimsel bir fark vardır. İkinci cümlede nesne, üçüncü cümlede özne olmuştur.

2. BÖLÜM

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE OLDURGANLIK KATEGORİSİ

2.1. OLDURGANLIK KAVRAMININ KAYNAKLARDA GÖRÜNÜMÜ

Oldurgan çatı geçişsiz fiillerin ekle çatı değiştirmesi ya da geçişsiz fiillerin ettirgenlik ekleriyle geçişli duruma geçmeleridir: *acı-, alış-, başla-, çık-, kısal-, uzan-, yatış-* gibi olma bildiren geçişsiz fiiller çatı ekleriyle *acıt-, alıştırt-, başlat-, çıkar-, kısalt-* vb. gibi geçişli fiiller haline dönüşerek oldurgan çatıyı oluştururlar. Oldurganlık genel itibariyle fiilin yalın hâlde taşıdığı bir oluş özelliğidir. Bu sebeple fiillere gelen eklerin bir anlam değişikliğine sebep olup Türkçedeki oluş, iş, hareket fiilleri ayırımına dikkat edilmesi gerekir.

Ahmet Cevat Emre, oldurgan çatı terimini kullanmaksızın, bizce, yaptığı tanımda oldurgan fiillerin izahını yapmıştır: “*Şeklen ettirgen olduğu halde mana itibariyle subjekt olarak kullanılan fiiller vardır: aldırma, saldırmak, sapıtmak vb. Bazı fiiller de ettirgen şeklinde olduğu halde aslı objektifler gibidir.*”⁸⁵

Oldurgan çatı tasnifinde, geçişli ve geçişsiz fiiller üzerine gelen eklerin oluş ya da kılış, olma veya yapma işlevi taşıyıp taşımadığı göz önünde tutularak sınıflandırma yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırmacıların bir kısmı oldurgan çatı teriminin çatı kategorisi için kullanışı olmayan bir terim olduğunu söylemekte ve bu terimin kullanılmasının bir terim kargaşasına yol açacağını belirtmektedirler. Burada ayrıca bir parantez açılmalıdır ki

⁸⁵ Ahmet Cevat Emre, Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha, Devlet Matbaası, Ankara, 1931, s.422.

o da Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi konusudur. Oldurgan fiille ettirgen fiil ayrımı yapılarak, dil öğretimi üzerine yapılacak olan çalışmaların netleşmesi, bu sınırların çizilmesi oldukça önem teşkil etmektedir. Oldurgan fiil, ayrı bir konu olarak ele alınmalı ve ettirgen fiilden önce verilmelidir. Ettirgen fiilin bulanıklığı da böylece giderilmiş olacaktır.

Delice, Fiil üzerine eğilen çalışmalarda kullanılan örneklerin, fikir birliğine varılmış ve varlığı kabul edilen çatı işlevleri doğrultusunda tek tek incelendiğinde bu işlevlerin çalışmak, dönmek, koşmak gibi fiillerin çalıştırmak, döndürmek, koşturmak şekillerinde görüldüğü gibi hiçbirine uymadığı ve yeni bir çatı işleviyle yeniden bir adlandırmaya gidilmesi gerektiğini düşünür. Bu fiillerin üzerine gelmiş olan -dIr- / -tIr-, -t-, -Ir- / -Ur- gibi ettirgenlik diye adlandırılan eklerin ne kılışlama ne de ettirgenlik görevini üstlenmediğinin açık olduğunu dile getirir. Bu tür yeni fiillerin üzerine gelen ve genelde yanlış bir adlandırmayla ettirgenlik ekleri diye bilinen eklerle yapılan işlevin yüklem olan fiilin cümlesini ilgilendirdiğini belirtmektedir.

Oldurganlık çatısının geçişsizlik ve geçişlilik esas alınarak tanımının yapılması yanlış bir kanıdır. Çünkü aslında burada Delice'nin anlatmak istediği şey, yüzey yapıda var olmasa da derin yapıda fiilin üzerinde gerçekleştiği bir nesne vardır ve bu nesne, eksiz dönüşlü olan fiillerle öznedeki gizli olarak var olan 'kendi veya kendini' zamirini bulundurduğudur. Oldurganlık, işte bu özne içinde gizli olan nesnenin başka bir şeyin nesnesi olarak yüzey yapıya çıkarmaktadır. Bu çatı için, "Derin yapıda var olan 'kendi' veya 'kendini' nesnesini yüzeysel yapıya 'bir başkasını', 'bir başka şeyi' veya 'başkasına' şeklinde çıkaran çatıdır." Denilebilir.⁸⁶

Yücel'in tasnifinde, bazı araştırmacılar oldurganlık çatısını ayrı bir başlık hâlinde bazıları da ettirgenlik çatısının altında anlatmışlardır. İncelediğimiz eserler, bu terim karşısında üç gruba ayrılmaktadır. İlk gruptaki eserlerde (Deny, Emre, Zülfikar Ergin, Hatipoğlu, Aksan, Koç, Korkmaz) "oldurgan çatı"ya yer verilmemiştir. İkinci gruptaki eserlerde (Gencan, Ediskun, Banguoğlu) söz konusu terime, bir başka çatı içinde değinilmiştir. Son gruptaki eserler (Vardar, Bilgegil, Topaloğlu) bu çatıyı, müstakil başlık altında ele almıştır.⁸⁷

⁸⁶ Hacı İbrahim Delice, "Oldurgan Çatı İşlev Açısından Nasıl Tanımlanmalıdır?", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 33(1), (2009a), s.109.

⁸⁷ Bilal Yücel, "Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları", Türk Gramerinin Sorunları II, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 181.

Geçişsiz fiillerin geçişli yapılmasıyla ortaya çıkan fiillerin “oldurgan” fiiller olduğu ve bu fiillerin ettirgen fiillerden farklı incelenmesi gerektiği görüşü, Türk Geçişsiz fiillerin geçişli yapılmasıyla ortaya çıkan fiillerin “oldurgan” fiiller olduğu ve bu fiillerin ettirgen fiillerden farklı incelenmesi gerektiği görüşü, Türk dilciliğinde tartışmalara yol açar: T. N. Gencan⁸⁸, K. Bilgegil⁸⁹, H. Ediskun⁹⁰, T. Banguoğlu⁹¹, S. Güneş⁹², M. Hengirmen⁹³, Yücel⁹⁴, N. Demir - E. Yılmaz⁹⁵, T. Kahraman⁹⁶ ve T. Demir⁹⁷ oldurganlık ve ettirgenliği birbirinden ayırarak incelemişlerdir

Oldurganlığın ettirgenlikten farklı bir kategori olmadığını düşünen ve eserlerinde yalnızca ettirgenliğe yer veren dilciler de vardır: Koç⁹⁸, Atabay vd.⁹⁹, Eker¹⁰⁰, Korkmaz¹⁰¹.

M. Ergin “fiilden fiil yapan ekler” bölümünde, ettirgen ve oldurgan başlıklarını kullanmaz, eklerin işlevleri üzerinde durur.¹⁰²

Oldurganlık kavramı ile ilgili geçmişten günümüze değin kaleme alınan eserlerde birbirine yakın ve çok büyük farklılıklar göstermeyen fikirler ifade edilmiştir.

Oldurganlığın tanımı çeşitli kaynaklarda şu şekilde verilmiştir:

Türk Ansiklopedisi’nde oldurgan: “*Kausatif* (‘oldurumlu’), *Fr. causatif, Alm. Bewirkend*” terimleri ile karşılanmıştır. Geçişsiz aktif fiilleri geçişli hale getiren çatı türü olduğu şeklinde tanımlanır. Oldurumlu çatı, bir şeyin, özne değiştirmeden, kendi kendine oluşmasına sebep olmayı anlatır: meselâ: *piş-mek*’ten *piş-ir-mek*. Modern

⁸⁸ Bkz. Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK Yay., Ankara, 1979, s.53-96

⁸⁹ Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1989, s.279

⁹⁰ Bkz. Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992, s.221-222

⁹¹ Bkz. Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK yay., Ankara, 1995, s.417- 419

⁹² Bkz. Sezai Güneş, *Türk Dili Bilgisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları İzmir, 2. Baskı.1996, s.213-214

⁹³ Bkz. Mehmet Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin Yay, Ankara, 1998, s.205-207

⁹⁴ Bilal Yücel, “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, Türk Gramerinin Sorunları II, TDK Yay., Ankara, 1999, 179-180

⁹⁵ Bkz. Nurettin Demir, Emine Yılmaz; *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2003, s. 178-179

⁹⁶ Tahir Kahraman, *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dil Bilgisi*, Ankara, 2005, s.106

⁹⁷ Bkz. Tufan Demir, *Türkçe Dilbilgisi*. Kurmay Yay., Ankara, 2006, s.364-371

⁹⁸ Bkz. Nurettin Koç, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Yayınları, İstanbul,1996, s.336-337

⁹⁹ Neşe Atabay vd., *Sözcük Türleri*, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.194

¹⁰⁰ Bkz. Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili*. Grafiker Yay., Ankara, 2003, s.288-292

¹⁰¹ Bkz. Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2003, s.555-556.

¹⁰² Bkz. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1983, s.199-203.

Avrupa dillerinde, bu çatı genellikle, «yapmak», «bırakmak», «vermek» v.b. fiilinin yardımıyla meydana getirilir; meselâ: «düşürmek» (İng. fall= düşmek) manâsına to make... fall; bazen fiil kökünde ünlü değişimi yapmakla da olur; yukarıdaki örnekte «düşürmek» ten daha ziyade «devirmek» manâsına İng. to fell gibi. İngilizcede ve diğer bazı Hint-Avrupa dillerinde vokal değişimi ile birçok fiil, aktif'in geçişsiz çeşidinden geçişli çeşidine çevrilebilir.¹⁰³

Oldurganlık biçimbirimlerini fiilden fiil yapma ekleri olarak ele almış ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine fiilden fiil yapma eki getirilerek yapıldığını söylemiştir.

Ediskun'un, sebep ve aracı olan fiiller adını verdiği oldurgan fiiller, genel kural çerçevesinde tanımlanmış ve geçişsiz fiillerin, bazı yapım ekleriyle çatı değiştirip geçişli hale getirilmesi olarak ifade edilmiştir.¹⁰⁴

Fatma Erkman Akerson, oldurgan çatıyı cümle ögeleri arasındaki değer kaymaları olarak ele alır. Tümcelere her zaman bir öge ekleme şansımızın olduğunu söyler. Bu eklenen ögenin, dilbilgisel açıdan yeni bir öznedir, ama bu işlem sonrasında, asıl öznenin değerinde bir yitim olur, bu öge, -İ ya da -E tümleci konumuna girer. Yeni özne, belli bir edimi yaptırır, yani edimi tetikler. Diğer dilbilim araştırmacılarının da yaklaştığı şekilde Akerson da çatının özne – tümleç arasındaki ilişkiden çıktığını ifade etmeye çalışır. Şu örnekleri verir¹⁰⁵:

Çocuk ağlıyor. → Kadın çocuğ-u ağla-t-tı.
Terzi elbiseyi söktü. → Kadın, terzi-ye elbise-i sök-tür-dü.

Akerson'un verdiği bu cümlelerde, eklenmiş biçimbirimlerden de görüleceği üzere derin yapıda öznenin değişmediğini gösterir. Yapısal açıdan dilbilgisel bir öge eklenmiş gibi durmaktadır. Cümleler anlamlarıyla oldurganlığın anlamsal boyutu içerisine girer.

Dilbilgisel yönetim çerçevesinde -İ tümleci olan fiiller geçişli, olmayanlar geçişsizdir. Geçişli fiiller, oldurgana dönüşür, bu işlem sırasında eski özne -E eki alır, çünkü tümcede zaten bir -İ tümleci vardır. Geçişsiz fiiller ise, oldurgana dönüşür, bu

¹⁰³ İnönü Ansiklopedisi / Türk Ansiklopedisi, C: 6, 1981, s. 402.

¹⁰⁴ Bkz. Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.1992, s.218-219.

¹⁰⁵ Fatma Erkman- Akerson, Dile Genel Bir Bakış, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2008, s. 132- 137.

işlem sırasında da eski özne –İ eki alır. Geçişli fiillerin oldurgana dönüşmesinde, bazen de öge eklenmez, ama –İ tümleci özne ögesi arasında işlev değişikliği gerçekleşir:

Ayşe- Ø bu **olay-ı** düşünüyor. → Bu **olay- Ø**, **Ayşe’-yi** düşün-**dür**-üyor.

Yani örneklerden de görüldüğü üzere öznenin yaşadığı değer kaybı anlamsal boyutta gerek öge eklensin gerekse eklenmesin fiili gerçekleştiren de, fiilin olup bitmesinde etkili olan yine özne’dir.

Kaya Bilgegil eserinde çatıları iki başlık altında incelemiştir. Oldurgan çatıyı nesnesine göre fiiller başlığı altında tanımlar.¹⁰⁶

Oldurgan fiillerin, aslında geçişsizken, özel ekler getirilerek geçişli hale sokulmuş fiiller olduğundan bahseder.

Bilgegil, oldurgan çatının tanımından önce yine aynı eserde asıl madde adını verdiği bir terimden söz eder. Kısaca, fiillerde asıl madde; ya taşıdığı hâli korur ya kendisine anlam üzerinde etkili olan bazı sesler ilave edilir. İki durum da, sözün çatısını oluşturur. Burada bahsi geçen asıl maddeden kasıt çatı kategorisidir. Asıl maddenin, adı konulmamış bir özne veya nesneye göre, daima bir anlam durumu vardır, işte o çatıyı teşkil eder. İki başlık altında incelenen asıl madde, şekil ve anlam bakımından sınıflandırılır.

Anlam bakımından sınıflandırmaya göre, asıl maddesi geçişsiz olan isim fiilleri geçişli hâle koymak mümkündür; bu durum, asıl maddeye, -t-, -r-, -tir veya bunların uyuma göre az değişmiş şekillerini eklemekle elde etmek mümkündür: Ak-(1)t-, üşü-t-, koş-tur-, gül-dür- kelimeleri bu durumdadır. İşte aslında geçişsiz oldukları hâlde, bünyelerine -t-, -tir, -ir seslerinin ilavesiyle geçişli hâle giren asıl maddeler, oldurgan çatılı sayılır.

Oldurgan çatılı asıl maddelerin teşkil yolları şu şekilde meydana gelir:

Oldurgan çatılı isim fiil, yukarıdaki eklerden herhangi birinin geliş güzel bir biçimde asıl maddeye ilâvesiyle elde edilemez. Geçişsiz olan asıl maddenin bazı özelliklerine göre bunlardan uygun olanı katılır. Bilgegil’in tasnifinde;

¹⁰⁶ Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1989, s.279

- a) Geçişsiz çatılı asıl madde bir sesli harfle bitiyorsa, ancak «t» harfini almak suretiyle oldurgan hale girebilir. Örneğin (uyu-dan) uyut-, (yürü-den) yürüt-, (esne- den) esnet-, (inle-den) inle-t-, (ağla-dan) ağlat-, (büyü-den) büyüt- gibi.
- b) Genel olarak sessiz harflerden biriyle biten asıl maddeler –ahenge göre- *-dır, -dir-, -tur, -tir, -tur, -tür* eklerinden birini almak suretiyle oldurgan hale girerler. Örneğin; (Gül-den) *güldür-*, (sız-dan) *sızdır-*, (kal-dan) *kal-dır-*, (dal-dan) *dal-dır-* gibi...
- c) Hece sayısı çok olup da sessiz harflerden biriyle biten geçişsiz asıl maddeler «t» harfi alarak oldurgan hale girer: (Otur-dan) *oturt-*, (sarar-dan) *sarart-*, (karar-dan) *karart-*, bozar-dan) *bozart-* gibi.
- d) «rk» sessiz harfleriyle biten geçişsiz asıl maddeler, ahenge göre *-it, -it, -ut, -üt* seslerinden birini alarak oldurgan hale girer: (Sark-tan) *sarkıt-*, (kork-tan) *korkut-*, (ürk-ten) *ürküt-* gibi.
- e) Bir heceli olup sessiz harflerden biriyle biten asıl maddelerin çoğu, -uyuma göre, *-ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür* eklerinden birini alarak oldurgan hale girer: (Uç-tan) *uçur-*, (taş-tan) *taşır-*, (çık-tan) *çıkır-*, (piş-ten) *pişir-* gibi.

Bu durumların istisnası şöyledir: Geçişsiz olan kalmak isim fiili oldurgan hale girerken «kalkdırmak» değil «kaldırmak»; gelmek isim fiili «geldirmek» değil «getirmek» şeklini alır.¹⁰⁷

Erdoğan Boz, çatı türlerine tek tek değinmeden evvel tümcenin asıl ögesinin yüklem olduğuna işaret eder. Yüklemin kurucu öge sıfatı ile tümceye atandığını ve tümce diziliminde görevli ögelerin belirlenmesinde önemli rol oynadığını söyler. Özne'den ikincil öge olarak söz eder. Sonra onu nesne ve diğer tümleçler izler. Bir kısmı zorunlu bir kısmı seçimlik olan tümleçler bulunur.¹⁰⁸

Herhangi bir tümceden özne ya da nesne çıkarılır veyahut başka bir özne/ nesne dâhil edilir ise bu çatı değişikliğe sebep olur. Böyle durumda genellikle asıl ögeye biçimbirimler eklenir. Boz'un asıl öge dediği unsur çatı eklerinin ekleneneceği gövdedir.

¹⁰⁷ Bkz. M. Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1989, s. 240-251

¹⁰⁸ Erdoğan Boz, Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denemesi), Ankara, 2012, s.57

“Ahmet uyudu.” (etken çatı)

“Ahmet bebek+i uyu-t-tu.” (oldurgan çatı)

Örneklerini vererek Boz, savını temellendirir. Verilen bu örnekte ikinci cümlede yüklemine ise – {t}- biçimbirimini aldığını ve tümceye nesnenin dâhil olduğunu görmekteyiz. Yukarıdaki cümlelerde yüzey yapıda fiilin kim tarafından yapıldığı açıkça görülmektedir. Bu tanımlamalardan sonra Yüklemine özne ve nesne ile ilişkisini belirleyen “Çatılar” bölümünün alt başlığında Oldurgan Çatı’yı tanımlamıştır. Geçişsiz fiilin başkasına yaptırıldığını bildiren geçişli fiiller oluşturan çatıdır.

Dilbilim kuramlarında çatının, derin yapı (mantıksal yapı) ve yüzey yapı ilişkisine göre incelendiğini belirtir. Bu çatı ile kurulan cümlelerde yüzey yapıda, asıl ögeler; yüklem, özne ve nesnedir. Derin yapıda ise dilbilgisel özne, mantıkça özne ve yüklem bulunur.

Bunu aşağıda şöyle örneklendirebiliriz.

“Ayşe güldü.” düz= etken çatı

Ö. Y.

“Ali Ayşe’yi güldürdü.” Oldurgan çatı (yüzey yapı)

Ö. N. Y.

“Veli Ayşe’yi güldürdü.” Oldurgan çatı (derin yapı)

D.Ö. M.Ö. Y.

Boz, oldurgan çatı için, “*öznesi olan ancak olma bildirdiği için nesnesi olmayan yüklemine nesne almasıdır.*” Demıştır. Olma bildiren eyleme, – {(I/A⁴) r}-, – {DI⁴ r}- veya – {(I⁴)t}- biçimbirimlerinden biri eklenerek yüklemine nesne alması sağlanır.

Dilbilgisel işaretleyici ile oldurgan çatı oluşumu için şu örnekler verilebilir:

Bu kazağı dolaptan kim çık-ar-dı.

Çatalı çoktan zeytine bat-ır-mıştı.

Ayşe otobüsü kaç-ır-mıştır.

Kadını kocası öl-dür-ecek.

Siz beni göl-dür-dün, Allah da sizi göl-dür-sün.

Bakıcı bebeği erkenden uyu-t-muştu.

Bu çiçekleri kim büyü-t-müş.

Öğretmen yere düşen küçük kızı yanına otur-t-tu.

Mazhar Kükey, Türkçenin Dil Bilgisi adındaki eserinin üçüncü kitabında oldurgan çatıyı “Nesneye Özgü Çatı Değişimi” başlığı altında ele alır.

Türkçedeki geçişsiz olarak bulunan fiilleri, belli ekler yardımıyla geçişli çatıya sokabildiğimiz gibi, aslında geçişli bulunan fiilleri de yine bu eklerle bir üst derecelerde geçişli duruma getirebildiğimiz; geçişlilik derecesini arttırabildiğimiz örneklerde görülmektedir. “-(I)t”, “(I)r”, “-dir” ekleri, nesneye özgü çatı ekleridir. Bu ekler yardımı ile geçişsiz çatılı fiilleri, geçişli yapabileceğimizi; geçişli fiillerin de geçişlilik derecesini arttırabileceğimizi söylemektedir. Sırasıyla bu eklenmelerin, bizi, “oldurgan” ve “ettirgen” diye adlandırılan fiillere götürdüğünü bildirir. Kükey, ‘Oldurgan Fiiller’ başlığında incelediği çatıya aşağıdaki örnekleri verir.¹⁰⁹

“Bizim de kalbimizi kımıldatır yerinden

Toprağa diz vuruşu, dağ gibi bir zeybeğin. ”

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

“Sabahtan uğradım ben bir güzele

Güzel güldürmedi, ağlattı beni. ”

(Karacaoğlan, 17. yy.)

Kükey’in verdiği, bu örneklerde geçen “kımıldatır”, “güldürmedi” ve “ağlattı” eylemlerini, nesnelere göre değerlendirecek olursak; üç eylemin de geçişli çatılı olduğunu, dolayısıyla nesne aldığını görürüz:

Kalbimizi kımıldatır.

Nesne

/ Beni güldürmedi.

Nesne

/ Beni ağlattı.

Nesne

¹⁰⁹ Mazhar Kükey, Türkçenin Dil Bilgisi 3, Cem Ofset, Samsun, 2003, s.122.

Şimdi bu fiilleri bir kez de, çekime hazır fiil tabanı biçiminde ele alalım ve nesneye göre incelememizi yapalım:

kımıl-da- :Geçişsiz çatılı bir fiildir.

göl- :Geçişsiz çatılı bir fiildir.

ağla- :Geçişsiz çatılı bir fiildir.

Bu üç fiil de “neyi?”, “kimi?” sorularını yanıtlıyamadığından, geçişsiz çatıda bulunduğundan, dolayısıyla nesne alamamıştır; nesne alamaz. Görüyoruz ki “kımıl-da”, “göl-” “ağla-” fiilleri geçişsiz; fakat “kımıl-dat-”, “göldür-”, “ağlat-” fiilleri geçişli çatıdadır.

İşte bu konudaki örneklerin kök ve ekleriyle dökümü, bize, bazı eklerin, geçişsiz çatıdaki fiilleri geçişli çatıya soktuğunu gösterir. Şimdi buna dayanarak, burada gördüklerimizi bir tanım tümcesi biçimine sokarsak: Aslında geçişsiz çatıdayken “-r, “-t”, “-dIr” eklerinden uyarına göre birisiyle geçişli duruma getirilmiş fiillere “oldurgan fiil” denmiştir.

Hikmet Dizdaroğlu, Türkçede Fiiller isimli yapıtında öncelikle oldurgan çatının tanımını yapar daha sonra oldurganlık biçimbirimlerini inceler. Yine benzer tanımla Dizdaroğlu, geçişsiz fiillerin eklerle geçişli yapılmasıyla oldurgan fiillerin meydana geldiği konusunda hemfikirdir. Ona göre, oldurgan fiiller, çatı bakımından, türemiş fiillerdir.¹¹⁰

Börekçi, tartışmayı, anlamsal, yapısal, söz dizimsel açılardan değerlendirmiştir. Sebebin veya aracın dil bilgisel özne konumuna geçtiği oldurgan cümleleri nesne –fiil ilişkisi bağlamında değerlendirenleri ve geçişsiz fiilin geçişli yapılması biçiminde tanımlayanları eleştirir. Oysa ona göre, bu, doğal bir ilişkidir ve yüzey yapıya yansımaz. Oldurgan fiillerde değiştirilen özne – yüklem ilişkisidir. Diğer taraftan, oluş öznesi, genellikle sebep, vasıta gibi ikincil eyleyenlerin dil bilgisel özne konumuna geçmesiyle kılış öznesine dönüşür. Öznenin yüklemle ilişkisi ettiren – fiil biçiminde değil de sebep olan, aracı olan, sağlayan yani olduran – fiil ilişkisi işlevlerini ön planda tutarak ettirgen terimi ile de karşılanamayacağını belirtmiştir.

Bir oldurgan fiildeki kişi eki, ilgili fiilin bildirdiği fiili –oluşu olduran (yapılmasına-olmasına yardımcı olan) varlık ya da kavramı- gösterir. Fiil kökünün

¹¹⁰ Hikmet Dizdaroğlu, Türkçede Fiiller. TDK Yay., Ankara , 1962, s.45.

bildirdiği fiili yapan ya da oluşun içinde bulunan asıl kişi, nesne biçiminde cümlede yer alabilir:

Ahmet kuş uçurdu, rüzgar ateşi söndürdü.... Örneklerinde olduğu gibi.

-r, -t, -Dİr eklerinin bazen, ulandıkları fiillerin geçişlilik derecelerini etkilemediğini, yalnızca anlamlarını pekiştirdiğini ifade etmektedir. Daha sonra şu örnekleri verir: bas-tır-, kapa-t-, pisle-t-, sal-dır-, sap-t-t, şaş-t-r-.¹¹¹

Nurettin Demir, Emine Yılmaz ise Türk Dili El Kitabı'nda oldurgan çatı bahsinden önce ettirgen ve oldurgan çatıların geçişlilik – geçişsizlik kavramlarıyla sıkı sıkıya ilgili olduğunu söylemişler ve bu konuya özel bir yer vermişlerdir. Bu nedenle önce geçişlilik ve geçişsizliğin ne olduğu üzerinde durulması gerektiğini vurgulamışlardır. En basit tanımla; geçişlilik bir fiilin nesne alabilmesi, yani özne dışında bir varlığı etkileyebilmesiyle ilgilidir. (bir şeyi) oku-, (bir şeyi) bil-, (bir şeyi) sev-, (bir şeyi) gör- vb. Geçişsizlik ise fiillerin nesne alamaması durumudur: öl-, uç-, git-, gel- vb. gibi fiiller geçişsizdir. Fiillerin gösterdiği oluştan etkilenen sadece özne olduğunu; işten doğrudan etkileneni göstermek için de ek almış ayrı bir isim kullanılmadığını ifade etmişlerdir. Geçişlilik eklerinin bazı durumlarda kalıplaşmış olmaları nedeniyle bu ekleri alan tüm fiiller anlamca geçişli olmayabilirler: sap-t-t-, seğir-t-, sal-dır- vb. Tanımından sonra oldurganlık eklerini sıralarlar.¹¹²

Geleneksel dil bilgisi, yüzey yapıda nesne görmeyince fiili geçişsiz sayar. Ayrıca {-t}, {-Dİr}, {-r}, {-Ir}, {-Ar} ekleriyle de geçişsiz bir fiili geçişli yapar. Yani döv-, Etken- geçişli; dövüş- etken-geçişsiz, dövüştür-, etken-geçişli- oldurgan olarak değerlendirilir. Bu durumda {-Dİr} eki, geçişsiz fiili geçişli yapmaktadır. Ekin, “oldurganlık eki”, “geçişlilik eki” terimleriyle anılması bu nedenledir. “Adamlar-Ø dövüştü” cümlesi, “Adamlar-Ø köpekleri dövüştürdü.” biçimine getirilince cümleye giren “köpekleri”, {-I} ekiyle çekimlenmiş bir ad olmasına rağmen geleneksel dil bilgisinin dediği gibi işten etkilenen konumundaki birincil nesne değildir. “Köpekler” etkilenen olmadığı gibi bilhassa işi yapandır. Bu cümle, iki konuda bilgi vermektedir. Alıcıya 1. Adamlar dövüştürdü. 2. Köpekler dövüştü. İç içe geçmiş iki hareketi dışarıdan bakınca tek bir cümlede yansıtıyor. Dolayısıyla işi yapan köpekler olduğundan cümlede “köpekleri”, özne görevindedir. Cümlede dövüştür- fiilini

¹¹¹ Bkz. Muhsine Börekçi, “Türkçe Öğretimi Bakımından Çatı Kavramı”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, 855 / I, s.487-499.

¹¹² Nurettin Demir ve Emine Yılmaz, Türk Dili El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2003, s.178.

gerçekleştiren “adamlar” birincil özne, dövüş- fiilini yapan “köpekleri” ise ikincil özne yani nesnedir. Bu nedenle yalnızca {-I} eki aldığı için fiili yapana nesne demek doğru bir önerme olmaz. Öyleyse {-t}, {-Dir}, {-r}, {-Ir}, {-Ar} eklerine geçişlilik eki demek yanlıştır. Çünkü bu ekler, özneye yüklem arasındaki ilişkileri düzenlemekten başka bir görev üstlenmezler.

Oldurganlık, ettirgenlik terimleriyle karşılanan ekler, nesne-yüklem ilişkilerinin düzenleyicisi olarak görülür. Geçişlilik ekleri olarak da tanımlanan söz konusu eklerin geçişsiz fiili geçişli kıldığı, geçişlilik derecesini artırdığı kabul edilir.

Genel çerçeve olarak verdiğimiz bu bakış açılarının ardından diğer araştırmacıların oldurgan çatı üzerine görüşlerini vermek yerinde olacaktır.

Gencan, Türkçede, fiil kök ya da gövdelerine eklenerek, fiilin geçişlilik geçişsizlik durumunu değiştirebilen bir dizi ek vardır ki bunlara geçişlilik ekleri dendiğini ifade etmiştir. Bu değişiklik iki yönde gerçekleşebilir. Geçişlilik ekleri geçişli fiillere eklendikleri zaman ettirgen çatı, geçişsiz fiillere eklendikleri zaman ise oldurgan çatı ortaya çıkar. Başka bir söyleyişle oldurgan çatı, geçişsiz bir fiilin geçişli hale getirilmesidir: (birini) öl-dür-, (bir şeyi) çık-ar-, (bir şeyi) gid-er- vb. Ettirgen çatı ise fiilin gösterdiği işi öznenin bir başkasına yaptırdığını anlatır : (bir şeyi birine) biç-tir-, (bir şeyi birine) yap-tır-, (bir şeyi birine) aç-tır- vb. Gencan, ‘Geçişsiz Fiillerin Ekle Çatı Değiştirmesi’ bahsinde “oldurgan çatı” teriminin varlığını kabul ederek, geçişsiz fiillerin ettirgenlik ekleriyle geçişli duruma geçtiğini ifade ederek bir tanım yapmıştır. Oldurganlığı bir geçişlileşme süreci olarak nitelendirir.¹¹³

Tahsin Banguoğlu diğer dilcilerden farklı olarak çatı kavramına aspekt (görünüş) bakış açısıyla eğilir ve şu ayrıntılara yer verir; Oldurganlığı geçişsiz fiillerin ‘ettirgenlik’ biçimbirimleriyle genişlemesi sonucunda ‘olduran’ görünüş olarak adlandırıldığından söz eder. Ayrıca oldurgan fiiller başlığına yer vermez. Verilen tanımlamalarda doğrudan ‘kılıcı’ olmayan özne, fiili bir başkası aracılığıyla gerçekleştiriyorsa fiil bir çatı eki alarak ‘ettiren görünüş’ adını verdiği çatıya girer. Ayrıca bu cümleler üzerinde gözüksün veya gözükmessin iki öznenin varlığından bahseder. Yüzey yapıda dilbilgisel özne, derin yapıda mantıkça özne vardır. Ona göre, geçişsiz ettirgen fiillerin bir anlam farklılığı bulundurduğunu belirterek aslında bu

¹¹³ Bkz. Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, TDK Yay., Ankara, 1979, s.331- 339

fiillerin ‘ettirmek’ değil de ‘oldurmak’ anlatılmıştır. Mantıkça özne, nesnenin konumundadır ve cümlede başka kişi bulunmaz.

Banguoğlu, çalışmanın bu başlığında, geçişsiz fiillerden gelen ettiren görünüşündeki fiillerin de aslında anlatım farkı gösterdiğini söylemektedir. Gerçekten burada anlatılmak istenen şeyin ettirmek değil, oldurmak olabileceğine dikkat çeker. Burada *üst kimse* diye ifade ettiği birincil özne halinde görülen *alt kimsenin* yani ikincil özne dediğimiz nesnenin bir durum veya bir oluşa geçmesine vesile olduğunu belirtmiştir. (Kadın beni güldürdü). Burada da alt, mantıkça üst kimse, gramerce kimsenin nesnesi olur ama burada artık bir başka kimse bulunmaz.

Şoför arabayı durdurdu. Odacı ışıkları söndürsün.

Fırsatı kaçırmayınız. Bu yolu kısaltacaklar

Örneklerinde olduğu gibi.

Bu anlamda ettiren görünüşüne *olduran görünüş* (aspect causatif) diye ayrı bir ad vermiştir.¹¹⁴

Çatı eklerinin fiil üzerinde yaptığı değişikliği leksikolojik bir değişim olarak değerlendiren Ergin eserlerinde çatı bahsine müstakil bir başlık ayırmamış, konuyu Fiilden Fiil Yapan Ekler başlığı altında ele almıştır. Muharrem Ergin, eserinde çatı şekillerini türetme (yapım) eki olarak değerlendirir. Fiilden fiil türeten eklerin işlevlik derecelerinin çekim eklerine yakın bir genişlikte olduğunu belirtir. Ettirgenlik ya da oldurganlık terimlerini kullanmaz. Faktitif ekleri demeyi tercih eder. “Faktitif ekleri denilen bu ekler oldurma ve yaptırma ifade ederler. Yani olma veya yapma ifade eden fiillerden oldurma ve yaptırma ifade eden fiiller yaparlar. Onun için bu eklere oldurma ve yaptırma ekleri adını verebiliriz.”¹¹⁵

M. Ergin’e göre faktitif ekleri geçişli, geçişsiz bütün fiillere getirilir. Yaptığı fiillerin ise hepsi geçişlidir. Tam aktiftirler ve asıl hareket daima fail dışında bir varlığa yönelmiş bulunur. Hiçbir zaman failde kalmaz, faile tesir etmez, faile dönmez.

Bu sözü edilen faktitif eklerinin iki fonksiyonu vardır: Biri geçişsiz fiilleri geçişli yapmak, ikincisi de geçişli fiillerden asıl hareketin başkalarına yaptırıldığını

¹¹⁴ Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, TDK yay., Ankara, 1995, s.418-423.

¹¹⁵ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay., İstanbul, 1983, s.209.

gösteren geçişli fiiller yapmaktır. Kısacası faktitif eklerinin vazifeleri geçişlilik ve başkasına yaptırma ifade etmektir.

Burada bizim konumuzu teşkil eden kısım “geçişsiz fiilleri geçişli yapma” bahsidir.

J. Deny “Bina Bildiren Fiil Türetme Ekleri” başlığında fiilleri; mutavaat (reflèchi), müşareket (rèciproque), sebepleme (causatif)¹¹⁶, meçhul (passif), ve menfi iktidari (impossible) diye sınıflandırır. Bu çatı görünümünde failin bir işin yapılmasına, olmasına sebep olduğunu, yol açtığını ya da olanak tanıdığını ifade etmektedir.

Sebepleme veya oldurucu da denilen fiilin, kendisini meydana getiren ilk fiilden şu yönle ayrıldığından söz eder; burada fail bir olayın yapılmasına meydan verir, yol açar, sebep olur, o fiili oldurur; bu fiil ise («oturtmak»gibi) tarafsız veya («bir şeyi yaptırmak» gibi) geçişli olabilir. Daha önce de bahsedilen mânadan ayrı olarak sebepleme veya oldurucu fiil, istemeyerek sebep olunan veya sadece boş görünüp göz yumulan fiilleri, öznenin önüne geçmeyerek yapılmasına meydan verilen fiilleri de bildirdiğini söyledikten sonra Deny, aslî fiil¹¹⁷ üzerine gelen sebepleme eklerini örneklendirir.

Bilal Yücel, Türk Gramerinin Sorunları-II toplantısında sunduğu bildirisinde oldurgan çatıyı kapsamlı olarak ele almıştır.

Yücel’in tasnifine göre araştırmacılar, incelediği on beş eserde, bu terim karşısında üç gruba ayrılmaktadır. İlk gruptaki dokuz eserde (Deny, Emre, Zülfikar, Hatipoğlu, Ergin, Aksan, Koç, Korkmaz) “oldurgan çatı”ya yer verilmediğini söyler. İkinci gruptaki üç eserde (Gencan, Ediskun, Banguoğlu) söz konusu terime, bir başka çatı içinde değinilmiştir. Üçüncü gruptaki üç eserde (Vardar, Bilgegil, Topaloğlu) bu çatı, müstakil başlık altında ele alınmıştır.

Yücel’in açıklamalarında bu kategoriyi H. Ediskun ve T. N. Gencan “geçişli çatı” içinde, T. Banguoğlu, ise “olduran görünüşü” adıyla “ettiren görünüşü” başlığı altında işlemiştir. Bu gramerciler ve son olarak “oldurgan çatı”yı müstakil madde halinde ele alan K. Bilgegil ile B. Vardar tarafından yapılan tanım, “aslında geçişsizken ek alarak geçişli olan fiiller” şeklindedir.

¹¹⁶ Ali U. Elöve aynı sayfanın dipnotuna causatif kelimesini, oldurucu, oldurumlu (tasyirî = factitif) diye not düşmüştür.

¹¹⁷ Deny’nin burada bahsettiği aslî fiiller kök fiillerdir.

Yücel, oldurgan çatıyı öznenin, nesne üzerinde doğrudan etkili olduğunu gösteren çatı olarak açıklar. Genellikle geçişsiz fiillere fiillere –Ar-, –Ir-, –Dir-, –(I)t- eklerinden biri getirilmesiyle kurulan bu çatıda cümleye, yönelme halinde (‘aracılığıyla’ işlevinde) bir başka kişinin katılamadığını belirtmiştir.¹¹⁸

A. Topaloğlu’nun bakış açısı ve tanımı ise daha değişik ve konunun sınırlarını belirleyecek niteliktedir. Oldurgan çatı için öznenin, fiilin belirttiği işin yapılmasına sebep olduğunu gösteren çatı tanımını yapar. Türkçede bu çatının, geçişsiz veya geçişsiz anlamı taşıyan fiillerle bazı geçişli fiillere –Ar-, –Ir-, –Dir-, –(I)t- eklerinden birinin eklenmesiyle kurulduğunu belirtir.¹¹⁹

Konunun tartışmaya açık yanları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, oldurgan çatıyı ettirgen çatı içinde mi, yoksa ayrı bir çatı olarak mı değerlendirmek gerektiğidir.

Yukarıda, birinci grupta gösterilen dokuz eserde bu iki çatı birbirinden ayrılmamıştır. Yani *kopar-*, *söndür-*, *erit-* fiilleriyle *buldur-*, *saydır-*, *elet-*, *toplat-* fiilleri aynı çatı altında gösterilmiştir.

Konunun tartışılabilir yanlarından ikincisi, oldurgan çatının “yalnızca geçişsiz kök veya gövdelerden” mi kurulabileceğidir. Bu hususla ilgili olarak, A. Topaloğlu’nun “... geçişsiz anlamı taşıyan fiillerle bazı geçişli fiillere... eklerinden birinin gelmesiyle kurulur” tespitine katılmak gerekmektedir. Gerçekten, geçişli fiillerle kurulmuş olan “Mevzuyu değiştirdim; Tasarımı bekleteceklermiş; Küçük kız çocuğu oyuncak bebeğini giydiriyor.” gibi çoğaltılabilecek örneklerde fiiller, oldurgan çatılıdır. Çünkü bu ifadelerde, öznenin başka kimse yoktur. Üstelik bu cümlelerin yüklemeleri “yaptırma” değil, “yapma” bildirmektedir.

Konumuzun tartışmaya açık üçüncü yanı, - “Çantadan kimliğini çıkardı.”, “Elini jöleleyip saçlarını yatırdı.” ifadeleriyle aynı olan – Adam, çocuğu dışarı çıkardı ve Adam, çocuğu yatağına yatırdı” cümlelerindeki gibi, fiilin belirttiği işle iki kişinin ilgili olması durumunda fiilin hangi çatıya gireceğidir. Örnek cümlelerimizdeki çıkar- ve yatır- fiillerine “çıkan kim, yatan kim?” sorularını sorup alınacak “çocuk” cevabına bakarak bu fiilleri ettirgen çatı içinde göstermek, doğru değildir. Çünkü böyle sorunca fiili değiştirmiş ve cümlelerdeki nesneyi, özne konumuna getirmiş oluruz. Soru fiil

¹¹⁸ Bkz. Bilal Yücel, “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, Türk Gramerinin Sorunları II, TDK Yay., Ankara, 1999, s.156-201

¹¹⁹ Ahmet Topaloğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989, s.112.

köküne değil, “çıkaran kim, yatıran kim?” şeklinde, gövdeye sorulmalıdır. Her iki cümlemizde de adam özne, çocuk ise nesnedir.

Bu tür cümlelerde öznenin dışındaki kişinin veya varlığın nesne oluşu, oldurgan fiili belirlemek için bir ölçüdür. Bu yolla bazı geçişli fiillerin, hatta aynı fiilin farklı cümlelerdeki çatısını belirleyebiliriz: “Abisi kardeşine pasta yedirdi, süt içirdi, kitap okuttu” cümlesindeki fiiller ettirgendir. Çünkü bu cümlelerde özne (abi) ile ikinci kişi (kardeş, dolaylı tümleş) arasında nesne (pasta, süt, kitap) bulunmaktadır. Öte yandan aynı geçişli fiiller Kadıncağız, bir başına çocuğunu yedirdi, içirdi, okuttu cümlesinde bizce oldurgandır. Çünkü bu cümledeki çocuğunu kelimesi “nesne”dir ve fiillere “ne, kime, kim aracılığıyla?” soruları sorulamaz.

Tufan Demir, Türkçe Dilbilgisi adlı eserinde, “Geçişsiz Fiillerin Çatı Değiştirmesi” başlığında oldurgan fiilleri konu alır.

Demir, oldurgan fiilleri tanımlarken de alışlagelen tanımı tekrar ederek; geçişsiz bir fiilin kök ya da gövdesine –(i)t-, –(i)r-, –tir (–dir) eklerinden birinin getirilmesiyle geçişli hale getirildiğini belirtir ve bu eklerin aynı zamanda eylemden eylem yapan yapım ekleri sayıldığını ekler.¹²⁰

ağlamak → *ağla-t-mak*

uyumak → *uyu-t-mak*

üşümek → *üşü-t-mek*

erimek → *eri-t-mek*

pişmek → *piş-ir-mek*

yatmak → *yat-ır-mak*

kopmak → *kop-ar-mak*

gülmek → *gül-dür-mek*

uyanmak → *uyan-dır-mak*

binmek → *bin-dir-mek*

dolmak → *dol-dur-mak* Örneklerindeki gibi.

¹²⁰ Bkz. Tufan Demir, Türkçe Dilbilgisi, Kurmay Yayınları, Ankara, 2006, s.363-376.

Demir'in tasnifine benzer şekilde Hengirmen, Türkçe Dilbilgisi'nde ettirgen ve oldurgan fiilleri aynı başlık altında verir. Türkçede, oldurgan fiil eklerinin işlevinin, geçişsiz fiilleri, geçişli yapmak olduğunu tekrar eder. Fakat ettirgen ve oldurgan fiillerin aynı çatı ekleriyle yapıldığından birbirlerine çok karıştırıldığını vurgulamıştır.

121

Hengirmen, geçişsiz fiillere –dir, -r, -t çatı eklerinin getirilerek geçişli fiil haline dönüştürülmesinden oluşan fiillere oldurgan fiiller demiştir.

Ettirgen ve oldurgan fiiller aynı çatı ekleri ile yapıldığından birbirlerine çok karıştırılmaktadır. Bu nedenle iki fiili birbirinden ayırmak için izlenecek en sağlıklı yolun cümlelerin anlamına bakmak gerektiğini söylemiştir.

Genellikle dilcilerimizin ettirgen ve oldurgan ayırımına girmeyerek iki fiili yalnızca ettirgen fiil adı altında toplamışlardır.

Ancak, aşağıda vereceğimiz örnekler bu iki fiil türünün ayrılması gerektiğini göstermektedir. Bu iki çatı türü birbirinden kesin olarak ayrılmalıdır.

Fırça suya battı.

Ayşe fırçayı suya batırdı.

Birinci cümlede *batmak* eylemi geçişsizdir. İkinci cümlede bulunan batırmak eylemine –Ir ettirgenlik eki getirilmiştir. Ancak, Ayşe kalemi suya kendisi batırdığı ve özne işi başkasına yaptırmadığı için batırmak eylemi ettirgen değil, oldurgan eylemdir.

Bu konuda bir iki örnek daha verelim;

Ahmet, kitabıyla aşağı odaya indi. (geçişsiz eylem)

Ahmet, kitabını aşağı odaya indirdi. (oldurgan eylem)

Ahmet, kitabını aşağı odaya indirtti. (ettirgen eylem)

Zeynep, yiyeceklerle yan odaya geçti. (geçişsiz eylem)

Zeynep, yiyecekleri yan odaya geçirdi. (oldurgan eylem)

Zeynep, yiyecekleri yan odaya geçirtti (geçirttirdi). (ettirgen eylem)

Yemek pişti.

---

¹²¹ Mehmet Hengirmen, Türkçe Temel Dilbilgisi, Engin Yay., Ankara, 1998, s.214

Elif yemeği pişirdi.

Bazı fiillerde neden olma/ oldurma ayrımı görülebilir. Etkilenen özneli “piş- ” fiiline -(I)r biçimbirimi eklenince (piş-ir), yeni özne “neden olan” (=causative) işlevini taşır. Buna göre, oldurgan çatılar neden olma ilişkisi taşıdığından, aslında ettirgen çatı olarak kabul edilebileceği algısı yanlış bir kanıdır.

Yukarıdaki örnek cümlelerde pişmek fiili ettirgenlik eki alarak piş-ir-mek biçimine dönüşmüştür. Fakat meydana gelen pişirmek fiilinin ettirgen fiil olduğu tartışmalıdır. Çünkü Elif yemeği bizzat kendisi pişirmektedir, bu işi başkasına yaptırmaz. Cümlede pişmek eylemine gelen –Ir ek bu eylemi yalnızca geçişli eylem yapmıştır.

Oysa ettirgen cümlelerde özne işi yapan değil, yaptırandır. Bu cümlelerin gerçekten ettirgen olabilmesi için şu şekilde kurulması gerekir:

Elif yemeği annesine pişirtti.

Sezai Güneş oldurgan fiiller için; bir takım ekler getirilerek, geçişlilik derecesi arttırılmış fiiller olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda işi yapanın, hareketin gerçekleşmesine sebep olduğunu gösteren çatı demiştir.¹²²

Ahmet Topaloğlu ifadesiyle, öznenin, fiilin belirttiği işin yapılmasına sebep olduğunu gösteren çatı türü oldurgan çatı olarak adlandırılmıştır. Türkçede bu çatının, geçişsiz veya geçişsiz anlamı taşıyan fiillerle bazı geçişli fiillere –Ar-, -Ir-, -DIr-, -(I)t- eklerinden birinin eklenmesiyle kurulduğunu belirtmiştir. Örneğin; “*çık –ar- mak, gid –er- mek, uç –ur- mak, yatırmak, göçürmek, pişirmek, yedirmek, yağdırmak, bildirmek, konuşturmak, koşturmak, akıllandırmak, buluşturmak, uyutmak, ağlatmak, ürkütmek, korkutmak, akıtmak.*”¹²³

Topaloğlu bir de oldurgan fiil diye bir terimin varlığından söz eder ki bu da, oldurgan çatı ekleriyle yapılan fiildir. Örneğin inletmek, ağartmak, akıtmak, bitirmek, koparmak, düşürmek, barıştırmak, uyandırmak, bıktırmak, susturmak.

Yine sözlüklere baktığımızda ise Prof. Dr. Berke Vardar Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü’nde ise oldurgan çatı için, Türkçede geçişli değilken bir ek katılarak

¹²² Sezai Güneş, Türk Dili Bilgisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2. Baskı, 1996, s.190.

¹²³ Ahmet Topaloğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989, s.112.

geçişli duruma getirilen çatı türü denilmiştir. Vardar da tıpkı Topaloğlu gibi oldurgan fiil'in tanımını yaparak örnekler vermiştir.

Ömer Demircan Türk Dilinde Çatı eserinde oldurgan çatının öznel ilişki belirttiğinden söz eder. “Etkileyen'in” öznel ilişkiye geçtiğinde yükleme oldurma eklerinin katıldığını söyler. Kategorinin türünü özne yüklem ilişkisini “oldurma” ilişkisi olarak görülüp görülemeyeceğini sorgular. “Neden olma” ile aracı kullanılmaksızın “oldurma” ilişkisinin birbirinden ayrılması gerektiğini savunur.

Demircan'ın tanımdan hareketle öznel ilişkiyi aşağıdaki örneklerle gösterelim:

Mehmet hastalıktan öldü. > Hastalık Mehmet'i öl-dür-dü.

Mehmet Ayşe'ye gücendi. > Ayşe Mehmeti gücen-**dir**-di.

Demircan bu bahiste farklı kaynaklardan ayrıntılara yer vererek dış katılanların, fiilin gerçek bir katılanı olmadığı ileri sürüldüğü ve bu görüşün geniş onay gördüğünü vurgulamıştır. Oldurganlaşmış bir fiil, kendisine bir dış katılan bağlanmış olan fiildir. Bu çatının oluşumunda basit fiile etkilenen, yararlanan katılırsa, bununla sağlama/ neden olma anlatılmak istendiğini ifade etmiştir.

Demircan ettirgen oldurgan çatı ayırımında bu kategorinin katılan ilişkilerine göre incelenmediği için yalnızca biçimbirimlerin işlevlerine bakılarak bir tasnife gidildiğinden bahseder. Bunun da aktarma terim çevirilerinin sonucu olduğuna bağlar. Bu fiillerin ayırımında kendilerine özel olarak eklerle belirlenemediğini, çünkü kullanılan biçimbirimler ortak olduğunu belirtir.¹²⁴

Buna bakılarak oldurgan yalnızca anlama dayalı bir ayırım olabilir mi sorusu zihinlerimizde belirir. Bu durumda ettirgen ve oldurgan bir üst ayırım olarak tanımlanabilir. Alt ayırım da ise ayrılan noktanın cümleye ‘öge ekleme’ olabileceği ifade edilmelidir ki bu karmaşa sona erdirilebilsin.

Ettirgen fiil, doğrudan doğruya bir aracı kullanmak ile ilişkilendirilir. Oysa dilde bir de sağlama/ neden olma ilişkisi bulunmaktadır. Bu anlam, katılanlar arası bir ilişki ile anlatılabilir ki konuyu ele almak daha ayrıntılı bir açıklamaya imkân verebilsin. Bu bağıntının yükleme bir biçimbirimle işaretlenip yansımak zorunda olmadığını belirtmiştir.

¹²⁴ Bkz. Ömer Demircan, Türk Dilinde Çatı, Papatya Yay., İstanbul, 2003, s.17-35

Aşağıda neden olma ilişkisi bulunan çatı örnekleri gösterilmiştir:

Sular soğuktan dondu. (=donmasına neden oldu).

Soğuk, suları don-**dur**-du.

Ayşe Ece'den korktu.

Ece Ayşe'yi korku-**t**-tu.

Aracı - fiil ilişkilerin bir bölümü anlam, bir bölümü sözlük, bir bölümü de biçim ile ilişkilendirildiğinden onların ortak bir ölçü içine sığdırılması Türkçenin biçimsel özelliklerinin dikkatlerden kaçmasına neden olabilir.

Neden olmak

Kendi yapmak

Başkasına yaptırmak

Demircan, -(y)I sağla, -(y)A neden ol-, fiillerini içeren ya da ek almış yüklem arası ilişkilerde mantıksal karşıtlıklar için şu örnekleri vermiştir:

Ayşe yemeği pişirdi *ve onu kendisi pişirdi.

Ayşe yemeğin pişmesini sağladı *ve onu kendisi pişirdi.

Ayşe yemeğin pişmesine neden oldu *ve onu kendisi pişirdi.

Demircan dışsal-özne eklemeyi şu şekilde örneklendirir:

*Karga [peynir-i düş-]**ür**-dü. (Peynir düştü)*

(Karga peynirin düşmesine neden oldu)

*Çavuş [erler-i koş-]**tur**-du. (Erler koştu)*

Demircan örnekleri verdikten sonra önemli bir noktaya da temas eder. Özne işi yönetiyorsa da kendinin yapmayabileceği ihtimalini de hatırlatır. Bu şekildeki leksikolojik çatı kurulumunda doğrudan edimsel ilişkiden söz edilmez.

Buna göre işten etkilenen öznel fiillerde -(I)r neden olma anlamı taşıyorsa da içindeki gerçekleşmiş iş ile ilişkisel ayırım arasında doğrudan, birebir örtüşme sağlanır: “Ali Ayşe’yi kaçırdı” sözünün, öteki yan anlamlar dışında üç yorumu var:

“Ali Ayşe’nin kaçmasını sağladı” anlamıyla anlatım edimsel olarak Ayşe’ye göre, “Ali Ayşe’nin kaçmasına neden oldu” ise edimsel olarak Ali’den bakılarak

biçimlenir, “zorlama” anlamı taşır; iii. “*Ali Ayşe’yi (evlenmek için) kaçırdı*” içinde Ali, [+istemli,, +yapan] olarak “olduran” değil “olan” işlevlidir.

Yine aynı kitapta “Sözlüksel Göstergeler” başlığında “Neden olan” ve “sağlayan” öznelerin anlam ayrımlarını belirterek edimsel olarak fiil türeten işlevli cümleler kurar.¹²⁵

Neden olan özne, “*canlı*” nesneyle olumsuz anlamlar iletir. Cansız, araç-özne genellikle neden olamaz. Sağlayan özne ise, edimsel olarak canlı öznelerin olumlu anlam taşıyan eylemleriyle kullanılabilir.

- Adam köpeğin ölmesine neden oldu.
- Adam köpeğin ölmesini sağladı.
- Yağmur çimenlerin büyümesini sağladı.
- Yağmur çimenlerin büyümesine neden oldu.

Doğa olayları anlatımında edimsel açıdan bir kısıtlama vardır, eylemlerin olumlu yanı sağlamak ile, olumsuz yanı ise neden olmak ile anlatılmaktadır.

Demircan“Biçimsel Göstergeler” başlığında ise genellikle ettirgen olarak anılan biçimbirimlerin beş ayrı edimsel işlem yaptığından söz eder. Konumuzun dâhilinde olan kısım yani oldurgan temaslı fiiller yapan-özne ekleme işleminde incelenir. Fiilin doğal öznesi eğer ‘etkilenen’ işlevli ise, o cümleye öncelikle ‘yapan’ fonksiyonlu bir öge katmak gerektiği söyler. “*Önceki özne ya –y(I) ya da – y(A) nesnesi olarak yüklem öbeğine girer.*” Konunun daha iyi anlaşılması için şu örnekleri verir.¹²⁶

Yemek pişti. > **Ben yemek/yemeğ-i piş-ir-dim.**

Gömlek kurudu. > **Annem gömlek/gömleğ-i kuru-t-tu.**

Demircan cümleye dışsal öge adını verdiği öznenin katılmasıyla yapılan bu işlemi fiilin geçişli olup olmamasına bağlı olmadığı özellikle belirtir. Sözlüksel olarak geçişsiz her fiilin özne katan eklerle geçişlenebildiğini söyler. Örneğin; Koş> koş-tur buradaki amacın geçişlileşme değil fiile bir katılan ekleme olduğunu belirtir.

¹²⁵ Ömer Demircan, *Türk Dilinde Çatı*, Papatya Yay., İstanbul, 2003, s.31.

¹²⁶ Ömer Demircan, *Türk Dilinde Çatı*, Papatya Yay., İstanbul, 2003, s.32-50.

Türkçede olaya katılan sayısı çatısal eklerle düzenlenir. Fiile ya da olaya katılanlarla ilgili olarak iki türlü işlem yapılır. Birinci düzenleme ile fiile katılan sayısı (yapan ekleme, etkilenen ekleme, ettiren ekleme, zorlayan ekleme işlemi ile) arttırılabilir. Bu tür işlemlere Demircan ilişkisel çatılama demiştir.

Çatı, olaya katılanların metne giriş- çıkışlarını belirler. Türkçede geçişlilik “nesnesi” olan ya da iki katıanlı fiillere ya da fiil girdilerine göre belirlenebilir. Türkçede geçişlilik yapısal değil, ancak kavramsal bir ayrım olabilir. Katılanlar ile fiil arasındaki ilişkiler sözcük-altı, yani sözlüksel girdi düzeyinde ele alınmalıdır. Türkçede “geçişlilik”e dayalı çatısal bir işlem yok denebilir. Geçişli kavramı gül>güldür ilişkisine göre çalışıyor da, neden güldür>gül ilişkisine göre çalışmıyor? Örneği konuyu açıklamak açısından yeterlidir.

Araştırmacılar ilk önce cümledeki gerçek yapıyı fark etmeli daha sonra, yabancı dillerden aktarılmış ayrıntılara yoğunlaşmalıdırlar. Yapının bütünü görmeyip de yalnızca çeviri terimlere Türkçeden örnek seçen yazılar birer inceleme sayılabilir mi? Bu soru diller arası ortaklık kapsamında yanıtlanabilir mi?

Taşıdığı anlama göre, her fiile doğal katılanları dışında iki üç öge daha eklenebilir. Ondan sonra ise, -Dir ekiyle ayrıca “zorlama” kavramının yüklenmesidir. Öyleyse geçişliliğin Türkçede yapısal mı yoksa biçimsel mi olduğu hâlâ tartışmalı bir husustur.

Fiilin geçişli olması nesnesi olup olmamayı kapsayan bir ayrımdır. Bir fiilin nesnesi varsa geçişli, yoksa geçişsizdir. Dilbilgilerinde nesne ya “öznenin fiilinden etkilenen” Gencan¹²⁷, veya “fiilden etkilenen” Ergin¹²⁸, Banguoğlu¹²⁹ ad ya da varlık olarak tanımlanmaktadır. Birinci tanım çok zayıf kalırken, doğru gibi görünen ikinci tanım da etkilenmeyi -ø-, -(y)I, -(y)A durum eklerine bağladığı için, yapılan incelemelerde bu ayrım bütün olasılıkları içermemektedir. Bununla birlikte, Türkçede özne ile nesne yalnızca fiili yapan yönünden ayrılmaz. O bakımdan ilişkiler Türkçeye göre yeniden belirlenip terimsel isimlendirmede değişikliğe gidilmelidir.

Geçişliliğin cümlede tanımı; fiilden etkilenen bir ögenin bulunması mı? Yoksa fiilden etkilenen doğal ya da -( ) I/A durumlu bir ögenin bulunması mıdır? Türkçe

¹²⁷ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK Yay., Ankara, 1979, s.64.

¹²⁸ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul, 1983, s.267

¹²⁹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK yay, Ankara, 1995, s.409

açısından geçişliliği yalnızca bu iki tanıma bağlamanın betimlemede yanılgılara, karışık anlatımlara yol açtığı söylenmektedir.

Bütün bu tanımları bir iki örnekle verecek olursak;

Fiilin öznesi “etkilenen” işlevli de olabilir: Çocuk köpekten korktu.

Burada “kork” fiili ussal/duygusal bir fiil olarak tanımlanıp sözde betimlenir.

İkinci cümle nesnesi bulunmadığından geçişsizdir. Üstelik bu fiil Türkçede (bitir>bit) şeklinde işlemektedir. Çünkü etkilenen bir öznesi bulunan kimi basit fiilli cümlelere çatı ekleri yardımıyla sonradan “eyleyen/etkileyen” öge eklenebilmektedir.

Ece yemeği bitirdi.

Bu durumda etkileyeni yani bir nesnesi bulunan aşağıdaki cümlelerin fiilleri geçişsiz mi sayılacak? Fiil kök ve tabanlarının oluşumunda “geçişlilik” yapısal/biçimsel bir ölçüt mü? Fiil cümlesi incelendiğinde bunun biçimsel değil, doğal ilişki ile belirlendiği, bu özelliğin sözcüklere değil sözlüksel anlam girdilerine yansıdığı görülür.

Yumurta güneşte pişti.

Çiçek güneşe döndü.

Sular soğuktan dondu.

Top direktten döndü.

Verilen cümlelerden de anlaşılacağı üzere, demek ki Türkçede “geçişlilik” özneye göre belirlenmemektedir.

N.E. Uzun, Dilbilgisinin Temel Kavramları’nda dilbilgisel oldurganlıkta tipik olarak, gerçekleşen fiilin geçişsiz ise yönelme durumu eki (-e/-a) aldığını söyler.¹³⁰

Cem biraz bekledi > Ben Cem’i biraz beklettim.

Cem süt içti. > Ben Cem’e süt içirdim. Örneklerindeki gibi.

Comrie evrenselliklerle ilgili ünlü eserinde dünya dillerinde *causative* fiilleri farklı ifade şekillerini irdeler. Yazar, üç tür yapıdan söz eder. Aslında Comrie *ettirgen* terimini kullanır, biz, verdiği örneklerden yola çıkarak konumuza uygun şekilde anlatmayı uygun gördük.¹³¹

¹³⁰ Bkz. Nadir Engin Uzun, Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar, (Yayımlayan: Mehmet Ölmez) Kebikeç Yay., İstanbul, 2004, s.202-203

¹³¹ Bkz. Bernard Comrie, Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi, (Çeviren: İsmail Ulutaş), Hece Yayınları, Ankara, 2005, s.209-231.

1. Morfolojik (yapıbilimsel) oldurganlık: öl- > öl-dür-
2. Leksikolojik (sözcükbilimsel) oldurganlık: to die “ölmek” > to kill “öldürmek”
3. Sentaktik (sözdizimsel) oldurganlık: to die > to cause to die “ölüme neden olmak”

Öncelikle, en sık karşılaşılan ve tercih edilen çatı oluşturan yapıyı yani morfolojik çatıyı inceleyelim. Comrie’nin söylemiyle, morfolojik oldurganlık belirgin olarak iki özelliği bünyesinde barındırır. İlk olarak morfolojik vasıta ile yani biçimbirim ekleme ile veya dilin kullandığı diğer morfolojik tekniklerle, oldurgan olmayan yüklemle ilişkilendirilmesidir. Türkçeden örneklendirecek olursak, -t ve -Dir ekleri (ünlü uyumuna göre dal şekillere sahip) hemen bütün fiillere eklenerek onların ettirgen biçimlerini meydana getirir. öl-, öl-dür; gör-, göster- gibi.

İkinci bir husus ise, ettirgen olan veya olmayan yüklemelerin ilişkisini kurma aracılığıyla işlek olmasıdır. Comrie Türkçenin bu ideal görülen tipe çok yaklaştığını söyleyerek, herhangi bir fiil ile bunun oldurgan biçiminin üretilebileceğini vurgulamıştır.

Leksikolojik açıdan örneğin kill’in, die’den türemiş olduğuna dikkat çeker. Aslında bu tartışılardursun bu iki fiil arasında yapısal açıdan hiçbir ilişki olmadığını belirtir. Comrie bu durumun bizi ayrı bir yapıya yani sözlüksel oldurganlığa götürdüğünü söyler. İngilizceden kill ve die, Rusçadan ubit ‘öldürmek’ ve umeret ‘ölmek’ düzensiz çiftlerini örnek olarak verir.

Morfolojik çatı ile sözlüksel çatı arasında iç içe geçmiş yapı örnekleri bulunabileceğini de söylemiştir. Bu durumun sebep ve etki ifade eden yüklemeler arasındaki ilişkiyi de açığa çıkardığını söyler. Mesela İngilizcede birçok ettirgen yapının fiilde bir değişiklik söz konusu olmadan elde edilebileceğini örneklendirir. Melt ‘erimek’ (geçişsiz), ‘eritmek’ (geçişli)’. Bu durum aşağıdaki verilen örneklerde açıkça görülür.

John tried to melt the glass, but it wouldn't (melt)

‘John bardağı eritmeye çalıştı, ama o erimiyordu.’

John tried to kill Marry, but she wouldn't (die)

‘John Marry’yi öldürmeye çalıştı, ama o ölmüyordu.’

Kerimoğlu da Comrie'den etkilerle benzer bir tasnif yaparak Türkçe'den örnekler.¹³²

Bizce bu tasnif *oldurganlık* için şöyle olmalıdır:

1. Morfolojik oldurganlık (-zir-, -It-, -Ar-, -Ir-, -t-, -Dir- ekleriyle) : *öl-* > *öl-dür-* , *küstür-*, *söndür-*....

2. Leksikolojik oldurganlık:

a. Tamamen farklı fiillerle: *gir-* > *sok-*

b. Türkiye Türkçesi için farklı sözlük öğeleri haline gelmiş fiillerle: *öğren-* > *öğret-* , *avun-> avut-*, *donan-> donat-* gibi.

c. Birleşik fiillerle: *kaybol-* > *kaybet-*, *çıkarmak*, *düşüreyazmak*, *çözdürüvermek*, *zannetmek*, *kaçırırvermek* gibi.

3. Sentaktik oldurganlık:

a. “Sağla-, neden ol-” fiilleri ile: Rüzgâr yaprakların dökülmesine neden oldu. / dökülmesini sağladı.

“Aracılığıyla, tarafından” fiilleri ile kullanımda ettirgenlik anlamı devreye girmektedir.

Görüyoruz ki yükleme getirilen çatı eki cümlelerin öğelerinin artmasına neden olmuştur.

Oldurganlığı eklerle yapılamayan fiiller, O. N. Tuna tarafından “Türkçede Transitive – Causative ‘Geçişli-Ettirgen’ Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü” adlı makalede ele alınmıştır. Tuna “ettirgen şekillerle aynı kökten gelmeyen veya geldikleri anlaşılmayan fiiller” başlığında : “gel-/ getir-, git-(1)/ gönder-, gör-(1) / göster-, götür- / (ile, birlikte) gönder-, görün-, gözük- / (kendini) göster-” örneklerine yer verir.¹³³ Görüldüğü üzere bazı fiiller biçimbirimlerle oldurgan yapılamamaktadır. Bir fiilin oldurgan biçimi, başka bir fiil olabilmektedir. Anlam burada tek belirleyici kıstas değildir. Fakat anlama göre farklı oldurgan şekillerin meydana gelmesi dikkat çekicidir.

¹³² Bkz. Caner Kerimoğlu, “Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik”, Turkish Studies, 2009, C:4, S:8, s. 1734-1745.

¹³³ Bkz. Osman Nedim Tuna, “Türkçede Transitive — Causative "Geçişli-Ettirgen" Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü". İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XXIV- XXV: 1986, s.381-427.

Bu da demektir ki oldurganlıkta anlam göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Oldurganlığı yalnızca morfolojik bir kategori olarak değerlendirmek yanlıştır.

Özet olarak oldurganlığın tanımlarında göz önünde bulundurulan hususları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1. Geçişsiz fiilleri geçişli yapma
2. Eyleme yeni bir sözlük anlamı kazandırma (biçimbirimler vasıtasıyla)
3. Eylemin yapılmasına sebep ve aracı olma (Özne eylemin belirttiği işin yapılmasına neden olur)

Oldurganlığı biçimbilimsel yönden tüm bu anlam bağıntılarının fiil üzerinde işaretlenmesi olarak izah edebiliriz.

Cengiz Tosun Türkçede, geçişsiz fiilleri geçişli yapmak için oldurganlık ekleri getirilirken ettirgen yapıda da benzer eklerin kullanılmakta olduğunu belirtmiştir. Makaleye göre, İngilizcede pek çok fiilin hem geçişli hem de geçişsiz özellikler gösterilebiliyorken, Türkçede bir fiilin geçişsiz olması durumunda onu geçişli yapmak için bazı eklerin getirilmesi gerektiği vurgulanır. İngilizcede Türkçedeki oldurgan görünüşe karşılık bağımsız fiiller bulunduğunu ya da ayrı bir seçenek olarak let ve make gibi yapılardan yararlanıldığını anlatmıştır.¹³⁴

Oldurganlık gösteren cümleleri şu örneklerle verir:

1. Çocuğu doyurdum.	→	I fed the baby.
2. Arabayı yol ortasında durdurdu.	→	He stopped the car in the middle of the road.
3. Eteğini kısalttı.	→	a. She shortened her skirt. b. She made her skirt short.
4. O sorunu bize duyurdu.	→	a. He let us know about that matter. b. He notified us of that matter.
5. Çocuğu güldürdün.	→	You made the child laugh.
6. Köpeği öldürdüler.	→	They killed the dog.

Tosun'un verdiği örneklerden de anlaşılacağı üzere Türkçedeki oldurgan durumlara karşılık İngilizcede tamamen bağımsız fiiller bulunmakta (fed, stopped, shortened, notified, killed gibi) bazı durumlarda ya da ikinci bir seçenek olarak "let"

¹³⁴ Cengiz Tosun, "Türkçe ve İngilizcedeki Oldurganlık ve Ettirgenlik Görünüşleri", Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1988, S:3, s.132.

ve "make" gibi fiillerden yararlanılarak oldurgan görünüş elde edilebildiğini söylemektedir. Onun bu görüşleri terimin anlam ayrımı bakımından oldukça önemlidir. Özetlersek, fiilden fiil yapan ekler fiil tabanından fiil türetirler. Bu eklerin aspekt adı verilen özel görünümleri olduğu birçok eserde verildiği gibi belirtilmiştir. Çatı ekleri almayan fiillerin bir kısmının çatı niteliği taşıyabildiğini bu bağlamda aslında daha önce de sözünü ettiğimiz sözlüksel çatı'ya değinir. Bu nedenle özellikle konumuz olan oldurgan çatı kategorisini; leksik, biçim bilgisel ve söz dizimsel olmak üzere üç düzlemde değerlendirmek gerekir.

Verilen bilgilerden hareketle örneğin,

- Kışlık kıyafetleri dolaba kaldırdı. (Sözlüksel bakımdan oldurgan)
- İşlerini evinde sürdürüyor. (Dilbilgisel bakımdan oldurgan)
- Annesi, ninni söyleyerek bebeğin uyumasını sağladı. (Söz dizimsel bakımdan oldurgan)

Cümleleri üzerinden oldurganlık anlamı sezilmektedir.

Tosun, iki çatı arasındaki karışıklığın çözümüne ilişkin görüşlerin, uygulamada amacına ulaştırılamadığını, bu dilbilgisi sorununa kalıcı çözümler oluşturulamadığını belirtmiştir.

Funda Kara "Oldurganlık ve Ettirgenlik Çatı Eklerinin İşlevleri" bildirisinde tezimizin de çerçevesini oluşturan işlevleri maddeler.¹³⁵

Kara'nın ortaya koyduğu maddelerde, oldurgan çatılı gövdelerde ekin birincil işlevinin, geçişsiz-dönüslü veya geçişsiz-oluş fiil gövdelerini yapma anlamıyla geçişlilik fiillerine dönüştürmek olduğu söylenmektedir.

Bu yaklaşımları ve varsayımlarını tek tek incelemek yerinde olacaktır. Meselâ:

Etler pişti. → geçişsiz-oluş bildirir.

Fatma yemeği piş-ir-di. → geçişli-kılış bildirir.

Buna göre, Piş- geçişsiz bir fiildir; ama aynı zamanda olma anlamı da bildirmektedir. Fiili pişir- yaptığımızda oldurgan olur; yani yapma bildirir. Ayrıca geçişsiz fiiller oluş da bildirir, yapma da bildirirler.

---

¹³⁵ Funda Kara "Oldurganlık ve Ettirgenlik Çatı Eklerinin İşlevleri". Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 2016, C:5, S:3, s.1204-1215.

İkinci bir işlev, oldurganlık eklerinin, hareket bildiren geçişsiz-etken çatılı fiil gövdelerini de geçişli kılışa çevirebildiğidir.

Sürücü durmamış. → geçişsiz-etken

Sürücüyü dur-dur-mamış. → geçişli-kılış

Örneklerinde fiilin anlam özelliklerinden hareket bildiren fiil olan dur- fiil gövdesine gelen dur- biçimbiriminin fiil gövdesini kılış fiiline dönüştürdüğü görülmektedir. İkinci örnekte yapan bir özne vardır ve bu işten etkilenen bir nesne bulunur. Nesne bulunduğu için bu fiiller geçişli fiillere dönüşmüştür diyebiliriz.

Sıfır (ø) biçim birimini alan edilgen fiillerde de oldurganlık biçimbirimleriyle, geçişli-kılış fiili yapılabilmektedir.

Taksi durmamış. → geçişsiz-edilgen

Taksiyi dur-dur-mamış. → geçişli-kılış

Buradaki bahsedilen edilgenlik eki sıfır biçim birimiyle gösterilmelidir: dur-ø-ma- mış. Özne de yapan özne değil, sözde öznedir; çünkü dur- fiilini gerçekleştiren başka bir özne vardır.

Söz konusu çatı ekleri; tek eyleyenli¹³⁶ fiillere gelerek bunları kılış fiillerine dönüştürürken öge sayısını ikiye katlarlar. Bu durumda birinci eyleyen ‘özne’, ikinci eyleyen ‘nesne’dir:

Ekipler olay yerine ulaşmış.

Ekipleri olay yerine ulaş-tır-mışsınız.

Tek eyleyen → Ekipler: Özne   1. eyleyen → Siz: Özne

Tek eyleyen → Ekipler: Özne   2. eyleyen → Ekipleri: Nesne

Burada bahsi geçen ikinci eyleyen yani, nesne aslında içe yerleşik özne’dir.

Oluş fiilleriyle kurulan çatılarda ve sözlüksel edilgen yapılı yüklemlerde özne tek eyleyenlidir.

¹³⁶ <https://tr.wiktionary.org/wiki/actant>, 18.05.2018.

Aktif özneli ya da ve nesne alamayan fiillere gelen oldurganlık eklerinin, geçişsiz çatıdaki özneyi fiile konu olan nesne şekline, geçişli-kılış fiil tabanındaki özneyi de aracı eyleyene dönüştürdüğünden bahsedilmiştir.

Gürültü çıkarmayın, çocuğu yeni uyu-t-tum. (uyutan: ben; uyuyan: çocuk)

Bizi kilometrelerce yürü-t-eceklermiş. (yürüten: onlar; yürüyen: biz)

Oldurganlık eklerinden /-Dİr-/ eki, çoğunlukla /-(I)ş-/ çatı ekinden sonra gelerek fiilin ardı ardına veya sıklıkla yapıldığını ifade eden gövdeler oluşturur. Koş(uş)tur-, serp(iş)tir-, araştır-, soruştur-, ovuştur-, karıştır-, itıştır-, atıştır-, çekiştir-, kırıştır- vs. sıklık anlamı veren çatılardır.

Ofis işleri, bütün gün koş-uş-tur-uyorum işte! Serp-iş-tir-iyordu kar soğuk gece yarısı.

Çatı eklerinin üst üste kullanılabilmeleri Türk dilinin ifade gücünü ekler vasıtasıyla arttırılması açısından güzel bir özelliktir. Burada da fiil tabanı üzerine gelen çatı eki o tabanı iki şekilde etkilemektedir. Çatı biçimbirimini almış fiil pekiştirilmiştir. Oldurganlık ekleri edilgen eki hariç, uygun düşen fiil kök ve gövdelerine getirilebilir.

Oldurganlık ekleri, art arda tekrar eden hareket fiillerine gelince de fiil gövdesine fiilin çabuk, çok hızlı bir şekilde gerçekleştiği anlamını yüklerler:

Tüm yiğitler cenge gider gibi at koş-tur-dular.

Küçük bir çınar ağacının altında kümelenmiş gruba doğru seğir-t-ti.

Son olarak, oldurganlık ekleri kalıplaşarak, birleşik fiiller yardımıyla atasözleri ve deyimlerin oluşmasında görev alırlar:

Hafif atla-t-, yelkenleri suya in-dir-, gözden kaç-ır-, aba altından sopa göster-, ağız kalabalığına getir-, baklayı ağzından çık-ar-, bin dereden su getir-, bir bardak suda fırtına kop-ar-, dikiş tut-tur-, dışinden tırnağından ar-tır-, efkâr dağıt-, ekmeğini taştan çık-ar-, har vurup harman sav-ur-, mahalleyi ayağa kaldır-, şaka kaldır-, şamata kop-ar-, saç ağart-, taşı sıkça suyunu çık-ar-, yağmur yağarken küpünü dol-dur-¹³⁷

Tanım ve tasniflerden yola çıkarak, oldurgan çatı için, geçişli ve geçişsiz fiillerin ettirgenlik ekleri olarak bilinen –Ar-, -Dİr-, -(I)r-, -(I)t- gibi ekleri alarak

¹³⁷ <http://www.dilbilgisi.net/sozlukler/deyimler-sozlugu/>, 18.05.2018.

öznenin işi kendi yaptığı ya da öznenin nesne üzerinde doğrudan etkili olduğu çatı türü denilebilir.

Tablo 1: Taranan eserlerde oldurgan çatıya değinen, alt başlık altında veren ve hiç değinmeyenler

Oldurganlık çatısına eserlerinde hiç yer vermeyenler	Oldurganlık çatısına eserlerinde başka başlıklar altında veya farklı isimlendirmeye yer verenler	Oldurganlık çatısını müstakil başlık altında ele alanlar
Doğan Aksan Neşe Atabay Jean Deny Ahmet Cevat Emre Süer Eker Muharrem Ergin Nurettin Koç Zeynep Korkmaz Hamza Zülfikar	Tahsin Banguoğlu Hikmet Dizdaroğlu Haydar Ediskun Tahir Nejat Gencan Sezai Güneş Kerime Üstünoğlu Osman Nedim Tuna	M. Kaya Bilgegil Erdoğan Boz Muhsine Börekçi Tufan Demir N.Demir- E.Yılmaz Fatma Erkman-Akerson Mehmet Hengirmen Ayşe İlker Funda Kara Mazhar Kükey Ahmet Topaloğlu Berke Vardar Bilal Yücel Ferhad Zeynalov

3. BÖLÜM

OLDURGANLIK BİÇİMBİRİMLERİ

Önceki bölümlerde belirttiğimiz örneklerden görüldüğü üzere, basit cümle yapısından oldurgan çatı görünümüne geçişte, yüklem in ifade ettiği fiilin yapısında değişiklikler oluşmuştur. Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarında oldurganlık biçimbirimleri çoğunlukla çatı başlığında irdelenmiş ve biçimbilim esasına dayanarak araştırılmıştır. Bu çatı kavramı üzerinde farklı bakış açılarının olduğu muhakkaktır ancak çatılarda kullanılan ekler hususunda genel itibarıyla görüş birliğine varılamamıştır.

Oldurgan çatıyı, öznenin, nesne üzerinde doğrudan etkili olduğu çatı olarak tanımlamıştık. Genellikle geçişsiz fiillere –Ar-, –Ir-, –Dir-, –(I)t- eklerinden biri getirilerek kurulan bu çatıda cümleye, yönelme halinde “aracılığıyla” işlevinde başka bir özne katılamaz.

Oldurganlık anlamıyla gerçekleşen çatı görünümü, dil bilgisel, sözlüksel ve de söz dizimsel içerikli üç düzlemde ele alınmalıdır.

Dil bilgisi kitapları ve dil bilgisi terimleri sözlüklerinden yola çıkarak genel bir yargı tümcesi biçimine sokarsak: Aslında geçişsiz çatıdayken –Ar-, –Ir-, –Dİr-, –(I)t- biçimbirimlerinden uyanına göre birisiyle geçişli duruma getirilmesiyle oldurgan fiiller oluşur.

Sözdizimsel çatıda oldurgan yapıya geçişte yüklem ifade ettiği fiilin yapısında farklılıklar meydana gelir. Bu farklılıklar fiilin belli biçimbirimler alması şeklindedir. Söz konusu ekler oldurganlık ekleridir. Oldurganlığı ifade ederken kullandığımız ekler–Ar-, –Ir-, –Dİr-, –(I)t- çatı ekleridir.

TT.’nin işlek oldurgan çatı şekilleri –(I)t- ve –Dİr- biçim birimleridir. Diğer oldurgan çatı şekli olan –(I)r-, –Ar-, ve –zir daha az işlektir. Türkçede aynı yapıda ekler üst üste gelebilirken; ancak, aynı işlevde ekler üst üste gelememektedir.

Aynı yapı ve işlevde iki ekin üst üste gelmesi durumunda gereksiz kullanım ortaya çıkar. Bu da pleonasm denilen söz uzatımına yol açar. İki den fazla üst üste kullanıldığı durumlarda önemli bir anlam değişikliği yaratmadığı gibi, yalnızca ettirgenlik işlevinde kuvvetlendirme ve pekiştirme fonksiyonu görür.

Oldurgan çatı eklerinin üst üste gelme durumları aşağıdaki tablo ile örneklendirilmiştir.

Tablo 2: Türkiye Türkçesinde Oldurgan Çatı Eklerinin Üst Üste Kullanılabilirlik Durumlarına Örnekler

Egeçişsiz- (I)n- D(I)r-	Egeçişsiz- (I)ş- D(I)r-
sığ-ın-dır- dola-n-dır- acı-n-dır-	koş-uş-tur- değ-iş-tir- yat-ış-tır-

–(I)t- ve –Dİr- ekleri örneklerine çok sık rastlanmasa da aynı fiil tabanına gelebilir: azıt-/azdır-, sapıt-/saptır- gibi.

Geçişsiz fiillerden türetilen oldurgan fiillerin ek alarak daha çok bir geçişlileşme durumu üzerinde durulmuştur. Geçişsiz fiillerle kurulan oldurgan fiiller fiilin üye yapısına üye eklenmesini gerektirir.

Bebek uyudu.

Anne bebeğini uyuttu.

Bu örneklerde tümceye giren bu yeni öge yalın durumda ve özne konumundadır. Bu cümlelerin ilkinde uyuma fiilini bebek gerçekleştirmekte, ikincisinde özne değişmekte, çocuk nesne durumuna gelmektedir. Özne, fiilin olmasını sağlayan vazifesindedir.

Kerime Üstünova, fiile getirilen {-t-}, {-Dİr}, {-r-}, {-Ir}, {-Ar}eklerinin, geldiği fiille özne arasındaki ilişkiyi düzenlediğini söyler. Yapanın yanı sıra bir de yaptıranı gündeme getirdiğine işaret eder. Geleneksel dil bilgisinde oldurganlık eki, ettirgenlik eki, geçişlilik eki terimleriyle karşılanan bu eklere “yaptırım eki”; bu eki alan fiile de “yaptırımlı fiil” demeyi önermektedir.¹³⁸

Üstünova’nın yaptırımlı adını verdiği bu geçişsiz oluş fiilleri, iki değerli(valence)dir. Kurduğu cümlede {-Ø}, {-I /-Ø}¹³⁹, ekleriyle çekimlenmiş adlar ister. (Birincil özne, ikincil özne)

Aşağıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere, bu fiillerin oluşturduğu cümlelerde iki bazen de üç zorunlu öge olur. Başka bir deyişle bu geçişsiz fiiller iki veya üç katılanlıdır.

Canan çocuk doğurdu.

Canan-Ø: (ad +birincil özne durumu eki) birincil özne (“*doğur-*” işini yapan / “*doğ-*” fiilini yaptırان)

çocuk-Ø: (ad +ikincil özne durumu eki) ikincil özne (“*doğ-*” işini yapan)

doğurdu: yaptırımlı, geçişsiz oluş

fiili Çocuk doğdu.

çocuk-Ø: birincil özne (“*doğ-*” fiilini yapan)

doğdu: geçişsiz, oluş fiili

¹³⁸ Bkz. Kerime Üstünova, “Yaptırımlı Fiillerin Dilde Kullanımı”, Leyla Karahan Armağanı, Akçağ Yayınları, Ankara, Armağan Kitaplar: 3, 2013, s.851-860.

¹³⁹ {-Ø}, {-I /-Ø} işareti, birincil öznenin sıfır biçimbirimli, ikincil öznenin (nesnenin) de ya sıfır biçimbirimiyle ya da belirtme durum (dizim) eklerinden birini almış olması gerektiğini ifade etmektedir.

Oluş bildiren fiiller, geçişsiz oldukları ancak oldurgan çatı eklerinden {-t-},

{-Dİr}, {-r-}, {-İr}, {-Ar} birini aldıktan sonra yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi sıfır biçimbirimi ya da belirtme ekleriyle çekimlenmiş isimlerle birlikte bulunabilir. Geleneksel dilbilgisinde bu ekleri alan isme ekin işlevine bakılmadan nesne denildiğinden {-t-}, {-Dİr}, {-r-}, {-İr}, {-Ar} eklerine de geçişlilik eki adı verildiği ve çeşitli kaynaklarda bu eklerin, geçişsiz fiili geçişli yaptığının ifade edildiğini görmekteyiz. Oysa geçişlilik ve geçişsizlik, fiilin bünyesinde var olan ve asla değiştirilemeyecek bir özelliği olduğundan bahsetmiştik. Geçişsiz bir fiil, daima geçişsizdir ve hangi eki alırsa alsın asla geçişli hâle getirilemez.

Bu noktada oldurganlık kavramını fiili gerçekleştirci öznenin üzerinden değerlendiren çalışmalara da değinecek olursak;

Konuyu aynı ilişkide ele alan Osman Bolulu, Türkçedeki öznelerin, anlambilimsel bakımdan ayrı bir sınıflamasını yapar.¹⁴⁰ Bu sınıflama sonucunda on değişik özne türünden söz eder. Bu tasnifte 7. başlık olarak, yaptırıcı özne'ye değinir.

Bolulu, terimi tanımlarken; Geçişsiz fiil yerine etkisiz veya nesnesiz demeyi uygun görür. Etkisizden geçişliye (etkiliye) dönüştürülmüş fiillerin özneleri yani yaptırıcı özneler, edimi kendisi gerçekleştirir. Bu tür fiillerin bulunduğu tümcelerde kesinlikle dolaylı anlatımla da olsa nesne vardır. Bu tür fiillere oldurgan fiiller denmiştir.

Örneğin; “Annesi çocuğu bahçede gezdirdi.” Tümcesinde derin yapıda fiili yapan “çocuk” (nesne) değil, anne (özne) dir.

Günay, Lucien Tesnière'nin yapısal sözdiziminde özne kavramından söz eder. Lucien Tesnière'nin sınıflandırmasına göre özne, tümcenin actant premier'i¹⁴¹ anlamsal yapının hareket noktasıdır. Mantık ve anlam bakımından fiilin çıkış noktası özneye dayandırılmıştır. Günay, Fransız Dilbilimci'nin 1965 yılında yazdığı Yapısal Sözdiziminin Öğeleri (*Elements De Syntaxe Structurale*) adlı kitabında tümceyi bir tiyatro oyununa benzettiğini söyler. Bu durumda tiyatronun: oluş (fiili) – edenler (kişileri) (fr. *Acteurs*) ve – tümleyenlerinin (fr. *Circonstances*) tümcedeki karşılıkları: Fiil (*verbe*) – eyleyenler (fr. *Actants*) ve – tümleyenlerdir.

¹⁴⁰ Osman Bolulu, “Fiiller ve Özneler Üzerine Bir Anlam İncelemesi”, Türk Dili Dergisi, İstanbul, 1992, S. 32, s.46-52.

¹⁴¹ Birinci eyleyen (özne)

Geleneksel dilbilgisi ve dilbilimin birçok kuramında (yapısalcılığın, işlevselciliğın, dağılımcılığın, üretici dilbilgisinin ve sözceleme kuramının hemen hemen hepsinde) özne ile ilgili tanımlar olduğunu belirtmiştir.

Öznenin, bir cümledeki yüklemi/fiili yapan, bir başkasına yaptıran ya da yüklemden etkilenen cümle ögesi olduğu bilinmektedir. Kısaca özne mutlaka bir şekilde yüklemle ilgilidir. Cümledeki yüklemın anlamsal içeriğı, öznenin yüklemle ilişki düzeyini ortaya koyar.¹⁴²

Her yüklem fiil belirtmez, bazısı öznenin bir durumunu ya da özelliğini belirtir, bazen de öznenin bir başkasına yönelik istek ya da dileğini belirtir.

Her dilbilgisi kitabında cümlelerin kurucuları olarak ilk incelenen tümce birimi öznedir. Geleneksel dilbilgisi bağlamında özne; yüklemın belirttiğı fiili yapan ya da fiile maruz kalan tümce ögesidir.

Sonuç olarak yaklaşımların hepsinde özne bir sözcenin, cümlelerin, fiilin ya da bildirimin temel ögesidir. Bir cümledeki yüklem de özneyle ilgili bir durumu, bir fiili açıklar. Tesnière'in de benzer şeyler söylediğinden, öznenin, oluşun birinci eyleyeni olduğunu belirtilmektedir.

Kısacası cümle içindeki her öge özneye ve öznenin yaptığı fiile göre yer alır, her cümle ögesi özne – yüklem, ilişkisine göre değerlendirilir.

Buradan sözü Üstünova ve Bolulu'nun yaptırıcı öznesine bağlayacak olursak; Oldurgan çatılardaki fiil yüklem olduğunda yaptırıcı özne ile uyuşur. Ettirgen çatıdan farkı ikincil eyleyenin gerçek bir nesne olmasıdır. Bu durum da birincil fiil de sebep olan'dır. Oldurgan çatıdan özne yaptırıcı özne'dir, nesnenin kendisi de derin yapıda özne'ye döner.

Geleneksel dil bilgisinde {-t}, {-Dİr}, {-r}, {-İr}, {-Ar} ekleri oldurganlık, ettirgenlik ekleri olarak adlandırılmıştır ve işlevleri bakımından nesneyle ilişkilendirilir. Oysa söz konusu ekler, birincil öznenin ayrı olarak dışsal özne eklemek üzere belirli kurallara göre fiiller üzerine gelir. Bu nedenle özne- yüklem ilişkilerini düzenlemekle yükümlüdürler ve nesneyle uzaktan yakından ilgileri yoktur.

Oldurgan çatıyı kurduğu söylenen eklerin belirli işlevleri vardır. Bu ekler fiile öge katıldığını ifade eden eklerdir. *Doy-*, *piş-* gibi olma bildiren fiiller, özne eklemeye

¹⁴² V. Doğan Günay, "Fiili Gerçekleştirici Öznenin Kimliği ve Gücü", Dil Dergisi, 1998, Sayı: 72. s.7.

oldurgan hale gelmez çünkü bu fiillere olduran özne gerekmektedir. Oldurma işi, canlı bir yapana ya da aracıya dayanmak zorundadır. Cümleye özne ekleme işlemi, fiilin geçişli olup olmamasına bağlı değildir.

Cümleye yaptıran özne eklemek üzere görevlendirilen {-t}, {-Dİr}, {-r}, {-Ir}, {-Ar} eklerinden uygun olanı, geldiği fiile yaptırım görevi yüklemesi sebebiyle bu çatı eklerine yaptırım eki de denilmiştir.

Bir fiile yaptırım gücü yüklemenin çeşitli yolları vardır. Yaptırım, morfolojik yöntemle yapılabileceği gibi leksik, sentaktik yöntemlerle de yapılabilir.

Üstünova, yaptırımlı çatının, Türkiye Türkçesinde en çok kullanılan, morfolojik çatı olduğunu ve özne-yüklem arasındaki ilişkiyi düzenleyen eklerle gerçekleştirildiğini söyler. Bu iş için ettirgenleştirme, oldurganlaştırma terimlerinin de yaygın olarak kullanıldığına dikkatleri çeker. Yaptırımlı çatının morfolojik yöntemle gerçekleşmesi, biçimbirimler aracılığıyla olur. Tam bu noktada önemli bir tırnak açarak; anlamsal olarak da hareketin bir başkası tarafından – isteğe bağlı ya da değil- yapılmasını sağladığını söyler. Çatı eklerinden birini alan fiilin, kuracağı cümlede yaptıran özneye birlikte yapan öznenin de bulunmasını istediği ifade edilir. Buna bağlı olarak kılış fiilleri {-A} ekiyle, oluş fiilleri {-I}/{-Ø} ekleriyle çekimlenen yapan özneler istediği görülmektedir.¹⁴³

Doğan, Oldurgan çatını oluşması sırasında söz dizimsel ve anlamsal farklılıkların olduğunu belirtir. Oldurganlık biçimlerinin arasındaki temel söz dizimsel farkın, morfolojik yapıların basit; dolaylı yani sözdizimsel yapıların ise birleşik bir cümle formunda olmasıdır. Dolaylı yapılarda basit cümlelerin isim tamlaması yapısında gerçekleşecek biçimde isim-fiil öbeğine dönüştüğünü, dil bilimsel ifadeyle adlaştırıldığı (nominalization) ve ana cümle fiilinin (neden olmak vs.) bir üyesi olarak gerçekleştiğine işaret etmiştir. Bu iki çatı yapısının arasındaki temel anlamsal farkın, morfolojik yapıların doğrudan ve kasten neden olmayı; dolaylı yapıların ise dolaylı ve istemeden neden olmayı ifade ettiğini söylemektedir. Morfolojik yöntemle kurulan çatıda fiilin üye sayısında artış olduğundan; dolaylı biçimde kurulmuş çatıda ise, ayrıca birleşik cümleyle oluşturulduğundan söz etmektedir.¹⁴⁴

¹⁴³ Kerime Üstünova, Fiil İşletimi, Sentez Yayınları, İstanbul, 2016, s.59.

¹⁴⁴ Nuh Doğan, “Türkçe Çift Nesneli Bir Dil Midir?”, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2015, Volume 10/8, s.937.

Geleneksel dil bilgisinde {-t}, {-Dİr},{-r}, {-Ir}, {-Ar} eklerine oldurganlık eki, ettirgenlik eki, geçişlilik eki denir; geçişsiz fiili geçişli yapmak, geçişlilik derecesini artırmak vb. işlevlerle nesne-yüklem ilişkisini düzenlediklerine dair yanlış bir kanı vardır. Tabii olarak biçimbirimlerle oldurgan hale bürünen fiillerin nesne ile ilişkisi vardır ancak burada esas olan özne ve fiilin yani yüklem bağıntısıdır. Fiile getirilen {-t}, {-Dİr},{-r}, {-Ir}, {-Ar}ekleri, geldiği fiille özne arasındaki ilişkiyi düzenler. Yapanın¹⁴⁵ yanı sıra bir de yaptıranı gündeme getirir.

Buna göre, oldurgan fiillerin kurduğu cümlelerde mutlaka iki özne olmalıdır: birincil özne ve ikincil özne. Ancak farklı işlevlerde de olsa aynı ekler çekimlenmiş başka ögeler varsa nesneyi, yüzey yapıya taşımaz.

İncelenen geleneksel dil bilgisinde kaynaklarında, {-t}, {-Dİr},{-r}, {-Ir}, {-Ar} eklerini alan oluş fiilleri kılış fiilleri gibi geçişli sayılmıştır. Geçişlilik ve geçişsizlik yapısal bir özellik olmadığından eklerle bir fiile bu özellik verilmediği için geçişli fiil, geçişsiz fiile; geçişsiz fiil geçişli fiile dönüştürülemez. *Yağ-, piş-, doğ-* gibi oluş fiilleri, yukarıda belirtilen ekleri alıp *yağ-dır-, piş-ir-, doğ- ur-* biçimine girdiklerinde geçişsiz olma özelliklerini korurlar. Bunların kurdukları cümlelere giren ve geleneksel dil bilgisinin nesne olarak tanımladığı dil birimleri, aslında fiili yapanı işaret ettiklerinden özne kimliğiyle görev almaktadırlar.

{-t}, {-Dİr},{-r}, {-Ir}, {-Ar}oldurganlık çatı eklerine geçişlilik eki demek doğru bir tanımlama değildir. Çünkü bu ekler, özne-yüklem ilişkisini düzenler, cümlede yaptıranın yanı sıra bir de yapanın olmasını kaçınılmaz kılar; bunların yüklem- nesne ilişkileriyle yakından uzaktan ilgisi yoktur. Aslında yapan da yaptırın da öznedir. Fakat anlamsal boyutta bir fark vardır.

Oldurganlık çatı ekleri, cümleye giren öge sayısında artışa sebep olur. Kılış fiilleri ekleri alınca cümleye giren nesne, {-A} durum ekini alır. Öznenin kendi istemiyle gerçekleşen durum fiilleri, oldurganlık eklerinden herhangi birini alınca cümleye giren nesne, {-I}/{-Ø} eklerinden birini alır.

{-I}/{-Ø} ekleriyle çekimlenen her öge, nesne görevinde değildir. Oldurgan fiillerin kurduğu cümlelerde söz konusu ekleri alanlar, hareketi yapanlardır. Yapılacak

---

¹⁴⁵ Eden, özne.

tek şey, yaptıran özneye yapan özneyi birbirinden ayırmaktır. Bunun için de en iyi seçenek “birincil özne” ve “ikincil özne” terimlerinin kullanılmasıdır.

Oldurgan çatıda geçişlilikten söz edebilmek için nesnenin yüzey yapıda bulunması, bir başka deyişle somut olarak cümlede yer alması zorunlu değildir.

Farklı bakış açılarının ortaya çıkmasında, anlamdan önce biçimsel yaklaşımların rolü vardır. Oysa anlamı biçimin önüne alarak konunun irdelenmesinde sorunlar daha kolay çözülebilir ve bir uzlaşıya varılabilir. Anlamsal işlevler, bir fiili ögelere bağlayan ilişkilerdir. Fiilin anlamından çıkan durumlar, bir fiili ifade ettiği sürece ögelerin yüklendiği anlamsal fonksiyonları da ifade eder. Dolayısıyla yüklem kontrolündeki cümleye hangi ögenin hangi eklerle geleceğini anlamsal, söz dizimsel ve biçim bilimsel kurallarla belirlenir.

Oldurganlık morfemlerini geçişlilik ekleri adıyla ele alan bir diğer isim ise Feyza Hepçilingirler’dir. Hepçilingirler çok da karmaşık olmayan bir yaklaşımla, benzer ifadeler kullanarak konuyu açıklığa kavuşturmuştur¹⁴⁶: -r, -t, -tır; (-dır, -dir...) eklerini geçişlilik ekleri olarak nitelemiştir. Bu eklerin, eylemin anlamını değiştirdiğini ifade eder. Bu çıkarımı eylemin ortaya koyduğu emrin değişmesiyle yapar. Değişen bu eylemin, kendisine yeni bir özne istediğinden bahsetmektedir.

Oldurgan özne diye bir kavramın da varlığını dile getirir. Geçişlilik ekleri ile değişen eylemlerin öznesine dendiğini ifade etmektedir.

“Ol-” fiili geçişsiz olduğu için, geçişsiz fiili geçişli yapma işine bu yüzden, “oldurgan” adının uygun görüldüğünden bahsetmiştir.

Burada şöyle bir örnek verelim; “Nezihe uyu-t-tu.” diyorsak, artık yalnızca Nezihe yetmiyor, birinin daha olması gerekir; Nezihe’nin kimi uyuttuğunu da söylememiz gerekir. Artık geçişli bir fiil olan yüklem yargısı da böylece tamamlanmış olur.

Sonuç olarak, bir cümlede nesne varsa, fiilin geçişli fiil olduğu zaten hemen anlaşılmaktadır; ama nesnesi bulunmayan fiillerin hemen geçişsiz fiil sayılmaması gerektiğini de belirtelim. Fiil geçişli olduğu halde, cümle içinde nesnesi bulunmayabilir. Bu da derin yapının varlığına, somut olarak cümlede yer almayan ögelerin de anlamsal boyutta varlığına işaret etmektedir.

¹⁴⁶ Feyza Hepçilingirler, Türkçe Dilbilgisi Öğretme Kitabı, Everest Yayınları, İstanbul, 2010.

Bu eklerin morfofonetik (sesbiçimbirimsel) kurallara göre hangi fiillere geldiğini eş zamanlı yaklaşımla belirlemek olanaklı değildir; kapsamlı bir araştırma gerektirir, Altayistğin konusudur.

3.1. -DİR- BİÇİMBİRİMİ

Kullanım sıklığına göre en işlek oldurganlık biçimbirimlerindendir. Bu biçimbirim, ünlü ile biten tek heceli fiillerin dışında, ünsüzle biten kök ve gövdelere eklenebilmektedir. -DİR eki fiillere ilave edilirken fiilin son hecesindeki ünlünün özelliğine göre ulanır.

Hacıeminoğlu Türk dilinin ilk yazılı kaynaklarından itibaren çağdaş Türk yazı dillerine kadar olan Türkçenin önemli bir konusunu işlemiş, fiillerin yapısını farklı bir bakış açısıyla ele almaya çalışmıştır.¹⁴⁷ Bizim çalışma konumuz dâhilinde, eserlerde yer alan başlıklardan yalnızca Türkiye Türkçesi bünyesinde bulunan oldurgan çatı biçimbirimlerini inceledik. Eklerin etimolojisi üstünde durmayıp söz konusu şekillerin misallerdeki görünümünü tezimizin bu bölümüne dâhil ettik. Ekin etimolojisi ile ilgili olarak Banguoğlu “iki ettiren çatı ekinin –t- ile –İR- eklerinin üst üste gelmesinden doğmuş bir birleşik” ifadesini kullanır. Hacıeminoğlu da, aynı eklerin birleşip kaynaşması neticesinde teşekkül ettiğini belirtir.

Ünlü ve ünsüz uyumuna tabi olarak sekiz farklı şekilde görülen bu ek geçişsiz fiilleri geçişli hale getirmektedir. Yapı itibarıyla –t- ve –ur-/ -ür- ettirgenlik eklerinin birleşip kaynaşması neticesinde teşekkül etmiştir. Bu ek ünlü veya ünsüz uyumuna ancak Türkiye Türkçesi döneminde tam olarak tabi olmuştur.

az- “azmak, yoldan çıkmak,

değiştirmek” azdır- < az-dır-

“azdırmak, değiştirmek” kay-

“kaymak”

kaydır-< kay-dır- “kaydırmak, göndermek,

saptırmak” giy- “giymek”

giydir- < giy-dir- “giydirmek”

Oldurgan filler aynı zamanda çatı bakımından türemiş fiiller kategorisine girer.

Örneğin; gez- dir-mek, uyan-dır-mak, don-dur-mak, gül-dür-mek gibi.

¹⁴⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller, Cönk Yay., İstanbul, 1984, s.103.

-Dİr¹⁴⁸ eki ünlü ile biten tek heceli ve ünsüzle biten tüm fiillere eklenir: ye-dir, vuruş-tur-, yap-tır- vb. Bazen ulandığı fiilin yapısını değiştirebildiği görülmektedir: getir- < ET kel-tür-, kaldır- < kalk-tır gibi.

Bu ekle geçişlenen fiillere örnekler aşağıdaki gibidir:

Kök fiiller üzerine geldiğinde; Es-tirmek, öt-türmek, in-dirdim, koşturmuş, gezdirelim, yedirmek, dedirmek, güldürmek, vardırmak, emdirmek¹⁴⁹(emzirmek de var)

Fiil gövdelerine geldiğinde ise; *kucaklaş-tırmak, sevindirmek, inandırmış, uslandıracak, oturturmalı...* Örneklerinde verildiği şekildedir.

Dİr eki daha çok, bir heceli köklere gelmektedir; iki veya daha çok heceli fiil tabanlarında:

a) Sonunda l ya da r bulunmayanlara;

b) Ünlülerle bitmeyenlere gelmektedir [ye-, de- fiillerinden başka]

c) Dönüşlü ve daha çok, işteş tabanlar da –Dİr ile çatı değiştirebilir.

Ancak, –(I)t ve –**dİr** ile çatı değiştirmişse benzeyen şu eylemler geçişsizdir:

Adam *sapıttı*,

Öğrenciler iyice *azıtmış*

Köpek çocuğa *saldırdı*,

Onun sözlerine *aldırma*,

Çıldırma, seğırtmek...

Fakat istisna olan bir durum vardır: İkinci heceleri –ter (-der) olan birkaç eylem *geçişlidir*. Bu durum –**ter** (-der) ile –**tir** (-dir)’in ilgisini göstermektedir:

Göstermek, kaytarmak, gönderdi, aktar-, kotar- ...

Bu ek hem bir oldurma hem de yaptırma ekidir. Türkçede eskiden beri bulunan ve işlek olarak kullanılan fiilden fiil yapma eklerinden biridir. Bu sebeple ettirgen fiillerde bulunan eklerle ortaklık söz konusudur. Çatı ekleri içinde bugün en işlek olanı, en çok kullanılanı bu ektir. İşleklik sahası vokalle biten tek heceli fiillerle konsonantla

¹⁴⁸ Bu örneklerde verdiğimiz {Dİr-} şekli ile söz konusu oldurgan ekinin bütün uyarları kastedilmiştir.(-dir, -dur, -dür, -tır, -tir, -tur, -tür)

¹⁴⁹ Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, TDK Yay., Ankara, 1979, s.332.

biten bütün fiil kök ve gövdelerini içine alır: *ye-dir-, aç-tır-, seç-tir-, değ-dir-, yağ-dır-, boğ-dur-, yak-tır-, bul-dur-* misallerinde olduğu gibi.

Genel olarak sessiz harflerden biriyle biten asıl maddeler¹⁵⁰ –uyuma göre- -*dır,-dir-, -tır, -tir, -tur, -tür* eklerinden birini alması yoluyla oldurgan hale girerler.

(Gül-den) *güldür-*, (sız-dan) *sızdır-*, (kal-dan) *kal-dır-*, (dal-dan) *dal-dır-* örneklerinde görüldüğü gibi.

İlker, bu ek için; fiil köklerine direkt olarak eklendiği gibi isimden fiil ve fiilden fiil türetme ekleri üzerine de gelebildiğini söylemiştir. İsimden fiil türetme eklerinden en çok –lat- üzerine, fiilden fiil türetme eklerinden de en çok –t- ve –ş- üzerine geldiği görülür.¹⁵¹

Fiil Köküne Geldiği Örnekler:

Bak-tır-, bil-dir-, böl-dür-, dol-dur-, göm-dür-, gül-dür-, in-dir-, koy-dur-, öldür-, sat-tır-, yaz-dır-, yık-tır-.

Türemiş Şekillere Geldiği Örnekler:

Alış-tır-, araş-tır-, karış-tır-, sevin-dir-, lezzetlen-dir-, sıkış-tır-, yüreklen-dir-.

Başka örnekler; es- mek > es –tir- mek, öt – mek > öt –tür- mek, in – mek > in –dir- mek, koş –mak > koş –tur- mak, gül –mek > gül –dür- mek

Aşağıdaki eylemler oldurgan yapılırken biçimsel değişikliğe uğrarlar.

gel –mek > getir –mek, git –mek > götür –mek, kalk –mak > kaldır –mak

-Dir ekine işi kendi yapması, gücü yetmesi anlamlarıyla, *doldur-, yakınlaştır-, bildir-, katıştır-, bindir-, yandır-* örnekleri verilebilir.

Bir olayın yapılmasına sebep olma, yol açma anlamlarında ise; *bastır-, yağdır-, kaktır-* örnekleri uygun olabilir.

Öznenin iradesiyle, bir nesne üzerinde gerçekleşen, öznenin nesneyi etkilediğini ve o nesnenin de etkilendiğini gösteren kılış bildirme fiilleri yönüyle de

¹⁵⁰ Metnin ilerleyen bazı yerlerinde Bilgegil'in kullandığı tabirle kök fiiller için asıl madde terimini kullandık.

¹⁵¹ Ayşe İlker, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, TDK Yay., Ankara, 1997, s.77.

öldür-, soldur-, söndür-, indir-, yağdır-, yandır- örnekleri görülür. *Yakıştır-, tutuştur-, yapıştır-, katıştır-, çırpıştır-* gibi fiil gövdeleri de kılış bildirir.

Yücel'in makalesinde, "*Ettirgen Çatı*" maddesinde geçen şu fiiller de kullanıldıkları cümleye göre oldurganlık ifade edebilmektedir¹⁵²; *Andır-, bastır-, çaktır-, gezdir-, sürdür-, tuttur-, yedir-, yüzdür-*

Musaoğlu, Türk dil biliminde -Dİr ekinin, -t ve -r eklerinin kaynaşması sonucunda türediğini ileri süren çalışmaların varlığından söz etmektedir.¹⁵³ Buna bağlı olarak nedensellik=yaptırma, oldurma vb. anlam sıralanmalı oldurganlık çatı görünümünün -Dİr biçimindeki hem etkenlik hem de nedensellik, zorlama anlamlı ettirgenlik çatı görünümündekinden Türkçede daha eski olduğu iddia edilmektedir.

Lübimov, Teşvikli çatı eki adını verdiği oldurganlık biçimbirimi olan -dır- / -tır- eki yardımıyla geçişsiz fiillerden birçok yeni anlamlı geçişli fiillerin vücuda getirildiğini söyler. Örneğin: *doğmak – doğurmak, ölmek – öldürmek, çıkmak – çıkarmak, büyümek – büyütmek, pişmek – pişirmek, korkmak – korkutmak* vb. Bu yol ile türetilen geçişli fiillerin, anlamlarına göre, yapısı başka olan asıl çatı fiilleri aralarına girdiğini belirtir.¹⁵⁴

Banguoğlu, olduran görünüş eki adını verdiği bu biçimbirimin, tıpkı Hacıeminoğlu ve Musaoğlu'nun bahsettiği şekilde, daha eski -it- ve -ir- ettiren fiil eklerinin üst üste gelmesinden doğduğunu öne sürer. Bununla birlikte eski birleşenlerin, yalın tabanların ses durumlarına bağlı olarak birçok yerde ettiren fiili eki işleyişlerini muhafaza ettiğini dile getirmiştir.¹⁵⁵

-dAr-, biçimi için de; artık birkaç örnekte karşılaşılan bu ekin, anlam bakımından -dır-, -dir- fonksiyonuna yakın olduğu araştırmacılar tarafından söylenmektedir. Bu eki alarak kalıplaşan bazı örneklerin, örneğin; kaytar- ve aktar- fiillerinin çoktan donmuş ve müstakil bir nitelik kazanmış şekiller olduğunu aşıkârdır.

Dön-der-, gön-der-, <ET kön 'düz gitmek, doğru gitmek' gibi birkaç fiilde görülür. Bugün bazı ağızlarda yaşamaya devam etmektedir: dön-der- «döndürmek»

¹⁵² Bilal Yücel, "Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları", Türk Gramerinin Sorunları II, TDK Yay., Ankara, 1999, s.183.

¹⁵³ Bkz. Mehman Musaoğlu, "Türkçede Çatı", Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s.207-234.

¹⁵⁴ Konstantin Lübimov, "Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller". Türk Dili, C: 13, S: 147, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1963, s.154.

¹⁵⁵ Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.418.

örneğinde olduğu gibi. Bugün yazı dilindeki *gön-der-* (gön- «yola çıkmak») fiilinde de kalıplaşmış olarak kalan bu ek vardır.

Bu ekin *-dur-*, *-dür-* 'ün düzleşmesi ile ortaya çıkmış olduğu düşünülebileceği söyleyen M. Ergin'e bu noktada Z. Korkmaz karşı çıkarak;

“-dAr- ekinin iki ayrı ek olan -t-, -Ar- eklerinin kaynaşmasıyla oluşan bir birleşik ek olabileceği” görüşünü ileri sürer. Artzamanlı yöntemle incelendiğinde gönder- fiilinin Eski Türkçedeki *köndger-* (< kön-d-ger-) şekline bakılarak eski *-gar-*, *-ger-* ekinin ğ ve g' sinin düşmesiyle meydana gelmiş olduğunun da düşünülebileceğini dikkate değerdir. Fiile, öznenin, işi kendi yapması ve gücü yetmesi anlamları katar: *Akıllandır-, azdır-, barıştır-, bıktır-, bindir-, bulundur-, buluştur-, caydır-, çalıştır-, çöktür-, daldır-, değdir-, değiştir-, dindir-, dolandır-, doldur-, dondur-, döndür-, dövüştür-, durdur-, eğlendir-, estir-, geciktir-, görüştür-, gücendir-, güldür-, güvendir-, havalandır-, iştir-, inandır-, indir-, kandır-, karıştır-, karşılaştır-, kaydır-, kızdır-, konuşur-, koştur-, koşuştur-, kucaklaştır-, küstür-, öldür-, öttür-, sallandır-, saptır-, sevindir-, sızdır-, söndür-, sustur-, süslendir-, tepindir-, ulaştır-, uslandır-, uyandır-, uyuştur-, vardır-, vuruştur-, yakıştır-, yaklaştır-, yandır-, yapıştır-, yatıştır-, yaylandır-, yıldır-, zannettir-*

3.2. -t BİÇİMBİRİMİ

Kök veya isimden türemiş gövde halindeki fiilleri oldurgan yapmak için -Dır ekinden sonra en fazla -t biçimbiriminin kullanıldığı görülür. Bu ek daha çok ünlü ile biten fiillere gelir ve fazla işlek değildir. Ayrıca -r, -l, -k, -p, -m, -v ile biten bazı fiil tabanları da -t eki almaktadır. Hacıeminoğlu Fakat belirtilen bu hususların kesin bir kural olmadığını altını çizer. Nitekim Batı Türkçesinin Osmanlı döneminde -t- ile genişleyen bir kısım fiillerin, Türkiye Türkçesinde -t yerine başka ekler aldığını hatırlatır.

Ünlü ile biten fiillere: okut- < oku-t- “okutmak”: ünsüzle biten fiillere de şu örneklerde doğruya bağlanmaktadır: dinelt- < dinel-t- “dik tutmak, dikmek”, doğrult- < doğrul-t- “yöneltmek, tevcih etmek”

Aşağıdaki örneklerde ise -t- bir yardımcı ses vasıtası ile fiile bağlanmaktadır: akıt- < ak-ı-t- “akıtmak” kok- < kok-u-t- “kokutmak”

Bazı örneklerde -t- eki ettirgenlik vasfını kaybedip, aksine dönüşlü- geçişsiz fiiller oluşturur. Gerçekten sözü edilen bu fiillerin ettirgen çatı biçimleri başka eklerle yapılmaktadır.

az- “azmak, doğru yoldan çıkmak”

azıt- < az-ı-t- “iyice azmak, doğruluktan büsbütün ayrılmak”

sap- “sapmak, doğru yoldan çıkmak”

sapıt- < sap-ı-t- “iyice saçmalamak, aşırı şekilde hatalı davranmak”

-t oldurganlık çatı eki genellikle aşağıdaki durumlarda fiille ilave edilir; -t eki sıklıkla; k ile ya da rk ile biten geçişsiz fiil tabanlarına ak-ıt-mak, kork- ut-mak, ürk- üt-mek örneklerinde görüldüğü şekilde –It biçiminde ulanır. Sesli uyumuna göre –it, -ıt, -ut, -üt biçimlerine girer. Son sesli ile ya da –l- ve –r- ile biten geçişsiz fiil tabanlarına bağlanma ünsüzü olmaksızın gelince, ekin başındaki sesli düşer: uyu-t-mak, boşal-t-mak, karar-t-mak, uza -t-, dire-t-, kızar-t-, yüksel-t-, dam-ı- t- vb.

Ekin genellikle fiil kökünün sonunda “-k” sesi bulunan geçişsiz tabanlara geldiği örnekler şunlardır:

- ak- mak > ak-ıt- mak
- kork- mak > kork- ut- mak
- ürk – mek > ürk- üt- mek
- sark- mak > sark- ıt- mak
- kok- mak > kok- ut- mak

Sonu “-l” ünsüzüyle biten geçişsiz eylemler “-t” ekiyle oldurgan yapılır:

- incel- mek > incel -t- mek
- azal – mak > azal- t- mak
- doğrul –mak > doğrul- t- mak
- yüksel- mek > yüksel- t- mek
- alçal- mak > alçal- t- mak

Eylem kök veya gövdesi ünlüyle ya da “-r” ünsüzüyle bitiyorsa, eylem “-t” ekiyle oldurgan yapılır.

a) Kök veya gövde sonu ünlüyle biten eylemler:

- yürü- mek > yürü –t- mek
- büyü- mek > büyü –t- mek
- acı –mak > acı –t- mak

b) Kök veya gövde sonu “-r” ünsüzüyle biten eylemler:

- otur- mak > otur –t- mak
- kabar- mak > kabar –t- mak
- öksür- mek > öksür –t- mek

-t- ekiyle kurulan çatılara; *erimek- eritmek, esnemek-esnetmek, yaşamak- yaşatmak, başlamak- başlatmak, yürüme- yürütmek, büyüme- büyütmek, kurumak- kurutmak, azalmak- azaltmak, çoğalmak- çoğaltmak* örnekleri verilebilir.

Bunlardan başka, -t- ile geçişli duruma getirilmiş benzeyen eylemler de var:

Tüketmek, aldatmak, kirletmek, avutmak, öğretmek, donatmak...

Bu fiillerin -t-'siz kökleri günümüz Türkçesinde kullanılmasa da oldurgan saymak yerinde olur. -t ile biten şu eylemlerin başka çatıda kökteşleri gelişmemiştir: *İletmek, gözetmek.*

-t- eki almış oldurgan fiillerin çoğunlukla sözlük birimi olarak gelişmiş olduğu görülmektedir.

Pişirmek, geçirmek, yatırmak, uçurmak, batırmak, şişirmek, kaçırmak, doyurmak, doğurmak, duyurmak Gibi.

-t- ekinin görüldüğü gibi her fiile getirilemediği ifade edilmektedir. İşleklik sahasına ancak vokalle¹⁵⁶ biten birden fazla heceli fiillerle daha çok l, r ve biraz da k, p, ç, m konsonantları¹⁵⁷ ile biten fiil kök ve gövdeleri girer: *dire-t-, acı-t-, ara-t-, söyle-t-, yürü-t-, düzel-t-, ak-ı-t-, kork-u-t-, sark-ı-t-* misallerinde olduğu gibi.

-t- eki ünlüyle biten fiillerden sonra genellikle kullanıldığı için ekin -t- ve ünsüzle biten fiillerle -t- arasındaki ünlünün yardımcı ses olduğu açıktır. Bu yardımcı ses eskiden beri ünlü uyumuna bağlı olarak kullanılagelmiştir.

-t- ekinden sonra -r- hariç hemen hemen bütün çatı ekleri getirilebilir. Özellikle, -l- ve -Dİr ekleri -t-'den sonra sıklıkla kullanılırlar.

-t- ile türemiş fiilleri, önce ünlü ile biten köklere daha sonra ünsüzle biten köklere gelmiş olanlar olmak üzere sıralayacağız. Ünsüzle biten fiillere -t- eki -ı-, -i-, -u-, -ü- yardımcı ünlülerinden birini alarak eklenir.

Ünlü ile Biten Fiillerde:

Acı-t-, ağrı-t-, boya-t-, eski-t-, kapa-t-, kazı-t-, kuru-t-, oku-t-, sakla-t-, tanı-t-, taşı-t-, uyu-t-, uza-t-, tara-t-, yıka-t-, üşü-t-.

Ünsüz İle Biten Fiillerde:

¹⁵⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=VOKAL ,19.05. 2018.

¹⁵⁷ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=KONSONANT ,19.05.2018.

Ak-ıt-, ağar-t-, azal-t-, çıkar-t-, düzel-t-, getir-t-, düzel-t-, geçir-t-, götür-t-, onar-t-, kork-ut-, yönel-t-, yüksel-t-.

Namdar “-t” ekinin, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde –It (-ıt, -it,- ut, -üt) şeklinde ele almanın öğrenimi kolaylaştırabileceğini ifade eder.¹⁵⁸

-t- ekli Kök fiiller: acıt-, arıt-, avut-, erit-, ısıt-, korkut-, kurut-, titret-, yarat-

-t- ekli fiil gövdeleri: ağrıt-, anlat-, incit-, kabart-, kanat-, karart-, kaynat-, kızart-, , uzat-, yaşart-, yumuşat-

Delice, bir özne tarafından gerçekleştirilen kılış fiillerinin üstüne geldiğinde ettirgen ve oldurgan çatı kuran bu ekin, kendi kendine gerçekleşme anlamı veren oluş fiillerinin üzerine geldiğinde kılış fiilleri yapmak için de kullanıldığını ifade eder.¹⁵⁹

“Acımak” fiili; “Tadı acı duruma gelmek, acılaşmak.” anlamı ve “Yağ acıdı.” örneğinde de görüleceği gibi oluş fiilidir. Bu fiilin üzerine -t- eki getirildiğinde “acıtmak” gövdesi oluşur ki, bu da “Acı katmak” anlamı ve “Karabiber yemeği acıttı.” örneğinde artık bir kılış fiilidir ve “acıma” fiilinin “yemek” nesnesi üzerinde gerçekleşmesini sağlayan “karabiber” öznesini ortaya çıkarmıştır.

Hece sayısı çok olup da sessiz harflerden biriyle biten geçişsiz kök fiiller «t» eki alarak oldurgan hale girer: (Otur-dan) oturt-, (sazar-dan) sarart-, (karar-dan) karart-, , bozar-dan) bozart- gibi.

Son olarak bu çatı ekinin anlamsal yönden izahı; öznenin işini kendi yapması ve gücü yetmesi kullanımıyla; Anlat-, arıt-, avut-, uzat-, yarat-, yürüt- örnekleri verilebilir.

Bir olayın yapılmasına sebep olma, yol açma olarak; Acıt-, ağrıt-, incit-, kanat-, korkut-, titret-, tüket-, ürküt-

Kılış bildirme işleviyle; Ağart-, ılıt-, ısıt-, erit-, esnet-, kabart-, karart-, yaşart-, , yumuşat- vb örneklerle karşılaşılabilir.

Bunalt-, büyüt-, çıkart-, çoğalt-, çökert-, darılt-, doğrult-, düzelt-, erit-, esnet-, gebert-, incelt-, inlet-, kabart-, karart-, kısalt-, kızart-, kokut-, korkut-, kurut-, oturt-, öksürt-, sarart-, sarkıt-, sürçüt-, şaşırt-, ufalt-, uyut-, ürküt-, üşüt-, yanılt-, yaşat-, yükselt-, yürüt-

¹⁵⁸ Mustafa Kemal Namdar, “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Ettirgen Çatı Sorunu”, Dil ve İnsan, S:14, s. 27-32,1998, s.29.

¹⁵⁹ Hacı İbrahim Delice, Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi”, ICANAS 38 (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Ankara,2007, s.421.

3.3. -(İ)r BİÇİMBİRİMİ

Ünlüyle biten fiillere gelemediği gibi, ünsüzle biten bazı fiillere getirilebilir. Son hecedeki ünlünün özelliğine göre ulanır. -(ı)r, -(i)r, -(u)r, -(ü)r ekleri ötümlü, ötümsüz bazı ünsüzlerden sonra eklenebilir.

Sessizle biten bazı geçişsiz fiil tabanlarına ekin başındaki dar sesli bazen düz geniş ünlü (–er) biçiminde ulanır. Yalnız ünsüzle biten tek heceli fiillere eklenebilir. Pek işlek değildir. Genelde renk adlarına ve bazı sıfatlara gelen, geçişli fiiller teşkil eden bir ektir: morar-mak, sarar-mak-,kop-ar-mak, çık-ar-mak, gid-er-mek.

Bu örnekte ise oldurgan anlamla kalmayıp derin yapıda dönüşlülük hali vardır.

–r ekiyle çatı biçimine giren eylemlerin hepsi de birer heceli köklerdir. Yalnız bazı istisnalar vardır ki böyle kökler –r ekiyle geçişlenemez:

İn-dirmek, kay-dırmak, kız-dırmayınız, küs-türmüş, koş-turuyor...

–r’den önce gelen ünlü, çok kez dardır; düz geniş ünlü olduğu da görülür: *Kop-armak, gidermek, çıkartmak...*

Kesin bir kurala bağlanamayan bu ek için kullanım usulüne uymaktan başka ölçü yoktur.

–ir’le biten iki heceli eylemlerde de geçişlilik anlamı vardır. Ad soylu sözcüklerden eylem türeten –ir eki örneğin; *Böğür-, bağır-, aksır-, öksür-, hapşır-, tıksır-, belir-, delir-, üfür-, çağır-, eğir-* örneklerindeki gibi ekin geldiği biçim leksik birimler halini almıştır.

Bu ad soylu sözcüklere gelerek iki heceli eylemler oluşturan biçimbirim, az işlektir. Daha çok bir heceli yansımalara ve sıfatlara gelmektedir. Sesli ile biten tabanlarda –i düşer.

–r ekinin Türkçede eskiden beri görülen ve işlek olarak kullanılan bir fiilden fiil yapma eki olarak var olduğu ifade edilir. Bu ek fonksiyonları tamamıyla birbirinin aynı olan ve bu yüzden aynı isim altında toplanan birkaç ekten biridir. Faktitif ekleri denilen bu ekler öldurma ve yaptırma ifade ederler. Yani olma veya yapma ifade eden fiillerden öldurma ve yaptırma ifade eden fiiller yaparlar. Onun için bu eklere öldurma ve yaptırma ekleri adı verilebilir. İşte –r eki bunlardan biri, yani bir öldurma ve yaptırma eki’dir. Oldurgan anlamla kalmayıp derin yapıda dönüşlülük hali vardır.

Faktitif ekleri geçişli, geçişsiz bütün fiillere getirilir. Yaptığı fiillerin ise hepsi geçişlidir. Böyle fiiller hiçbir oluş veya pasiflik ifade etmezler. Tam aktiftirler ve asıl hareket daima fail dışında bir varlığa yönelmiş bulunur. Hiçbir zaman özneye kalmaz, özneyi etkilemez, özneye dönmez (dönüslü olma). Faktitif ekleri tamamıyla geçişlilik ekleridir. *sal-dır*, *seğir-t-* gibi geçişsiz misalleri pek nadir olup sonradan geçişliliklerini kaybetmişlerdir.

O eklerinin iki fonksiyonu vardır. Biri geçişsiz fiilleri geçişli yapmak, ikincisi de geçişli fiillerden asıl hareketin başkalarına yaptırıldığını gösteren geçişli fiiller yapmaktır. Kısacası faktitif eklerinin vazifeleri geçişlilik ve başkasına yaptırma ifade etmektir. Bizim konumuzu teşkil eden kısmı geçişlilik durumudur. Diğeri, başkasına yaptırma anlamı, ettirgenlik çatısının kavram alanına girer.

Her fiile faktitif eki getirilebilir. Fakat her faktitif eki her fiile gelmez. Birkaç faktitif olduğu için bunlar fiilleri adeta aralarında bölüşmüş durumdadırlar. Hangisinin hangi fiile getirildiğini sırasıyla inceleyeceğiz.

İşte faktitif, yani oldurma ve yaptırma eklerinden biri olan *-r-* ünsüzle biten fiillerin bir kısmına getirilir. Ünlüyle biten fiillere eklenmez. Ünsüzle biten fiillerden de en çok *ç*, *ş*, *t* ile bitenlere getirilir: *göç-ü-r-*, *geç-i-r-*, *uç-u-r-*, *iç-i-r-*, *aş-ı-r-*, *düş-ü-r-*, *şaş-ı-r-*, *piş-i-r-*, *yat-ı-r-*, *bit-i-r-*, *bat-ı-r-* misallerinde olduğu gibi. Bunlardan başka *ğ*, *p*, *y* ile biten fiillere de eklenir: *doğ-u-r-*, *köp-ü-r-*, *doy-u-r-*, *duy-u-r-* olduğu gibi.

-r- eki misallerde de görülüyor ki tek heceli fiil köklerine getirilmekte, kendisinden önce *-z-* faktitif eki hariç (*em-i-z-i-r-* > *emzir-* fiilinde olduğu gibi) hiçbir fiilden fiil yapma eki getirilememektedir.

Namdar makalesinde, “-ır” (*-ır*, *-ir*, *-ur*, *-ür*) ekiyle oldurgan yapılan eylemler Türkiye Türkçesinde sayılı olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁰ Bunlar:

Geçişsiz		Geçişli (Oldurgan)
1. bat- mak	>	bat- ır- mak
2. bit- mek	>	bit- ir - mek
3. düş - mek	>	düş- ür- mek
4. yat- mak	>	yat- ır- mak

¹⁶⁰ Mustafa Kemal Namdar, “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Ettirgen Çatı Sorunu”, Dil ve İnsan, 1998, S.14, s.28.

5. piş- mek	>	piş- ir- mek
6. taş- mak	>	taş-ır- mak
7. kaç- mak	>	kaç- ır- mak

Büyük ve Küçük Ses Uyumu Açısından:

a ı > ır	e i > ir
o u > ur	ö ü > ür

İstisnalar:

kop- mak > kop- ar- mak

çık- mak > çık- ar- mak

Delice -r-, -Ir-/ ekinin diğer oldurgan çatı oluşturan ekler gibi daha çok kendi kendine gerçekleşme ifade edebilen oluş fiillerinin üzerine geldiğinde kılış tabanlı fiiller yapmak için kullanılabildiğini belirtmiştir.¹⁶¹

“Bitmek” fiili, “Tükenmek.” anlamı ve “Dün akşam param bitmişti.” örneğiyle oluş fiilidir. Bu fiile -r-, -Ir-/ -Ur- eki getirildiğinde “bitirmek” gövdesini meydana getirir ki, bu da “Tüketmek.” anlamı ve “Bu işi akşama dek bitirmek lazım.” örneğinde artık bir kılış fiilidir ve “bitirmek” fiilinin “bu iş” nesnesi üzerinde gerçekleşmesini sağlayan “biz veya ben” gizli öznesini varlığını ispatlar.

-r eki İşi kendi yapması ve gücü yetmesi anlamlarıyla; *bitir-, aşır-, kaçır-, geçir-, taşır-, uçur-, yitir-* örneklerinde görülür. Bir olayın olmasına sebep olma, yol açma manalarıyla: *kaçır-, savur-, düşür-, batır-, uçur-* ; istemeyerek sebep olma, ihmal: *kaçır-*; kılış bildirme işleviyle ise; *pişir-, taşır-* örnekleri verilebilir.

Artır-, aşır-, batır-, bitir-, doğur-, doyur-, duyur-, düşür-, geçir-, göçür-, kaçır-, pişir-, şişir-, taşır-, uçur-, yadır-, yitir-

Geniş ünlü içeren değişik bir şekli -ar, -er ekleri kök halindeki sınırlı sayıda fiile ilave edilmiştir. Yalnızca belirli fiillerde kullanılan bir ek olduğunu bilinmektedir. *Çıkar-, çöker-, gider-, göçer- kopar, çöker- < çök-er- “çöktürmek”, kayt-ar-, yak-ar-* dışında yazı dilinde örneğine rastlamadığımız bu fiillere biçim olarak benzer fiiller vardır.

¹⁶¹Hacı İbrahim Delice, “Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 2007, s.423.

Aşağıda az kullanılan şu fiiller de bunlara katılabilir:

on –ar(-mak)

*burt –ar(-mak) ; (suratı buruşturmak, surat asmak)

uy –ar (-mak); uy –an (-mak) fiilinin *sebepleyicisi* (oldurucusu)

Deny'nin verdiği örneklerde *burt-* fiili Türkçe Sözlük'te geçmez. Ölçünlü Türkçede hali hazırda yaşamayan bir örnektir.¹⁶²

Bir olayın yapılmasına sebep olma, yol açma manası bulunan fiiller: çıkar-, kopar-; İşi kendi yapması ve gücü yetmesi anlamı taşıyan ise: çıkar- örnekleridir.

3.4. –zir BİÇİMBİRİMİ

Hacıeminoğlu ve Ergin eserlerinde bu eki yalnızca *z-* biçimiyle ve belirli fiillerle kullanılan az işlek bir ek olarak vermişlerdir. Türkiye Türkçesinde genellikle geçişsiz- dönüşlü fiiller yapmaktadır. Gerçekten de eldeki örneklerin bir kısmında *-z-* den sonra bir de çatı eki mevcuttur. O yüzden *-z-*'nin asıl görevi tam anlaşılamadığı söylenmektedir.

Türkçenin eski dönemlerinde var olan *,-z- (+ -ir-)* *emzir-* (<*em-i-z-ir*) **emzir-** örneğinde de görüldüğü gibi bu biçimbirim donarak işlevini yitirir ve eylem tabanı durumuna gelmiştir.

Bu ek art zamanlı bakıldığında iki çatı ekinin birleşmesiyle oluşmuştur; *-z+ - (i)r*.

Emzir < *em-i-z-ir* “emdirmek¹⁶³, emzirmek”

ut- “*(-i)* ET. 1. Yenmek. 2. Ütmek ”

Utuz- < *ut-u-z-* “kumarda yenilmek” *ut-u-z-* «kumarda kaybetmek», *em-i-z-* (*emzir-* < *em-i-z-i-r-* şekli kullanılır).

Bu ek Türkçede eskiden beri görülen bir çatı eki olarak kullanılmıştır. İşlek değildir. Eski Türkçede daha çok kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde adeta unutulmuş olup örnekleri çok azdır.

Yukarıda söz ettiğimiz çatı eklerinin dışında, art zamanlı olarak en sonda verdiğimiz, Türkiye Türkçesinde ise işlekliğini kaybetmiş “*-z-*” ve “*-ğur-, -gür-*”

¹⁶² Jean Deny, Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), A.U. Elöve (Çev.), Maarif Mat., İstanbul, 1941, s.350.

¹⁶³ TS'nin 11. basımında *emdir-* biçimine de rastlanmaktadır.

eklerini almış fiillere de rastlanmaktadır. -(I)z geçiş sıklığı az olan bir ektir. Ölçünlü Türkçede – ø (I)z biçiminde geliştiği görülebilir. -(I)z- oldurganlık çatı ekinin yalnızca tek bir işlevi vardır, işi kendi yapması ve gücü yetmesi manalarında kullanılır.

4. BÖLÜM

OLDURGAN ÇATI ŞEKİLLERİNİN VE İŞLEVLERİNİN ÖRNEK METİNLER ÜZERİNDE GÖRÜNÜMÜ

Teorik olarak ortaya konulmuş olan Türkçede oldurgan çatı oluşturan yapılar, bu bölümde yalnızca bütünceden tespit edilen oldurgan çatılı cümlelerle örneklendirilmiştir. Örnek cümlelerdeki oldurganlık işaretleyicileri koyu olarak gösterilmiş, her başlık altında geçen oldurgan çatı işaretleyicileri alfabetik olarak sıralanmıştır.

Oldurgan fiiller aynı zamanda çatı bakımından türemiş fiiller kategorisine girer. Bazen ulandığı fiilin yapısını değiştirebildiği görülmektedir. Aşağıda türemiş şekiller anlamlarına göre örneklendirilmiştir.

Oldurgan fiiller aynı zamanda çatı bakımından türemiş fiiller kategorisine girer.

Bazen ulandığı fiilin yapısını değiştirebildiği görülmektedir. Aşağıda türemiş şekiller anlamlarına göre örneklendirilmiştir.

4.1. –DİR

İşi kendi yapması ve gücü yetmesi anlamlarıyla:

Delikanlı aynı ağır sesle konuşmasını sürdüdü. (CK, HBY, s.87)

İşte hoplamaya başladılar, hizmetçi suyunu süzerken ben yağın kızdırıyorum... (RHK, AP, s.46)

Köftecilğe heves eden Dayı, kasanın içine bir de kömür ocağı uydurmuştu. (İOA, GK, s.102)

Sonra onu, itiyormuş gibi elinin birini sırtına koyarak yolun karşısına geçirdi babam, Denizli'den gelen İstanbul otobüslerinden birine bindirdi. (HAT, KYG, s.173)

Arabistan'a gidebilmek için, elinde çanta habire sağa sola koşuşturuyordu. (HAT, KYG, s.27)

Söz temsili, eşeğinle dağdan odun getirip satıyor ve nafakanı bu yolla

kazanıyorsan, günün birinde el kapısına muhtaç olmayayım diye, yedekte bir eşek daha bulund**ur**acaksın. (HAT, KYG, s. 222)

Tüm bu soruların karşılığını yarın sabah bir ayna bulup yüzümü ‘keşfeder etmez’ bulacağıma inand**ı**rdım kendimi. (FE, HBM, s. 46)

Ayrıca, başıma ilk kez gelen bu şaşırtıcı durumu anlatmaya kalksam, kabil de**ğ**il inand**ı**ramazdım. (MCA, İG, s.15)

Gerekirse terzi ile karşılaşt**ı**racağız seni. (MCA, İG, s.127)

Nevnihal anlamıyor, onu kızd**ı**rıyor. (AK, BGKO, s. 108)

Bir de Crepusculo tangosunu kim bilir hangi siyasî nutuk en az yarım saat gecikt**i**recekti. (PS, MNK, s. 73)

Daha ziyade şüphe ettiği zaman önüne bakar, korktuğu zaman gözlerini yumar, korktuğuna uğradığını sandığı zamanlar da gözlerini kırıpış**t**ırırdı. (PS, MNK, s.135)

Amcası gibi hâdiseleri derinliğine mânâland**ı**ramazdı. (PS, MNK, s.213)

Asya’yla Armanuş patırtıdan rahatsız olup, sandalyelerini birbirine yaklaşt**ı**rdılar. (EŞ, BVP, s. 184)

Öteki esaslı bir söylev tutt**u**rmuştu. (Aİ, YTB, s. 306)

Ne saçmalık! Yaşantının gerilimi yükselince, yakın geçmişi birden çok uzaklara mı kayd**ı**rıyor? (Aİ, YTB, s. 329)

Banu Teyze başka bir şey söylemeden falı bıraktı, kahve fincanını tabağın içine koyup, şekiller karışsın, kimseler görmeden silinsin diye içini soğuk suyla dold**u**rdu. (EŞ, BVP, s. 203)

Bunlardan iki üç tanesini birden ağzına tıktırdıktan sonra çayından koca bir yudum alarak yumuşamalarını sağlıyor, derken yutağından midesine ind**i**riyordu. (İOA, GK, s. 171)

Elimdeki sigarayı sehpanın üstündeki kül tablasında sönd**ü**rdüm. (HAT, KYG, s.28)

Nedense, yanağı çıbanlı memur gene bir şeyler yazdı makinede, sonra, başını, kafa kemiğinin çevresinde iki kez dönd**ü**rdü. (MCA, İG, s.207)

Öyledir, dedi Zübeyir; bazı canlıları yara öldürmüyor, muhatapsız kalmak öldürüyor. (HAT, KYG, s. 167)

Kızın âbisi olduğu her hâinden belli, göğsü kıl içinde bir adam, üstünde redingot altında da paçaları sıvanmış çizgili pijaması olduğu hâlde, ailesinin namusunu korumak muradıyla ona doğru koşturuyordu! (İOA, GK, s.21)

Seni İdare Heyeti azası yaparız diyerekten, ağzına bir parmak bal çalmışlar, kandırmışlar. (Aİ, YTB, s. 186)

Canım efendim, bulsun buluştursun, erkek değil mi. (EI, KD, s. 61)

Bir olayın yapılmasına sebep olma ve yol açma anlamlarıyla:

En iyisi köye dönmek senin için. Dönersin, babanı, ağanı sevindirirsin. (TDK, İK s.20)

Dere tepe aşındık, düzyol teptirdik sana Gülizar için. (TDK, İK, s.39)

Ama istersen şu kapı aralığında senin öfkeni dindiririm! (İOA, GK, s.155)

Musiki bilgisi kıt olduğu için, sazı dinlemeye başladığı andan beri, birbirinin aynı imiş gibi, yahut aralarında pek az farklarla tevali eden ve makam mı, nağme mi, başka bir ad mı aldığını okunurken çıkarabileceği voltalara benzeyen titreyişi, onda eski bir hatıraya bağlı ruh halini şimdi uyandırabilmişti. (PS, MNK, s.15)

Vafı Bey'in rutubetli odasında, somyası olmadığı için kamburlaşan şiltede lumbago ağrılarına tutulan belinin şimdi bu kuştüyü yatakta şefkat kadar tatlı bir yumuşaklığa kavuşması, onda, ana kucağına gömülen bir çocuğun rahatlık ve güvenlik duygusunu uyandırıyordu. (PS, MNK, s. 228)

Ancak su dindirebilirdi korkuyu. (EŞ, BVP, s. 278)

Yüzbaşı Demir, teypte göğüs geçiren Japon müziğini düğmesine basıp susturdu. (Aİ, YTB, s. 287)

Beş yaşından fazla olmayan bir kız çocuğunun hayret verici bir telâkatle çamlıkta yaptıkları gezintinin intibalarını anlatmasını onları güldürdü. (PS, MNK, s.292)

Komite devrimci kanadı, Gürsel'in davranışını içine sindiremiyor. (Aİ, YTB, s. 402)

Hatta bu gece yatılı işçilerin de eve çıkma geceleri olduğu için bütün işi durdurum. (MCA, İG, s.86)

Öznenin iradesiyle, bir nesne üzerinde gerçekleşen, öznenin nesneyi etkilediğini ve o nesnenin de etkilendiğini gösteren kılış bildirme fiilleri yönüyle:

Her ne ise, ben bu hatunu, bu sınıfa pek yakıştırmadım. (EI, KD, s. 13)

Bunu göze alamayan bazı üşengeçler de, kendilerini tutamayıp kafalarını uzatarak komşu sohbete oturdukları yerden laf yetiştirdiler ara sıra. (HAT, KYG, s.106)

Bu kez de öğleye kadar oradan oraya, çeşitli tahliller ve röntgen çekimleri için koşuşturduk. (HAT, KYG, s. 183)

Ben bildiğim sorunlarda bile karıma karşı çok güçlü durumlarda kalmış, bir yenilgiye razı olduğum halde onu yatıştıramamıştım. (MCA, İG, s.143)

Cevahir yeniden çıkmaya gayret edene kadar, Batu doğrulup kamçısının ucuna taktığı giysileri havalandırdı. (AK, BGKO, s. 17)

Kadın Ferit'e yaklaştı ve elini değdirdi. (PS, MNK, s. 31)

Oysa daha az evvel, hani organik marulların ordan geçerken, arkadaki enli aynaya bakmamayı başarmış, görünüşünü savuşturmuştu. (EŞ, BVP, s. 46)

Resmin az berisinde, nefli kadifeden küçük bir yastığa, pırıl pırıl bir madalya ilişti. (Aİ, YTB, s. 46)

Fakat bu uğurda çabaladıkça ne yapacağını şaşırıyor, bazen uyuyup kalmışçasına dakikalarca yere bakıyor, bazen elini uzatıp kilimin motiflerini buruşmuş da onları düzeltiyormuş gibi parmaklarını pıtraklarla elibelindelerin üzerinde gezdiriyor, bazen de artık ne arıyorsa, belini doğrultup gövdesini bir o yana bir bu yana eğerek aniden ceplerini karıştırıyordu. (HAT, KYG, s.162)

Derken alayla kıvrılmış dudakları aralandı ve bu aralıktan fırlayan diliyle arkasını yaladığı posta pulunu yapıştırdı. (İOA, GK, s.166)

Mahfelin önündeki askerler nöbet değiştiriyordu. (FE, HBM, s. 48)

Hiç kuşkusuz bu yol güneşe ulaştıracaktı onu, ağaçların gölgesine, otların ve

çiçeklerin kokusuna, oradan oraya seken kuş cıvıltılarına, kasabanın farklı köşelerine, egzoz dumanlarına, çarşının kalabalığına, kahvelerdeki muşamba kaplı masalara, masalara bırakılacak çaylara ve bu çayların etrafında sürüp gidecek olan çeşit çeşit sohbetlere ulaştıracaktı. (HAT, KYG, s.122)

Canı çarşıya gitmek istedi mi babam artık ona binerek koltuk değneğini yanı başına koyuyor, vitesi boşa alıp sessizce yokuş aşağı salıyor, o sırada zangır zangır titreyen direksiyonunun üstüne eğiliyor, sonra gitgide hızlanıyor, Vakkas Dayımın evinin hizasına varınca aniden duraksayıp sarsılıyor ve sarsılınca da egzozdan kapkara bir duman püskürterek motoru çalıştırıyormuş. (HAT, KYG, s.66)

Yeşil Hanım adam öyle istiyor diye o yemek yerken hep yanı başında oturuyor, başını sallayarak ara sıra sorular sorarak onu konuşturuyor. (AK, BGKO, s. 92)

4.2.-t-

Öznenin iradesiyle, bir nesne üzerinde gerçekleşen, öznenin nesneyi etkilediğini ve o nesnenin de etkilendiğini gösteren kılış bildirme fiilleri yönüyle:

Sahnenin tam üstünde, tıpkı kasabalarda kaymakamın, ahaliye fermânlarını beyan ettiği oparlörlere benzer bir şey vardı ki, işte şarkıcı kadının mikrofona söylediği o güzelim şarkı, bundan öküz böğürtüsü gibi çıkıyor, salonu inim inim inletiyordu. (İOA, GK, s. 40)

Muhtar bu fikri de mesleği icâbı, Pilpireto Pireto nâm bir alimden yürütmüştü. (İOA, GK, s.82)

İhtiyar avukat küçük su dökmek için gayet تنها görünen umumî helâya yaklaştığında, kiralık katil demiri çekti ve horozu doğrulttu. (İOA, GK, s.134)

Diyeceğim, pek alımlıydı; giydi mi, Suat'ı alır birkaç yaş büyüttü. (HAT, KYG, s.154)

Ben çayımı yudumlarken güneş dağı tümünden ısıtmıştı. (FE, HBM, s. 48)

Dağların rüzgârı, yüzünün bütün güzelliklerini alıp, harman edilen buğday gibi kurutmuş. (AK, BGKO, s.36)

Nevnihal onu saçlarını okşayarak uyuttu. (AK, BGKO, s.99)

Doktor en ahmak teşhisi koyacak: *Asthme*; ve onu büsbütün çıldırtacak. (PS,

MNK, s.86)

Kız yataktadoğrulup oturuyor ve ayaklarını karyolanın kenarından sarkıtıyordu. (PS, MNK, s.299)

Evine her geldiğimizde o kirli önlüğünü takıp et kızartırdı. (EŞ, BVP, s.69)

Gençliğinde kısa etek ve yüksek topuktan hevesini almış nice Türk kadınının aksine Zeliha yaşlandıkça etekleri uzatıp topukları kısaltmamıştı. (EŞ, BVP, s. 83)

Orantılı vücudu, ince hatlı yüzü, koyu sarı dalgalın saçları, iri gri-mavi gözleri ve başkalarında bir kusur gibi görünebilecek ama ona kendine güvenli bir hava veren hafif kemerli burnuyla fiziksel cazibesi, zekâsıyla da birleştiğinde delikanlıları ürkütüyordu. (EŞ, BVP, s. 105)

Ama istese dövmeyi çıkarttırabilir değil mi? (EŞ, BVP, s. 213)

Hele Kunuri'den dökülüşen Amerikalıların Pyeng- Yang istikametine geçip de, Türklerin kalmaları yok mu, adamı hilafsız fittirtir! (Aİ, YTB, s. 69)

Soğukmuş, dedi, rutubet insanı üşütüyor. (Aİ, YTB, s. 174)

Mustafa Kemal, Amasya Tamimi'nden itibaren hareketi orduyla kumanda kademelerinde değil, halk kongreleriyle yürütmüştür. (Aİ, YTB, s. 350)

Çileli mapusaneciliklerin, dost ve sevgili ihanetlerinin, göz göre göre yok sayılmalarının yapamadığını, hastalık yapmış, adamı içinden çöktürmüş. (Aİ, YTB, s. 404)

Efendimiz'in kolunu daha bir tazyikle sıkıyor, hele hele şiddetli bir ağlama nöbetine tutuldu mu kavradığı kola kan oturtuyordu. (İOA, GK, s. 93)

Lokmasını yuttu, usulca geçirdi ve tekrar kendi dünyasına kaçıyormuş gibi görüldüğü bir anda, herkesin belleğinin berraklığıyla şaşırtıverdi. (EŞ, BVP, s. 311)

Dediğine bakılırsa, birçok meslektaşının aksine, onlar kadar dürüst olmayan müteahhit, yanan hamamın arsasına iş hanı yapacak ve parayı vuracak, aynı zamanda memleketin iktisadî durumunu bu sayede az buçuk düzeltecekti. (İOA, GK, s. 90)

Dışarıdan gelen ambulans sirenini bastırmak için sesini yükseltti. (EŞ, BVP, s. 98)

Fakat kafam nedense o adama takılmıştı durup dururken ve bu durum beni

korkutmuştu. (MCA, İG, s. 37)

"Onu evinize götüremezsiniz," diye bağırdı sıska gassal, cami avlusunun çıkış kapısını kesip, kaşlarını çatarak. "Adamı kokutacaksınız!" (EŞ, BVP, s. 353)

Yiiieeyyyt! Yaşatmam seni me'bûn!" (İOK, GK, s. 25)

Anlaşılan çok sayıda olmaları, aynı fikrî ve bedenî üniformayı giyip cemaat içinde durmaksızın hizâ ve istikametini kontrol eden normal insanları yanıltıyordu. (İOK, GK, s. 32)

İşi kendi yapması ve gücü yetmesi anlamlarıyla:

Ben de öteki tarafa, direksiyonun yanına geçtim hemen, dizimin birini şoför koltuğunun üstüne koyup içeriden ellerimi uzattım. (HAT, KYG, s. 180)

Ben de hemen her gün bir avuç jetonla postanenin önüne gidip ankesörlü telefonlarla ulaşıyordum babama, binlerce kilometre uzaktan onu neredeyse bebek avutur gibi avutuyordum. (HAT, KYG, s.27)

İlk saldırı yoğun ateşle savuşturulmuş, sonra düşman topçusu işi biraz tavsatıyor. (Aİ, YTB, s.92)

4.3.-(İ)r

İşi kendi yapması ve gücü yetmesi anlamlarıyla:

Kurşunlardan birkaçı, sığındıkları bahçe duvarının kerpiç sıvalarını uçuruyordu. (TDK, İK, s.159)

Sıtkı, elindeki urganı açıp bir ucunu avlu duvarının üstünden öbür yana aşırırdı. (CK, HBY, s.99)

Önceleri bir sayfa alır, oradan kendimce önemli bulduğum birkaç paragrafı aynen defterimi geçirirdim. (EI, KD, s. 32)

Anadolu kasabalarında, eskiden insanın ömrü kotrada rüzgâr bekler gibi daimi bir bekleme, durgunluk ve sıkıntı içinde geçer; bu hayattan şifa, sıhhat ve zevk beklemek abestir, günler adamı için için, sessiz sedasız, yumuşacık dişleriyle farkında olmayarak mütemadiyen kemirir, eritir ve bir gün kof edip bitirir. (RHK, AP, s.13)

Hay mürtekip hay, cami parasından neler aşırırmışındır! (RHK, AP, s.66)

Şimdi o folluktan aldım, bizim benekli tavuğun yumurtaları... Yakında

kuluçkaya yatıracağım. (RHK, AP, s.169)

Adam, afili bir ceket olmasına rağmen, şoför şapkası bulunamadığından başına idareten bir seyyâr piyango bileti satıcısının şapkasını geçirmişti. (İOA, GK, s.57)

Arabamın yorgunluğu ve sallantısı, güneşteki ılık güzellik, etrafın tenhalığı ve gençlik bu beş vücudu için taşıyor. (RHK, AP, s.22)

Ben de gönül rızasıyla teslim olmuşum ona, bir yandan yürüyor, bir yandan da içimden hey Allahım, bu koku öyle güzel tütüyor ki, adım atmaya mecalim olmasa bile herhâlde onun peşinden emekleyerek giderdim diye geçiriyorum. (HAT, KYG, s.115)

Sonra işte ben böyle düşünürken bu insanlar karpuzlarını kestiler, bohçalarını açıp peynir, ekmek çıkardılar ve hiç acele etmeden güle oynaya karınlarını doyurdular. (HAT, KYG, s. 188)

Çünkü böylece olaylar içinde yaşadığım gerçeği kendini duyuruyordu. (MCA, İG, s.39)

Büyük savaşlardan çıkmışız, bütün erkek nüfusu yitirmişiz. (AK, BGKO, s.62)

Giden kirayı takar, gelen ortalığı kasıp kavururdu. (PS, MNK, s. 102)

Bir kez daha biriktirdiği bütün parayı kitaplara yatırmıştı. (EŞ, BVP, s. 104)

Efsanevi müzisyen Komitas gördükleri karşısında aklını yitirmiş. (EŞ, BVP, s. 170)

Kaymak kâğıda basılmış, taze mürekkep kokan, gıcır gıcır dergilerdi bunlar, resimleri ve haritalarıyla ‘müttefik’ zaferlerinden haberler iletir, komutanların başarılarını anlata anlata bitiremezdi. (Aİ, YTB, s. 45)

Bir olayın olmasına sebep olma, yol açma manalarıyla:

Nitekim Efendimiz, elinde kolonya şişesi ile eczaneye gitmek üzere kapıdan fırlar fırlamaz, postaneden bizzât kendi evine çektiği yıldırım telgrafın makbuzunu yırtıp savurdu. (İOA, GK, s. 117)

Hattâ mesaiye geç kaldığı için ekmek arası yiyemeyen bir zâbıta, Efendimiz hemen eğer yarın Zâbıta Müdürlüğü’nün önüne gelip tezgâh açmazsa, ona dünyayı

dar edeceği yollu tehditler **savurm**maktaydı. (İOA, GK, s.125)

Japon artistlerinin resimleriyle süslü film dergilerini elinden düşürmezdi. (Aİ, YTB, s. 123)

Kolları ağaçtan çözülecek, gerektiği kadar ıkınamayacak korkusuyla, tırnaklarını kavuşuk ellerinin derisine batırdı. (AK, BGKO, s.42)

İstemeyerek sebep olma, ihmal:

Dün, pastacıda Ferit'in yüzüne baktığı zaman muhakkak ki en ziyade korktuğu mânâyâ rastladığı için kırpışan gözlerini kaçırmişti. (PS, MNK, s.135)

Öznenin iradesiyle, bir nesne üzerinde gerçekleşen, öznenin nesneyi etkilediğini ve o nesnenin de etkilendiğini gösteren kılış bildirme fiilleri yönüyle:

Arabamın yorgunluğu ve sallantısı, güneşteki ılık güzellik, etrafın tenhalığı ve gençlik bu beş vücudu için taşıyor. (RHK, AP, s.22)

Aferin iki gözüm, mükemmel bir kahve pişirmişsin! (RHK, AP, s.167)

Ben Darülmuallimat'a giderken kızını doğurmuşsun. (AK, BGKO, s. 160)

Büyükbabamdan kalan, çocukluğumun en güzel oyuncağı saydığım ocakta bol köpüklü bir kahve pişirseydiniz ikimize. (AK, BGKO, s. 236)

Oysa sorgu süresinin bir yıl azalması, daha önce hazırlanmış olan dosyalardan birtakımın kovuşturma dışı kalması sonucunu doğuracaktı. (MCA, İG, s. 213)

4.3.1. –Ar-

Bir olayın yapılmasına sebep olma, yol açma manasıyla:

Kerpeteni adamın ağzına soktu, tahtadan çivi söker gibi azı dişini söküp çıkardı. (CK, HBY, s. 143)

Yarım saat, kesilmeden devam ediyor ve beklemediğimiz bir anda bitip önünüze kocaman bir genişlik çıkarıyor. (RHK, AY, s. 16)

O yere yıkıldı mı sessiz olacaksın bu yüzden, gıkını bile çıkarmayacaksın. (HAT, KYG, s. 167)

Güneşi bırakır, odana döner, çaydanlığı bir bezle tutup alırsın, çayını

demlersin, kurumuş yufka ekmeğinden bir parça koparırsın. (FE, HBM, s. 111)

Evdekiler bilselerdi böyle mekânlarda bu tiplerle takıldığını kızılca kıyamet koparırlardı. (EŞ, BVP, s. 100)

Anneyle kızın yalvarmalarına rağmen Şuşan'ı onlardan kopardılar. (EŞ, BVP, s. 248)

Ötekisi arabanın ucuna oturmuş kutuları ayırıyor havasındaydı, ama aslında çalışıyormuş gibi yapıp güneşin tadını çıkarıyordu. (EŞ, BVP, s. 251)

Ümid, oturur oturmaz, besbelli çok tekrarlanmış alışkın hareketlerle, çantasından Yenice paketini, Zippo çakmağını ve siyah ebonit ağızlığını çıkarıyor. (Aİ, YTB, s. 153)

Yüzbaşı Demir, parkı kuşatmış duman örtüsünün sürekli değişkenliğinden mi nedense, gerçekte bağlantısını koparmıştı. (Aİ, YTB, s. 167)

4.4. -zir

Yalnızca tek bir işlevi vardır, işi kendi yapması ve gücü yetmesi:

Hatta ifrâta varan bir şâiyaya kulak asmak gerekirse, hem Remiz'i ve hem de Remziye'yi, dişi bir sokak köpeği emzirmişti. (İOK, GK, s.56)

SÖZLÜKSEL OLDURGAN ÇATI İŞARETLEYİCİLERİNE ÖRNEK CÜMLELER

Tümcenin bağlamına bakıldığında çatı eki (biçimbirim) olmaksızın sözlüksel anlam verebilir. Cümlede art zamanlı olarak fiilde bir çatı eki görülür ancak eş zamanlı olarak bakıldığında bu ek kök ile bütünleşmiştir. Sözlüksel anlam taşır. Sözlüksel oldurgan çatı işaretleyicilerinin cümlede yüzeysel bir işaretleyici taşımadığı, bunun yerine yüklemın sözlüksel olarak oldurgan çatıyı işaretlediği tespit edilmiştir.

Kırmızı şapkalı şeftren, elindeki işaret levhasını **kaldırdı**, **gösterdi**. (TDK, İK, s.29)

Nöbetçi doktor durumu tehlikeli gördü, hemen ameliyat edilmesini uygun buldu, operatöre haber **gönderdi**. (CK, HBY, s. 47)

Öyle bir ölmeliyim ki, yıllarca acı çektirdiğim insanlara bu ölüm mutluluk

getirsin!... (CK, HBY, s. 56)

Yolda aklına bin türlü şey gelmişti; bununla birlikte kapı açılana yine sabırsızlık **gösterdi**. (CK, HBY, s. 84)

Aşçı tavuğunu, çorbasını, pilavını pişiriyor; başhademe yemeğini odasına **götürüyor**. (CK, HBY, s. 227)

A estağfurullah, bizden ayrı olduğunuz muhakkak! Bir eser meydana **getiriyorsunuz**. (EI, KD, s.140)

Biri maddi diğeri manevi tesiriyle araba ve bahar, hepimizi âşık etmiş ve bir ahretlik kızıdan başka bir şey olmayan mahbubemizi bize akıllara hayret veren bir afet şeklinde **göstermişti**. (RHK, AY, s. 31)

Dedesı taksi şoförüne, hırsızlığın ve harâmîliğin büyük bir günah olduğunu anlatadursun, dayısı da adamcağıza, her sabah aynı saatte gelip kendilerini alması ve her gece aynı saatte eve bırakması karşılığında, polisin kulağına pek bir lâf gitmeyeceğini söyleyip aba altından değnek **göstermekteydi**. (İOK, GK, s. 78)

Kaşalotzâde bir de utanma sıkılma bilmeden beyefendinin, lümpen realist olduğunu söyleme cüretini **göstermişti**. (İOK, GK, s.96)

Derken, seyyâr satıcıları dâima kovan orta mektep müdürü muavinleri, hattâ bu izdihâmın sebebinin siyasî olduğunu düşünen polis ve gizli polisler de geldi ve bütün bu aç kalabalık, 10 kilo köfteyi üç saat içinde tüketiverdi. (İOK, GK, s.125)

O giysilerini değiştirdikten sonra kaloriferden yayılan sıcaklığın yeterli olmayacağını düşünerek çarçabuk **getirdim**, elektrik sobasını da taktım prize, iyice yaklaştırp yönünü kanepeye doğru **çevirdim**. (HAT, KYG, s.20)

Göge doğru yükselen cevizin karaltısından gözlerimi alıp beriye **çevirdim**. (HAT, KYG, s.98)

Ama bunu yaparken haritanın iki yanına koyduğum ağırlıkları **kaldırdım**. (FE, HBM, s.71)

Dayanamayıp yazdığım ve ilk ulakla **göndereceğim** mektup. (FE, HBM, s.182)

Ama adamları bulup bu tekneyi **onardık**. (FE, HBM, s. 194)

Ama yaşamın hep yeniliklerle dolu olduğu sanısı bizi her zaman **aldatmıştır**.

(MCA, İG, s.1)

Önsezilerine dayanarak tedbirli davrandıklarını söyleyenler gerçekte bizi **aldatıyorlar**. (MCA, İG, s.3)

Topladığım yaprakları (bunların arasında, insanın ceket gibi sırtına alabileceği büyük yapraklar da vardı akarsuların üstüne uzanmış), görülmemiş yosunları ve mantarları sarıp sarmalayıp yanımda **getirdim**. (MCA, İG, s.6)

Sonraki günler pencerede gene görüyordum onu, ama bana hiç bakmıyordu artık, başını önünden kaldırmıyordu. (MCA, İG, s.29)

İçindeki kızgınlığı ellerine **aktarırdı**. (AK, BGKO, s. 14)

Kızının yanaklarından süzülen sessiz yaşları görünce, önündeki açık sayfayı ıslatmış olan güzel gözlerini kaldırıyor. (AK, BGKO, s. 122)

Ama ben diyorum ki, ölüm Emir Bey'in annesini **dağıtmasın**. (AK, BGKO, s. 232)

Giden kirayı takar, gelen ortalığı kasıp kavururdu. (PS, MNK, s. 102) Bana doğduğun seneyi, ayı, günü, saati bildirirsin. (PS, MNK, s.108)

Uzviyetin gizli anlayışı onları şuurun uzaklarında henüz şekilsiz birer karaltı halinde iken karşılıyor ve **dağıtıyordu**. (PS, MNK, s.189)

Garson masayı **donattı**. (PS, MNK, s.220)

Evvelâ senelerce uğraşıp ona bir güzel Türkçe **öğretmiş**. (PS, MNK, s. 251)

Asya sigara dumanından iki mükemmel halka yaptı ama rüzgâr ikisini de **dağıttı**. (EŞ, BVP, s. 180)

Aldanmadık, bizi **aldattılar**: Ne olduğumuzdan, ne yaptığımıza kadar... (Aİ, YTB, s. 195)

Demir'in evi yadırgamasından doğan yabancılığı eritip, elini ayağını köstekleyen duraksamayı **dağıtmış** bile. (Aİ, YTB, s. 208)

Demir, Rus salatasını kâğıttan tabağa **aktarıyor**. (Aİ, YTB, s. 261)

Bunu önce bilsinler ve bana yarın öğleye kadar kesin kararı telefonla **bildirsinler**. (Aİ, YTB, s. 315)

Yemekleri ya köfte piyaz savuşturuyorlar, ya sandviç ve ayran. (Aİ, YTB, s.

365)

Suat, koridorda sesini yükseltmeden öğrendiklerini ona **aktarı**yordu. (Aİ, YTB, s. 419)

Feride babasıyla göz teması kurmaktan aciz, asabi asabi gözlerini **devir**irdi. (EŞ, BVP, s. 320)

Derken, seyyâr satıcıları dâima kovan orta mektep müdür muavinleri, hattâ bu izdihamın sebebinin siyasî olduğunu düşünen polis ve gizli polisler de geldi ve bütün bu aç kalabalık, 10 kilo köfteyi üç saat içinde tüketiverdi! (İOK, GK, s. 125)

SONUÇ

Basit bir tanımla çatı, fiilin nesne ve özne ile ilişkisini düzenleyen kategoridir. Türkçede bu kategori belirli eklerle meydana getirilir. Bu görevle kullanılan eklerin bazıları, farklı fiil çatıları oluşturabilmektedir. Çatı eklerinin bu farklı işlevleri, farklı anlam değeri olarak düşünülebilir. Bir sözcük, anlam değeri olarak farklı bağlamlarda nasıl ki farklı anlam taşıyabiliyorsa, aynı nitelik çatı eklerinde de görülmektedir.

Bir biçimbirim olarak çatı ekleri sadece cümlelerin öğeleri arasında dilbilgisi yönünden ilişki kurup söz diziminde rol oynamaz, aynı zamanda ilgili kelimelerin anlamsal değerlerinde şekil bilimsel bir işlevle değişimler meydana getirir. Bu biçimbirimler kimi zaman da söz dizimsel açıdan herhangi bir işlev üstlenmeyip sadece ilgili kelimede bir takım anlam değişimlerine sebep olur. Bir başka deyişle; çatı biçimbirimlerinin cümlede var oluş sebepleri her zaman özne ve nesneye bağlanamaz. Çatı ekleri, fiile eklenerek cümlede bir durum değişikliğine sebebiyet verdiği için çekim eklerine, bu durum değişikliğiyle aynı zamanda fiile -tartışmalı olmakla beraber- yeni bir sözlüksel değer yüklediği için de yapım eklerine yaklaşır. Bu nedenle hem söz dizimsel hem de şekil bilimsel rol üstlenen bu ekleri gramer kitaplarında fiilden fiil yapan ekler veya çekim ekleri başlıkları altında değerlendirmek yerine hususi bir kategori altında ele almak daha uygun olacaktır.

Biçimbirimler çatı işlevini devam ettirmekle beraber eklendiği fiile farklı bir sözlüksel değer de kazandırır. Ancak sözcüğün yeni bir sözlüksel değere sahip olabilmesi için anlamdaki değişiklik konusunda ölçünün ne olması gerektiği tam olarak açık değildir. Bu bakımdan çatı eklerinin fiile yüklemiş olduğu anlamlar fiile yeni bir sözlüksel değer kazandırmaya yeter mi yoksa bu anlamları fiilin nesne ve özne arasındaki geçici anlam ilişkileri mi saymak gerektiği konusu tartışılmalıdır. Ayrıca kendi kendine olma anlamının fiile yeni bir sözlüksel değer katıp katmadığı da tartışmalı konular arasındadır.

Geleneksel dil bilgisi incelemelerinde, çatı konu başlıklarında söz dizimine yer verilmemesi, cümle çözümlemelerinin, çatı kavramının dikkate alınmadan yapıldığı sorununu ortaya çıkmaktadır.

Örneğin, bazı kitaplarda çatı eklerinin fiilin anlamını değiştirmediği ancak özne ve nesne ile fiilin ilişkisini düzenlediği ifade edilmesine rağmen, çatı ekleri yapım ekleri bölümünde sıralanmış ve fiilden fiil türeten ekler olarak adlandırılmıştır. Bu

durumda fiil çatısına ayrı bir bölüm ayrılıp ayrılmayacağı ve niteliğinin belirlenmesi gerekir.

Çatı ekleri elbette çekim ekleri değildir. Bunlar, işlev bakımından fiilde bir durum değişikliği yaptıkları için, bir bakıma çekim eklerine yaklaşırlar.

Çatı ekleri, aslında, şeklen fiilden fiil türeten eklerdir. Bu bakımdan aynı şekil birliği içindeki öteki yapım ekleri ile ortaklaşırlar. Ancak, çatı eklerinin yapım ekleri içinde kendilerine özgü farklı bir durumu vardır. Bu farkın belirtilebilmesi için yapım eklerini taşıdıkları özelliklere göre gruplandırmak gerekir.

İlk bahsedeceğimiz, tür yönünden çatı ekleriyle çakışan fakat eklendikleri tabanlarda, köklü bir anlam değişikliğine neden olarak, eskisinden farklı anlamda yeni kelimeler türetmiş olan eklerdir. Bunların çoğu kök ve gövde ile kaynaşmış vaziyettedir.

İkincisi de, gramerlerimizde genel olarak yapım ekleri arasında gösterilen fiilden fiil yapım ekleri ise fiilde köklü bir anlam değişikliği yapmadıkları, dolayısıyla fiile bir sözlük işlevi katmadıkları ve yalnızca eklendikleri fiillerde birer durum değişikliği yaptıkları için bunları çatı kavramına uygun olarak birer çatı eki olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.

Yukarıda belirttiğimiz üzere, bir yönü ile yapım eklerine yaklaşan diğer yönü ile de onlardan ayrılan ve fiil çekim eklerine yaklaşan özellikleri dolayısıyla, biz, çatı eklerinin sözlüksel değerdeki yapım ekleri ile gramer işlevi gören fiil çekim ekleri arasında ayrı ve özel bir kategori oluşturduğu görüşündeyiz.

Çatı ekleri fiilden fiil türeten yapım eklerinden farklı olarak, yalnız şekil bilgisi değil, aynı zamanda cümle bilgisi alanına da girer. Çünkü fiildeki biçim değişikliği cümledeki özne ve nesneyi etkilediğinden, çatı ekleri cümle bilgisi ile içi içe girmiştir. Çatının cümle yapısında meydana getirdiği anlam değişimleri aynı zamanda anlam bilimini de ilgilendirdiğinden, çatı konusu bu yönü ile anlam bilimi alanına uzanmaktadır.

Bu genel ilkeleri çatı konusu bakımından ele alırsak şunları söyleyebiliriz: Her konuda olduğu gibi çatı konusunda da doğruluğu tartışılan bilgiler vardır.

Her bilgi bir bakış açısından kaynaklanmaktadır her bilgi, o bakış açısına göre doğrudur. Başka bakış açıları başka doğrular anlamına gelebilir.

Ancak verilen bilgi yöntem ve dayandırılan veriler bakımından mutlaka bilimsel yönden vasıflı olmalıdır.

Dil çift eklemli bir sistemdir. Anlam ve biçim ögeleriyle çift eklemli olan dilin olgularından birinin olmaması diğerini de geçersiz kılar. Dil öğretimi yapılırken de bu niteliğin dikkate alınması ve biçimle anlamsal işlev arasındaki bağlantının kurulması gerekir. Aynı disiplinlerden gelen araştırmacıların dile yaklaşımında, bu kavramların yorumlanmasında farklılık olduğu sonucuna varılmaktadır.

Çatı konusunda amaçlanan yöntem: cümleyi çatı bakımından tanımlayabilmek değil; cümleyi farklı çatılarda kurabilme, özne– yüklem ilişkilerini değiştirmenin yani çatı değişikliğinin cümlenin anlamını nasıl değiştirdiğini tespit edebilme gibi uygulamaya yönelik olmalıdır.

Türkiye Türkçesinde hâlâ çatı ekleri olarak belirtilen biçimbirimlerin çatı sınırlılıkları kesin çizgilerle belirlenememiştir. Bu eklerin çatı şekillerinin, aslı işlevlerinin türetimsel olduğu işaret edilmektedir. Eklendikleri fiillerde genellikle çatı değiştirici işlevi olan bu biçimbirimler, tarihsel dil incelemelerinde çatı değişimine sebep olmamış, sadece türetimsel işlevi görmüştür. Bu da çatı eki olarak sınıflandırılan bu eklerin çatı değiştirme işlevini sonradan kazandığı ihtimalini güçlendirmektedir.

Türkiye Türkçesinde “Oldurganlık Çatı Eklerinin İşlevleri ve Görünümleri” başlıklı tezimizde, oldurganlık kategorisinin, Türk dil bilgisinde çatılardan farklı bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir. Geçişsiz fiillerle kurulan oldurgan çatının yalnızca çatı kategorisinde değerlendirilmemesinin sebepleri şunlardır:

1-Çatı ekleri eklendikleri fiilin söz dizimsel olarak katılanını artırır.

2-Çatı eklerinin eklenmesiyle fiilin anlam değeri ve durumu değişir.

3-Geçişsiz fiillere oldurganlık eklerinin gelmesiyle fiilin yapısında meydana gelen değişikliklerle birlikte fiilin öge sayısında ve sözdizimi öğelerinin konumunda değişiklik olur.

4-Geçişsiz fiillere oldurganlık çatı ekleri getirilerek oluşturulan sözdizimsel yapılarda, cümle basit cümle yapısından farklı olarak nesne alır. Basit sözdizimsel yapıda özne konumundaki öge, geçişsiz fiillere oldurganlık çatı eklerinin getirilmesiyle oluşan bu yeni sözdizimsel yapıda nesne konumuna geçer.

Oldurgan çatı ekleri ile ettirgen çatı ekleri ortaktır. Bu nedenle kuruluş ve işlev bakımından oldurgan çatıdan ayırmak güçleşir. Oldurganlık işlevinde özne fiilin belirttiği işin yapılmasına neden olur.

Arada herhangi bir kişi bulunmaz. Oldurgan çatıda özne, nesne üzerinde doğrudan etkilidir. Fiilin belirttiği işi doğrudan yapan durumundadır.

Sözelimi uyutmak, uçurmak, öldürmek fiilleri oldurgan çatılı sayılırlar. Oldurgan çatıda öznenen başka yapan bulunmaz. İş yapmayı üstlenen başka bir deyişle taşıyon olarak da tanımlayabileceğimiz öge aradan çıkmıştır. Tümçenin yüklemi “yaptırma” değil “yapma” bildirir. Yükleme ne, kim, kime aracılığı ile soru sorulmaz. Gerekçe olarak ettirgenliğin geçişli fiillerden, oldurganlığın ise geçişsiz fiillerden türediğini ve ilkinde fiili gerçekleştirmek için bir aracının olduğunu oldurgan yapılarda ise böyle bir aracının varlığından söz edilemeyeceğini söylemişlerdir. Ayrıca ettirgen fiilli cümlede, fiili gerçekleştirenin özne değil aracı olduğunu, oldurgan fiilli cümlede ise fiili öznenin gerçekleştirdiğini görürüz. Oldurgan fiillerin geçişsiz fiillerden türediği doğrudur. Ancak ettirgen fiillerde de oldurgan fiillerde de dolaylı ya da dolaysız bir aracı vardır. Meselâ: Ali mumu eliyle söndürdü. Örneğinde görüldüğü şekliyle derin yapıda aracı vardır. (Ali’nin eli)

Çatı içerisinde oldurganlığın diğer çatı kavramlarının yanında ayrı bir hususiyeti mevcuttur. Şöyle ki; diğer çatılarda cümle içerisinde ya bir ögenin konumunda değişiklik meydana gelir veya cümleden öge eksilir. Oldurgan çatıda ise cümleye genellikle yeni bir ögenin ilave edilmesi söz konusudur. Bu ilave sırasında olduran öge cümlelerin öznesi konumuna geçer, yapan öge ise cümlede bir nesne varsa +A, yoksa +İ durum ekini alarak cümle içinde varlığını devam ettirir.

İlave edilen öznenin olduran konumda görünmesinin sebebi oldurgan çatı eki değil fiilin ek almadan önce bir oluş ifade etmesidir. Oldurganlık eki ile cümleye eklenen aktif konumdaki özne oluş fiilinin nesne konumuna indirgenen pasif öznesi üzerinde kılıcı olur. Dolayısıyla oldurganlık eki ile cümleye kazandırılan öge cümlede işi yaptıran değil yapan konumunda algılanır. Oldurganlık ekinin fonksiyonunu cümleye yeni bir özne eklemek olarak belirleyecek olursak bu eklerin geçişsiz fiillere geldiğinde de bu fonksiyonunu yerine getirdiğini görürüz. Eklenen öznenin cümle içinde olduran konumda görünmesi, ekten değil; fiilin içerdiği anlamdan kaynaklanmaktadır.

Geleneksel dilbilgisine göre Türkçede çatı biçimbirimseldir, bütünceden elde edilen sonuca göre biçimbirimsel yapı ile oluşturulmuş oldurgan çatılı cümle sayısı sözdizimsel olandan fazladır.

Oldurgan çatının tespit edilen bilinen ve yaygın üç temel işlevi vardır. Bu işlevler: Bir olayın yapılmasına sebep olma, yol açma ikincisi işi kendi yapması, gücü yetmesi ve son olarak da kılış bildirme işlevleridir. Tezin ikinci bölümünde 8 çeşit oldurganlık işlevi tespit edilmiştir.

Tezin uygulama bölümü olan dördüncü bölümde bu işlevlerin büyük çoğunluğu görülmemiştir.

Oldurgan çatı biçimbirimsel yöntemle oluşturulduğu zaman, fiilde yalnızca biçimsel bir değişiklik meydana gelmekte, cümlenin sözdiziminde herhangi bir değişiklik meydana gelmemektedir. Ayrıca biçimbirimsel yöntemde yalnızca çatı ekli fiiller bulunmaktadır.

Tezimizin inceleme alanı içinde bulunan -t-, -Dİr-, -(I)r-, -Ar-, -zir-, -DAR- biçimbirimlerinden Eski Türkçede oldurganlık ifade eden -DAR- biçimbirimi, hem Eski Türkçede hem de günümüz Türkiye Türkçesinde sayılı birkaç sözcükte görülmektedir. Eski Türkçede işlek bir çatı eki olan -zir eki ise günümüz Türkiye Türkçesinde işlekliliğini yitirmiştir.

Çatı incelemelerinde belirli biçimbirimlerin hangi çatıları oluşturduğundan değil, hangi çatının hangi çatı ekleriyle anlatıldığından yola çıkılmalıdır. Görüldüğü üzere konuya ilişkin farklı değerlendirmeler söz konusudur. Bu farklı değerlendirmeler ise hangisinin daha geçerli olduğunu sorgulamaya yöneltmektedir.

Oldurganlık geçişsiz fiilin geçişli olması demek değildir. Olma bildiren bir fiilin yapma bildirmesidir. Özne, fiilin olmasını sağlayıp onu olduruyorsa oldurgan; yaptırıyorsa ettirgen çatı olarak adlandırılmalıdır.

Oldurganlık çatısı az da olsa ortaöğretim ve yükseköğretim kitaplarında konu edinilmiştir. Bununla birlikte son yıllarda yapılan bilimsel çalışmalar da göstermektedir ki, çatı kategorisi içinde oldurganlık, ayrı bir başlık oluşturmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adalı, O., *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Papatya Yay., İstanbul, 2004.
- Aksan, D., *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1980.
- Aksan, D., *Sözcük Türleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1983.
- Atabay N., Özel S. ve Kutluk İ., *Sözcük Türleri*, (Yöneten ve Yayına Hazırlayan: Aksan, Doğan) Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Banguoğlu, T., *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Başdaş, C., “Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri- 26-27 Eylül 2006*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 400-406.
- Bilgegil, M. K., *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1989.
- Bolulu, O., “Fiiller ve Özneler Üzerine Bir Anlam İncelemesi”, *Türk Dili Dergisi*, 1992, Türk Dil Kurumu Yayınları, S: 32, s. 46-52.
- Boz, E., *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi* (Tasnif Denemesi), Gazi Kitabevi, Ankara, 2012.
- Boz, E., “Türkçe Ek Tasnifinde İki Aykırı Yöntem: İndirgeyici ve Çoğaltıcı Tasnif”, *Türk Dilinde Eklerin Sınıflandırılması Sempozyumu*, İstanbul, 2016.
- Boz, E., “Türkiye Türkçesinde Çatı Ulamının Sözlüksel İşaretleyicileri”, VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara, 22-26 Mayıs 2017.
- Börekçi, M., “Türkçe Öğretimi Açısından Çatı Kavramı”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I.*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 487-499.
- Comrie, B., *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi*, (Türkçesi: İsmail Ulutaş) Hece Yayınları, Ankara, 2005.
- Delice, H. İ., "Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2000, S: 24, s. 135-150.
- Delice, H. İ., “Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi”, *ICANAS 38 (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, Ankara, 2007, s. 419-438.
- Delice, H. İ., “Oldurgan Çatı İşlev Açısından Nasıl Tanımlanmalıdır?”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, C:33, S:1, s. 107-120.

- Demir, N. ve Yılmaz E., *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2003.
- Demir, T., *Türkçe Dilbilgisi*, Kurmay Yayınları, Ankara, 2006.
- Demircan, Ö., *Türk Dilinde Çatı*, Papatya Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Deny, J., *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Elöve, A.U.(Çev.), Maarif Mat., İstanbul, 1941.
- Dizdaroğlu, H., *Türkçede Fiiller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1962.
- Doğan, N., “Türkçe Çift Nesneli Bir Dil Midir?”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2015, S: 10, I: 8, s. 919-940.
- Ediskun, H., *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Eker, S., *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2003.
- Emre, A. C., *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.
- Emre, A. C., *Türk Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1945.
- Ergin, M., *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1983.
- Erkman- Akerson, F., *Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2008.
- Gencan, T.N., *Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1979.
- Grunina, E. A., “Fiil Çatısı Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 195-213.
- Gülensoy, T., *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Gülsevin, G., “Türkçede Sıra Dışı Ekler ve Eklerin Tasnif Tanımlama Sorunu Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 1267-1283.
- Günay, V. D., “Fiili Gerçekleştirici Öznenin Kimliği ve Gücü”, *Dil Dergisi*, 1998, S: 72, s. 5-28.
- Güneş, S., *Türk Dili Bilgisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı. İzmir, 1996.
- Hacıeminoğlu, N., *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*, Cönk Yayınları, İstanbul, 1984.

- Hançerlioğlu, O., *Türk Dili Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Hatiboğlu, V., *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1978.
- Hengirmen, M., *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin Yayınları, Ankara, 1998.
- Hepçilingirler, F., *Türkçe Dilbilgisi Öğretme Kitabı*, Everest Yayınları, İstanbul, 2010.
- İlker, A., *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, S., *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Johanson, L., *Türk Dil İlişkilerinde Yapısal Etkiler*, (Çev. N. Demir), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Kahraman, T., *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dil Bilgisi*, Dumat Basımevi, Ankara, 2005.
- Kara, F., “Çatı Kavramı İçinde Sıfır (/ø/) Biçim Birimi” Türk Dil Bilgisi Toplantıları-II Türkiye Türkçesi: Ses ve Şekil Bilgisi Sempozyumu, Konya, 2014, s.105.
- Kara, F., “Oldurganlık ve Ettirgenlik Çatı Eklerinin İşlevleri”. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 2016, C:5, S:3, s.1204-1215.
- Kerimoğlu, C., “Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik”, Turkish Studies, 2009, C:4, S:8, s. 1734-1745.
- Koç, N., *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Koç N., *Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Korkmaz, Z., *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1992.
- Korkmaz, Z., “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler” (Alm. Diathesis, Fr. Voix, İng. Voice, Osm. Binâ, Fiil Binâsı), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı: Belleten*, 1999, s.159-165.
- Korkmaz, Z., *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- König, G., “Türkçede Çatı”. H. Ü Edebiyat Fakültesi Dergisi (Özel Sayı 1983): S:1, s.

111-126.

Kükey, M., *Türkçenin Dil Bilgisi 3*, Cem Ofset, Samsun, 2003.

Lübimov, K., “Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller ”. Türk Dili, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1963, C: 13, S: 147, s. 150-155.

Lyons, J., *Kuramsal Dilbilime Giriş*, (Çev. Kocaman, A.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Musaoğlu, M., “Türkçede Çatı”. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun Armağanı, Ankara, 2008, s. 207-234.

Namdar, M. K., “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Ettirgen Çatı Sorunu”, Dil ve İnsan, 1998, S:14, s. 27-32.

Nasilov D. M., “Fiilin Leksik Semantiği ve Kelime Yapım Sınıfları Etkilemesine Dair”, 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996, s.782.

Özdemir, M., “Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış”, TDAY Belleten, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1967, s. 177-203.

Özel, S., Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Bileştirme, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.

Özkan, N., *Kavâ'id-i Osmaniyye* (Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Topaloğlu, A., *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989.

Tosun, C., “Türkçe ve İngilizcedeki Oldurganlık ve Ettirgenlik Görünüşleri”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1988, S:3, s. 129-133.

Tuna, O. N., “Türkçede Transitive - Causative "Geçişli-Ettirgen" Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü", İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 1986, S: XXIV-XXV, s. 381-427.

Turan, Z., “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır? ”, IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II 24-29 Eylül 2000, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 1835-1844.

User Ş. H., “Runik Türk Yazıtlarında Anlamsal Açıdan Geçişlilik ve Geçişsizlik Özelliğini Ortaklaşa Taşıyan Fiiller Üzerine”, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish of Turkic, 2011, C:

6, S: 1, s. 589- 593.

Uysal, B., “Türkçede İşteş Çatı”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2016.

Uzun, N. E., *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*, (Yayımlayan: Mehmet Ölmez) Kebikeç Yay., İstanbul, 2004.

Uzun, N. E., *Biçim Bilim Temel Kavramlar*, Papatya Yay., İstanbul, 2006.

Ülken, F., “Türkçe Fiillerde Çatı -Bir Örnekleme Girişimi”, Bağlam Dergisi, 1981, İstanbul, s. 71-81.

Üstünova, K., “Yaptırmalı Fiillerin Dilde Kullanımı”, Leyla Karahan Armağanı, Akçağ Yayınları, Armağan Kitaplar, Ankara, 2013, S: 3, s. 851-860.

Üstünova, K., *Fiil İşletimi*, İstanbul: Sentez Yayınları, 2016.

Vardar, B., *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 2. baskı, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2002.

Yıldız, M., “Eski Türkçede İşlevsel Bağlamda Çatı Ekleri”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Yılmaz, S., “Gösterenleri Aynı Gösterilenleri Farklı Fiillere Yönelik Bir İnceleme”, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları, 2013, V: 8, I: 1, s. 2875-2894.

Yılmaz, S., “Çatı Kavramı Üzerine”, Journal of Academic Social Science Studies, S: 26, Summer II., 2014, s. 521-535.

Yücel, B., “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, Türk Gramerinin Sorunları II. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.156-201.

Zeynalov, F., *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, (Türkiye Türkçesi: Yusuf Gedikli), Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.

Zülfikar, H., *Yabancılar İçin Türkçe Dersleri - Dilbilgisi*, Ankara Üniversitesi Türkçe Kursu Yayınları, Ankara. 1969.

İnternet Kaynakları

Büyük Türkçe Sözlük (çevrimiçi)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&e_limesec=70787, 11 Mayıs 2018.

Dil Bilgisi.net | Dilin Net Adresi (çevrimiçi)

<http://www.dilbilgisi.net/sozlukler/deyimler-sozlugu/>, 18 Mayıs 2018.

Güncel Türkçe Sözlük (çevrimiçi)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=VOKAL, 19 Mayıs 2018.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=KONSONANT, 19 Mayıs 2018.

Vikisözlük (çevrimiçi)

<https://tr.wiktionary.org/wiki/actant> ,18 Mayıs 2018.

